

kültür@iletişim
culture&communication

2004 • 7(2)
YAZ • SUMMER

kültür@iletişim
culture&communication

2004 7(2) • yaz/summer

ki, iletişim, kültür eleştirisi ve toplumsal düşünce alanlarında üretilen en iyi eleştirel yazıları yayınlamaya adanmış disiplinlerarası akademik bir dergidir.
ki, eleştirelliği, aklın sınır ve imkanlarının araştırılması yolunda her türü dogma karşıtlığı olarak tanımlar.
ki'nin kapıları iletişim çalışmalarına olduğu kadar insan varoluşunun ve kültürünün temel bileşeni olan iletişimin içerildiği tüm düşünce boyutlarına -tüm sosyal bilim disiplinlerine, insan bilimlerine, tüm yöntemlere ve bunların keşim noktalarından doğacak arayışlara açıktır.
ki, "hakemi" bir dergidir; dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, yazarın kimliğini bilmeyen uzman hakemler tarafından değerlendirmeye alınır.
ki yılda iki kez, Ocak ve Temmuz aylarında yayınlanır.
ki'nin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir.

Editör Editor
Halil Nalçaoğlu

Yayın Kurulu Editorial Board
Ahmet Tolungüç
Ayşe İnal
Bülent Çaplı
Halil Nalçaoğlu
Mehmet Yüksel
Mine Gencil Bek
Nur Betül Çelik

Editör Asistanları Editorial Asistants
Şerife Çam
U. Tümay Arslan

Tasarım Design
m. Sobacı
Ahmet S. Baydar

Uluslararası Değerlendirme ve Danışma Kurulu
International Review and Advisory Board
Ackbar Abbas, *University of Hong Kong*
Armand Mattelard, *University of Paris - VIII*
Briankle G. Chang, *University of Massachusetts*
Kuan-Hsing Chen, *National Tsing-Hua University*
George Gerbner, *Temple University*
Lawrence Grossberg, *University of Illinois*
Michael Morgan, *University of Massachusetts*
R. Radhakrishnan, *University of Massachusetts*

ISSN 1301-7241
kültür ve iletişim culture & communication
Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı
Cebeci 06590 Ankara Turkey
tel (+90.312) 319 77 14 / 247
fax (+90.312) 362 27 17
ki@media.ankara.edu.tr
http://ilef.ankara.edu.tr/ki

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı
adına Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
Yard. Doç. Dr. Abdürezak Altun

Baskı: Desen Ofset

kültür ve iletişim Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları
Vakfı tarafından yayınlanmaktadır.
© 2004 kültür ve iletişim. Tüm hakları saklıdır.

İçindekiler

5

Editör'den
Halil Nalçaoğlu

9

Georges Canguilhem'in "Epistemolojik Tarih" Yaklaşımı:
Bilim, İdeoloji, Tarih ve Yaşam Arasındaki Kopuş ve
Süreklilikleri Yeniden Düşünmek
Adile Avar

43

Televizyonda Protesto Görüntüleri:
Egemen Haber Söylemlerinde Toplumsal Eylemler
Eser Köker • Ülkü Doğanay

73

Kimlik, Mekan ve Yer Deneyimi
Burak Asiliskender

97

Bilişim Teknolojileri Reklamlarında Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri:
BT Haber Örneği
Gamze Göker

135

Savaşı İşgalcinin Evinde Tartışmak:
Bir Konferansın Ardından...
Hakan Ergül

147

Kitap Eleştirileri
Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir?
Etik: Kötülük Kavramı Üzerine Bir Deneme

Editör'den...

Kültür ve İletişim yedinci yılının ikinci sayısı ile okurlarına kaliteli akademik ürünleri sunmaya devam ediyor. Disiplinlerarası akademik bir dergi olarak elimizden geldiği kadar farklı araştırma alanlarını, farklı disiplinlerden gelen sesleri ve farklı akademik yaklaşımları sayfalarımıza taşımaya çalışıyoruz. Derginin mutfağı her ne kadar Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde olsa da dergimizin iletişimin yanı sıra, kültür eleştirisi ve toplumsal düşünce alanlarında üretilen en iyi eleştirel yazıları yayımlama ilkesi geçerliliğini koruyor. Konu anlamındaki içerik çeşitliliğini kuramsal/görgül araştırmalara yer verme anlamında da sürdürüyoruz. Elinizdeki sayı (7/2) bu yaklaşımımızın iyi örneklerinden biri. Bu sayıda iki kuramsal çalışma iki de görgül araştırmaya dayanan makale var.

Halil Nalçaoğlu
Editör

Derginin birinci makalesi Adile Avar'a ait: "Akl, Tarih ve Kavram: Georges Canguilhem'in Epistemolojik Tarih Yaklaşımı." Avar'ın makalesi çağdaş epistemoloji tartışmaları alanında iyi bir değerlendirme yazısı olmakla kalmıyor aynı zamanda, bildiğim kadarıyla, içeriği bakımından bu kapsamda Türkçe yazılmış ilk yazı olma özelliğini de taşıyor. Özellikle Michel Foucault okurlarının yakından ancak ismen bildikleri bir figür, Georges Canguilhem, makalenin merkezinde duruyor. Canguilhem henüz Türkçe'ye tercüme edilmedi. Ancak Canguilhem'in düşüncesinin ve yaklaşımlarının bıraktığı derin izler, belki de pek farkında olunmadan, epistemoloji tarihi, Foucaultcu söylem analizi, metinlerarasılık, yaşam bilimleri ve insan

bilimleri ilişkileri gibi alanlara ilgi duyanların sözcüklerinde zaten mevcut. Makalenin sonunda belirtildiği gibi, Aydınlanma ve ilerleme düşünceleri, hastalık, sağlık ve tedavi kayıplarının anlamları, genetik teknolojisi çağında ortaya çıkan yaşamsal ve etik sorunlar gibi tartışma noktalarında da Canguilhem'in dikkatle okunması gerektiği düşünüldüğünde, bu konularla ilgilenenlerin *Kültür ve İletişim*'in 7/2 sayısını kitaplıklarının ayrı bir yerinde saklayacakları rahatlıkla söylenebilir.

Derginin ikinci makalesi "Televizyonda Protesto Görüntüleri: Egemen Haber Söylemlerinde Toplumsal Eylemler" başlığını taşıyor. Yazı, Eser Köker ve Ülkü Doğanay tarafından 2002 yılında gerçekleştirilen bir araştırmaya dayanıyor. Araştırma TRT 1, NTV, SHOW TV ve Kanal 7 anahaber bültenlerinde yer alan toplumsal eylem haberlerini ele alıyor. Araştırmanın temel parametreleri Köker ve Doğanay tarafından "hikaye ediliş tarzı", "eylemleri aklileştiren ve duygusallaştıran unsurlar", "egemen anlamların oluşturulma ve aktarılma biçimleri" ve "farklı eylemlerin anlamlandırılma çerçeveleri" olarak tanımlanıyor. Bunlara ek olarak toplumsal eylem haberlerine verilen öncelikler ve tercihler de analiz kapsamında ele alınıyor. Bu araştırma, televizyonda izlediğimiz pek çok toplumsal eylem haberi karşısında artık maalesef alıştığımız "bilgisiz kalma" halini derinlemesine analiz ediyor. Yazarlara göre, 'popüler televizyon kanalları tek katmanlı, eylemin öznelinin görüşlerine yer vermeyen, eylemin yerel karakteristiklerini yansıtmayan bir habercilik anlayışı içindeler. Ancak haber programları haber olarak sundukları toplumsal eylemin ve eylemcilerin talepleri ne olursa olsun, haberin öyküsünü devlet-eylemci karşıtlığına öne çıkaran bir dil ile şekillendiriyorlar. Toplumsal eylemleri toplumsal gerçeklerinden etkili biçimde ayıran bu dilin görünürde tek bir öznesi ve gerek sözleriyle gerekse beden diliyle bu eylemler hakkında ne düşünülmesi gerektiğini belirtme hakkına sahip tek bir kişi vardır: haberi sunan kişi ya da heberin "üst sesi." Bu özneyi de doğru okumak gerektiğini vurgulayan Köker ve Doğanay'a göre ticari yayıncılık sektörünün "yapısal yanlılığı" bu anlamda öne çıkan bir değişken olarak tanınmak zorundadır.

Köker ve Doğanay'ın yazısını bir başka kavramsal irdeleme izliyor: "Kimlik, Mekan ve Yer Deneyimi." Burak Asiliskender'in makalesi "zamanşallık" takıntılı modernliğin gözardı ettiği mekan kavramını çok geniş bir referans listesiyle çerçevesiyor ve mekan temelli kavramsallaştırmalar için verimli bir kaynak ortaya koyuyor. Bu çerçeveden yola çıkarak, "mekan, "yer" ve "mekan deneyimi" gibi kavramların işaret ettiği anlam dünyasının yalnızca mimarlar, şehir-ciler ve benzer disiplinlerde çalışanlar için değil, modernlik ve modernleşme deneyimlerinin etki altına aldığı tüm ilgi alanlarına açılması gerektiğini (bir kez daha) vurgulamak gerekiyor. Özellikle "kimlik" ve "aidiyet" kavramları etrafında şekillenen düşüncelerin ve politik tartışmaların vaz geçemeyecekleri mekansallık kavramı, tam da kimliklerin (modern) zamanın akışı içinde nasıl olanaklı olduğunu anlamamıza yardımcı oluyor. Bu makaleyi sunarken okurlarımızı özellikle tanımsal açıklamaların katı dili konusunda uyarmak gereği duyuyorum. Ancak makalenin bütünü okunduktan sonra bu dilin dayatmacı olmaktan çok netlik arzusunu yansıttığının anlaşılacağını düşünüyorum. Özellikle mekan deneyimi gibi analitik/metinsel netlikten uzak bir kavramı net terimlerle ifade etmenin güçlüğü zannediyorum takdir edilecektir.

Derginin son makalesi yine bir araştırma ürünü. Gamze Göker makalesinde ("Bilişim Teknolojileri Reklamlarında Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri: *BT Haber Örneği*") teknoloji ve toplumsal cinsiyet ilişkisini bir teknoloji derigsine verilen reklamları inceleyerek ortaya koyuyor. Teknoloji reklamlarının analizi, "insanlığın hizmetinde" olan yeniliklerin aslında pek de tüm insanlığı hedef kitle olarak görülmediğini son derece yalın örneklerle ortaya koyuyor. Göker'in makalesi cinsiyetçi ideolojinin yeni sağ ideoloji ve teknokrat/mühendis ideolojisi ile nasıl el ele yürüdüğünü görmek açısından ilginç bulacağınızı umduğum bir çalışma.

Bu sayımızda zaman zaman yaptığımız gibi bir konferans değerlendirme yazısına da yer veriyoruz. Hakan Ergül'ün yazısı *Crossroads in Cultural Studies* konferanslarının Illinois'de yapılan sonuncusunu değerlendiriyor. İlginizi çekeceğinden eminim.

Tüm okurlarımıza *Kültür ve İletişim*'e verdikleri destekten ötürü teşekkür ediyor okur ve yazar olarak bu desteklerini sürdüreceklerini umuyorum.

Georges Canguilhem'in "Epistemolojik Tarih" Yaklaşımı: Bilim, İdeoloji, Tarih ve Yaşam Arasındaki Kopuş ve Süreklilikleri Yeniden Düşünmek

Özet

Georges Canguilhem ile ilgili yazılarda genellikle, çağdaş Fransız düşünürlerini derinden etkilediği ve tartışılmaz bir itibarı olduğu halde, Fransa dışında çok az bilindiği belirtilir. Canguilhem'in çalışmalarının Türkçe'ye çevrilmediğini de göz önüne alarak, bu metin, Canguilhem'in düşüncesinin bağlamına dair bir değerlendirme ile başlar. Arkasından, iki patikada yol alır. Birincisi, Canguilhem'in epistemolojik tarih yaklaşımının esas boyutları ile ilgilidir; ikincisi de, yine Canguilhem'in epistemolojik projesinden ayrılamayacak olan "bilimsel ideoloji" kavramlaştırmasıdır. Ayrıca, Canguilhem'in "ideoloji" kavramlaştırmasının, bilim ve bilim-olmayan arasındaki etkileşimleri açıklamakta bazı kısıtlamaları olduğu iddialarını da Canguilhem'in yaşam bilimlerindeki kurucu kavramların çözümlemelerinden örneklerle ve Deleuze ve Guattari'nin kavram tanımı ve kavramların "oluşları"na dair tezlerine dayanarak tartışır.

Adile Avar
İzmir Yüksek
Teknoloji Enstitüsü
Mimarlık Fakültesi
Şehir ve Bölge
Planlama Bölümü

George Canguilhem's "Epistemological History": Re-Thinking About The Ruptures and Continuities Between Science, Ideology, History and Life

Abstract

It is usually remarked that, despite his profound effects on the contemporary French thinkers and his indisputable reputation among them, Georges Canguilhem is little known out of France. Regarding that Canguilhem's works have not been translated into Turkish as well, this text begins with a review of the context of his thought. It then moves on two paths: the first concerns some central aspects of Canguilhem's approach of epistemological history; and the second elaborates on his conception of "scientific ideology" which is integral to his epistemological project. Besides, using some sketches from Canguilhem's rigorous analysis of the problematic concepts in the history of the life sciences, and depending on Deleuze and Guattari's arguments about the nature and the "becomings" of concepts, the text discusses some critiques claiming that Canguilhem's conception of ideology has some limitations for the analysis of the play between scientific and non-scientific domains.

Georges Canguilhem'in "Epistemolojik Tarih" Yaklaşımı: Bilim, İdeoloji, Tarih ve Yaşam Arasındaki Kopuş ve Süreklilikleri Yeniden Düşünmek

Giriş*

Bu yazıda, sosyal teoriye ve eleştirel düşünceye katkılarının Fransa dışında son bir kaç yılda tartışılmaya başlandığını¹ ve Türkçe'ye hiç çevrilmemiş olduğunu da göz önüne alarak, Georges Canguilhem (1904-1996)'in² çalışmalarının güncel tartışmalardaki bağlamına kısaca değindikten sonra, *giriş* amacıyla iki hattı izleyeceğim: Birincisi, Canguilhem'in *epistemolojik tarih*³ yaklaşımı; ikincisi de, *kavramların tarihi* olarak kurulmuş epistemolojik tarihten ayrılmaz olan *bilimsel ideoloji* kavramlaştırması. Belirtmeliyim ki, Canguilhem'in "epistemolojik tarih" yaklaşımı ve "bilimsel ideoloji" kavramlaştırması, onun çalışmalarındaki bütün boyutları tüketmek için yeterli değildir. Örneğin, "farklı bir felsefi antropoloji" kurma kaygısıyla birleşen "tıp felsefesi"⁴, "birey ve özne" kavramlaştırmaları, felsefi-düşünsel güç (*intellectual rigour*), kararlılık ve tutarlılık ile "eylem" arasında kurduğu özdeşlik⁵, bu metinde çok kısa değindiğim "kavram" ve "yaşam" ilişkisi ve vitalizm, hem Canguilhem'in düşüncesindeki şaşırtıcı açılımları, hem de son derece zengin içsel gerilimleri yansıtan alanlardır. Ancak epistemolojik tarih ve "bilimsel ideoloji", Canguilhem'in çalışmalarının diğer boyutlarının arka planını kuran en belirgin bileşenler olduğundan, en uygun *giriş* patikalarıdır⁶. Diğer yandan, Canguilhem'in epistemolojik tarihinin, ve "bilimsel ideoloji" kavramının, "bilimin içi ve dışı" "bilim ve ideoloji" gibi ayrımları aşmak için çok önemli bir müdahale olduğu teslim edilir. Ancak, özellikle "bilimsel ideoloji" kavramının bu tür karşıtımları aşmak için yeterli olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu tartış-

malara karşı da, "bilimsel ideoloji"nin, Canguilhem'in epistemolojik tarihi ve Deleuze ve Guattari'nin (1996) "kavram" tanımı ve kavramların oluşu ve tarihine dair yaklaşımları ile birlikte düşünüldüğünde, kolayca bir tarafa itilemeyeceğini önereceğim.

Georges Canguilhem (1904- 1996) hakkındaki yazılarda genellikle bir paradoksa işaret edilir: 1968 öncesinde ve sonrasında Fransız entellektüellerini üç kuşak boyunca derinden etkilediği⁷ ve tartışılmaz bir akademik itibarı olduğu halde, çalışmalarında belirgin olarak onun etkisini taşıyan isimlerden daha az bilinir. Bu paradoks, öncelikle bilimlerinin epistemolojik tarihinin popüler bir disiplin olmamasından kaynaklanır görünmektedir. Bu bir yana, Canguilhem'in çalışmaları, felsefe ve bilimlerin arasındaki, yine kendisinin daha da daralttığı açıklıkta yerleşmiştir. Bu yüzden kolay tüketilir değildir, ve buna izin de vermez (Foucault, 1978; Macey, 1998). Ancak bu kadar sınırlı bir alanda Canguilhem, Bourdieu'nun (1998) işaret ettiği gibi, Gaston Bachelard'ın çalışmalarının erimini ve derinliğini artırarak, "tarihsel epistemoloji"ye ve hatta daha da önemlisi, epistemolojinin tarihselleştirilmesine, yani, bilimsel kavramların incelikli ve güçlü analizine, bilimsel düşüncenin "patolojik" etkilerinin tanımlanmasına, "yanlış bilimlerin" ve bilimlerin politik kullanım biçimlerinin çözümlenmesine son derece belirleyici bir katkı yapmıştır.

Canguilhem'in çalışmaları, yaşam bilimlerinin epistemolojik tarihi gibi sınırları son derece belirli bir alanda verilmiş de olsa, doğ-

sayılarını, Canguilhem hakkındaki yazılara ayırmıştır.

2 Georges Canguilhem, hem felsefe hem de tıp eğitimi almıştır. 1924'de girdiği *Ecole Normale Superior*'daki arkadaşları arasında, Jean-Paul Sartre, Raymond Aron, Paul Nizan ve kendisinden bir yıl sonra gelen Maurice Merleau-Ponty de vardır. Felsefe diploması için sunduğu çalışma, Auguste Comte'un "düzen ve ilerleme" teorisi üzerinedir ve "akıl ve toplum arasındaki ilişki"ye dair ilgisini yansıtır. 1927'de, bütün *Ecole Normale* mezunları gibi, felsefe öğretmeni olarak mecburi hizmetine başlar. 1940'da, "felsefede, Vichy rejiminin öğretilerini va'zetmek için *agrégé* olmadığı" gerekçesi ile görevinden istifa eder. 1941'de, Strasbourg Üniversitesi'ne, Jean Cavaillés'in yerine girer. Nazi işgali ile *Lafont* kod adı ile önemli bir *Resistance* grubunun oluşumuna katılır ve cephede bir yeraltı hastanesinde çalışır. 1943'de *On the Normal and Pathological* başlığı ile İngilizce'ye de çevrilmiş olan tıp tezini savunur.

* Türkiye'de birçoğu gibi ben de, Georges Canguilhem'e Althusser ve Foucault'nun çalışmalarından aşınaydım. Ancak Canguilhem ile asıl tanışmam, hocam H. Ünal Nalbantoğlu'nun ODTÜ Sosyoloji Bölümünde verdiği Sosyolojik Teoriler dersleri sayesinde oldu. Giderek, Canguilhem'in çalışmalarının hem yaşam bilimleri tarihi ve felsefesinde hem de sosyal teorideki olası açılımları üzerine düşünmem ve ne denli güçlü bir felsefi müdahale ile karşı karşıya olduğumu anlayacağım çalışmalara yönelmem; ve, doktora tezimi çalıştığım süreçte, Canguilhem'in kavramlaştırmalarının Türkiye'de yaşam bilimlerinin söylemsel oluşumunu tartışırken nasıl işletilebileceği üzerine düşünmem de doktora tez danışmanım Meyda Yeğenoğlu-Mutman'ın zorlayıcı soruları, önerileri, eleştirileri, ve yine hocam H. Ünal Nalbantoğlu ile düşünce alışverişlerimiz sayesinde.

1 *Economy and Society* dergisi, Mayıs 1998 tarihli 27. cildinin 2. ve 3.

1955'de Sorbonne'da, *History and Philosophy of Sciences*'in başkanı olur ve Gaston Bachelard'ın yerine, *Institut d'histoire des sciences et des techniques*'in başına geçer (Rabinow, 1994).

3 Michel Foucault (1972), Georges Canguilhem ve Gaston Bachelard'ın çalışmalarını, "bilimlerin epistemolojik tarihi" olarak adlandırır. Dominique Lecourt (1975), Canguilhem'in yaklaşımını "epistemolojik tarih", Bachelard'ın yaklaşımını da "tarihsel epistemoloji" olarak tanımlar. Jean Gayon (1998), Canguilhem'in kendisinin Bachelard'ın çalışmalarını "epistemolojik tarih" olarak tanımladığını, ancak bu tanımın Canguilhem'in çalışmalarına daha uygun olduğunu belirtir. Peter Dews'e (1995) göre, hem Canguilhem hem de Bachelard Fransa'da "tarihsel epistemolojinin" en önemli temsilcileridir. Michel Finchant (bkz. Chimisso, 2003) ise, Bachelard ve Jean Cavailles'nin "tarihsel epistemoloji"yi, Canguilhem'in ise, Bachelard'ın bilim tarihine dayanarak, yaşam bilimlerinin epistemolojisini kurduğunu belirtir. Chimisso'ya göre ise, Bachelard ve Canguilhem, Cavailles ile birlikte, "tarihsel epistemoloji"yi, Koyré de "epistemolojik tarih"i temsil eder. Her iki yaklaşımda da ortak olan, tarih ve felsefeyi birleştirmektir. Ancak, "tarihsel epistemoloji"de soruları kuran epistemoloji, "epistemolojik tarih"te ise,

rudan ya da dolaylı olarak çağdaş felsefenin esas meselesi olan Aydınlanma'yı sorunlaştırdığından, bu konudaki güncel tartışmalar-daki önemi yadsınamaz. Foucault (1978), Aydınlanma sorununu merkezi kılan üç süreçten söz eder: Üretici güçlerin gelişiminde ve politik karar süreçlerinde teknik ve bilimsel akılcılığa atfedilen önem; on sekizinci yüz yılın sonlarından beri, umutla doğan Aydınlanma devriminin hangi anında bu umudun kaybedildiği ve despotizm etkilerinde hangi boyutunun sorumlu olduğunun sorgulanmasını zorunlu kılan bir devrimin tarihi; batlıların, bilimine, kültürüne, toplumsal düzenine ve evrensellik iddiasındaki akılcılığına temel sağlayanın baskı ve politik hegemonyadan doğan bir seraptan daha fazlası olup olamayacağına sorgulanması. Denebilir ki, Batı'nın mevcut imkanları ve erişebileceği özgürlüğün farkında olmasının ve hatta kötüye kullandığı iktidarlar ve sınırları hakkında kendini sorgulamasının yolu olarak, iki yüz yıl sonra Aydınlanma geri döner. Bu bağlamda, Canguilhem'in konumuna en yakın olanlar, sordukları sorular ve çalıştıkları alanlar farklı da olsa, aynı tarz sorunlar ile uğraşan Frankfurt Okulu eleştirel kuramcılarıdır. Hepsinin de sorguladıkları, olumsuzluk içinde geliştiği halde, evrensellik talep eden; kısmi değişimler ile işlediği halde, bütünsellik iddiasında olan; tarihindeki durağanlıklar, boşluklar ve toplumsal mücadelelere tabi olduğu halde, üstünlük iddiasındaki bir akılcılıktır. Onların sorgulamaları, "özerk" aklın, dogmatizmler ve despotizmler tarihi ile iç içe olduğunu; ve, aklın ancak kendini özgürleştirebildiğinde özgürleştirici olabileceğini göstermiştir.

Burada Canguilhem'in müdahalesi, sonraki sayfalarda görüleceği gibi, bilimsel aklın tarihine, anti-evrimci ve anti-pozitivist yaklaşımı ile tanımlanır. Canguilhem'in anti-evrimci ve anti-pozitivist yaklaşımını tanımlayan, Bachelard'ın bilimlerde tek biçimli değil, "bölgesel rasyonalizmler" olduğu vurgusu ve "epistemolojik kopuş" kavramıdır. Burada, ikili ya da hem yatay hem de dikey kopuş(lar) vurgusu vardır: Bir yandan bilimlerin diğer kültürel biçimlerden kopuşu, yani, bilimsel ve bilimsel olmayan arasındaki süreksizlikler; diğer yandan da bilimlerin tarihindeki kopuşlar. Elbette buna, tek biçimli bilim düşüncesine karşı, bilimler arasındaki kopuş vurgusu-

nu da eklemek gerek: on sekizinci yüzyıl doğa tarihinin, on doku-zuncu yüzyılın biyolojisi olmadığı gibi, fizik ve kimya da biyoloji değildir. Bu yüzden de her bir alanın epistemolojik normları da farklı olmalıdır. Ancak Canguilhem, tam da rasyonalizmin çoğullu-ğu anlamında, yine "bölgesel rasyonalizmler" kavramlaştırmasına dayanarak, "süreksizlik" ya da "kopuş epistemolojisi"nin fazlasıyla genelleştirilmesi ve vurgulanmasında son derece ihtiyatlıdır. Canguilhem'e göre, "süreksizlik epistemolojisi", belirli bir bilimde, çok hızlı, kısa zamanlarla ölçülen değişimlerin olduğu durumlar için uygundur. Ancak, "süreklilik epistemolojisi" de, bilginin daha ya-vaş, henüz değişmeye başladığı dönemlere "içsel olarak yakındır" (1988: 15).⁸

Foucault (1978), Canguilhem'in epistemolojik konumunu, Fransa'da Marxistler ve Marxist olmayanlar, Freudcular ve Freudcu olmayanlar; teorisyenler ve politikacılar vb arasındaki bütün karşıt-lıkları kat eden, ikinci bir karşıtlık hattında tanımlar: "Deneyim, an-lam ve özne felsefesi" ile "bilgi, rasyonalite ve kavram felsefesi" ara-sındaki karşıtlık. Burada Canguilhem'i ikinci kampa, yani, aklın ta-rihinin, özne ya da deneyime teslim edilemeyeceğini savunan Bac-helard, Koyré ve Cavailles'nin yanına yerleştirir. Canguilhem, Fo-ucault'yu destekler tarzda, "önemli olan, herhangi bir çalışmayı ki-min yaptığı değil, çalışmanın nasıl ve neden yapıldığıdır" (1988: 117) der. Diğer yandan, Rabinow (1994: 18) ve Osborne (1998: 260-261), Canguilhem'in, yaşam bilimlerinde değilse de tıp bilgisinde, deneyimin önceliğini vurguladığını belirtirler. Canguilhem, çok es-ki bir düşüncenin, tıbbın bilime değil, daha çok sanata benzediği düşüncesinin hümanist olmayan yorumuna oldukça yakındır. Yine, tıbbi belirli ideolojiler ve tekniklere indirgenemeyecek bir *praxis*, ve modern düşüncede yeterli bir kavramlaştırması kurulamayan özel bir pratik bilim olarak tanımlayan H. G. Gadamer'e de çok yakındır.⁹

Dews ise, Canguilhem'in Husserl seminerlerine gönderme ile, Foucault'nun Canguilhem'in düşüncesindeki "deneyim-merkezli" boyutu görünmez kıldığını vurgular. Bağlı olarak da, Canguilhem'i

tarihtir (2003). Ben de, Canguilhem'in kendi çalışmalarına bakarak, özellikle tarih ve bilim tarihini ayırdetmek gerektiği; tarihin mantığı ve zamanın bilim tarihinin mantığı ve zamanından ayrı olduğu ve böylesi bir ayrımın ancak epistemoloji ile yapılabileceği vurgusu; ve epistemolojide de "tarihselliği" zaten veri olarak alması nedeniyle, Canguilhem'in çalışmalarını "epistemolojik tarih" olarak adlandırmaktan yanayım.

4 Belirtmeliyim ki, epistemolojik tarihten oldukça uzak konumlanan hermeneutik filozof, Hans-Georg Gadamer'in *The Enigma of Health* (1996)'da özellikle üzerinde durduğu "modern teknoloji ve bilim" ile "sağlık" arasındaki gerilim, Canguilhem'in *On the Normal and Pathological* (1978)'ında da ana izleklerden biridir. Ayrıca, birbirine böylesine uzak görünen iki düşünürün bu gerilime yaklaşımı ve "birey/organizma/insan ve çevre" arasındaki ilişkiler ve bunların ontolojik yorumları da birbirleriyle epeyce örtüşür görünüyor.

5 Canguilhem, *Resistance'*a katılmasına dair de bir vurgu taşıyacak şekilde kendisine atfedilen "onur"u, izleyebildiğim kadarıyla, hep sessizlikle karşılamıştır. Ancak, kendisini *Resistance'*a katan ve Naziler tarafından öldürülen arkadaşı, Matematik Tarihiçi Jean Cavailles hakkında yazdıkları,

"entellektül güç (*intellectual rigour*)" ve "eylem" arasındaki ilişkiye dair düşüncelerinin çok açık ifadeleridir. Hatta, Cavaillés adı, Canguilhem için sanki, "düşünce işi"nin politik eylem ve karar ile örtüştüğü, ve "eylemin, [düşünsel] gücün (*rigour*) kız kardeşi olması gerektiği yerde", bir "tılsım" gibidir: "Cavaillés, mantıksal nedenlerle bir Resistance savaşçısı haline geldi. Basit bir çıkarımdı... Nazizm, evrenselliğin yadsınması -[bu] bilimsel değil, yabanıl bir yadsımadır- ve rasyonel düşüncenin sonunu istediği ve haber verdiği kadar, kabul edilemezdi de. Kabul edilmez olana karşı mücadele, bu yüzden kaçınılmazdı... Mantık acımasızdır. Cavaillés'nin kararlığında dehşet verici bir şey vardır. Eşsiz bir figürdür. Patlayıcılarla, aklı başında bir gözüpeklikle, iyimserlikten uzak bir kararlılıkla donanmış bir matematikçi-filozof" (bkz. Macey, 1998: 177).

6 Canguilhem'in çalışmaları, üç tematik alanda sınıflandırılabilir: Tıp felsefesi, yaşam bilimleri tarihi ve bilim felsefesi. Bu üç alanın hepsinde de belirleyici olan, canlıların varlığının felsefi olarak ne denli önemli ve anlamlı olduğuna dair son derece istisnai bir bakıştır. Tıp ve yaşam bilimleri tarihi ve felsefesi bağlamında bir çok boyutuyla üzerinde durduğu canlılık ve yaşam, hastalık ve sağlık gibi kavramlar, Osborne'un (1998) işaret ettiği gibi, özellikle farklı bir felsefi antropoloji oluşturma kaygısı ile

epistemolojik olarak, "bilgi, rasyonalite ve kavram felsefesi" içinde konumlandırılmasına karşı çıkar. Canguilhem bir yandan, Nietzsche tarzı saldırılara karşı bilimi korur: "yaşam korkusunun kız kardeşi olan bilim, neden yaşamın sınırlarının bir belirlenimi olarak görülmesin ve yaşam tarafından cesaretle kullanılmasın?" (Dews, 1995: 56). Ona göre, bilimin iktidarının sınırlarını belirlemek, onu eksiltmek değildir. Ayrıca, Husserl'in, modern bilimin teknik başarıya koşulması ile ortaya çıkan deneyimsel yoksulluğuna getirdiği eleştiriyi, bilginin sadece sonuçlarının etkinliğine indirgenmesi, "özneliğin silinmesi" ve "yaşam-dünyasının kısa devreye sokulması" (Dews, 1995:56) karşısındaki hayal kırıklığını, ve bilgi ile bilgellik arasındaki "modern" ayrımın tehlikeli olduğu tespitini de paylaşır.

Diğer yandan, Jean Gayon da (1998), Canguilhem'in çalışmalarında tanımladığı üç ardışık evrede de (tıp felsefesi, biyoloji tarihi ve bilim felsefesi), "bireysellik" kavramının, örtük ya da sezgisel değil, açıkça "problematik" (kurucu) bir kavram olduğunu göstermiştir. Tıp felsefesi bağlamında Canguilhem, özellikle de hastalığın doğasını sorgularken, bireyselliği ontolojik değil, aksiyolojik bir kavram olarak alır. Hücre ya da refleks teorilerini tartışırken bireysellik, ontolojik bir meseledir; birey, *varlık* değil, *ilişki* olarak tanımlanmıştır. Bilgi ve yaşama dair çalışmasında ise, moleküler genetiğin biyolojik bireyselliği "bilgi iletimi" olarak tanımladığı noktada, Hegel'in yaşam ve kavram özdeşliğine incelikli bir anlam kazandırmıştır: "Canlı varlıklarda yazılmış, korunan ve aktarılan bir *logos* vardır. Yaşam, kavramdır" (Canguilhem, 1994g: 317- 318).¹⁰

Canguilhem'in, yaşam ve kavram arasında kurduğu ilişki, hem yaşam bilimlerinin tarihi hem de epistemolojisine yaklaşımının, en istisnai boyutunu oluşturur. Burada esas soru, yaşamın nasıl bilimsel bilgi nesnesi olabileceğidir. Epistemolojik-tarihsel perspektife yerleştirildiğinde soru, farklı, "bölgesel rasyonalizmler" olduğu kabulünün ötesinde, kaçınılması zorunlu teorik indirgemelerin kaçınılmaz belirleyicisi olan, *vitalizm*de düğümlenir. "Akıl, yaşamın özgünlüğünü kabul etmeden, yaşama uygulanamaz. Yaşamın bilgisi, canlı varlığın kendisinden gelen canlı varlık düşüncesine dayanan-

malıdır" (Gayon, 1998: 320). Örneğin, "yaşam" ve "ölüm", asla fiziğin ya da kimyanın sorunu olamaz. Yaşamın olguları ve bilgisi, fizik ya da kimyanınkinden farklıdır. "Hastalık", "sağlık", "garabet", "anormallik" ve "yanlış (*error*)" kavramlarını hesaba katmadan, yaşam bilimi yapmak mümkün değildir. Belirli bir tarihsel anda yaşam bilimlerin kuruluşu fiziksel ve kimyasal mekanizmaların, molekül ve hücre kimyasının açıklanması ile kararlılık kazandığı halde, yaşam bilime kendine özgü biçimini veren, bu kavramlardır. Yine bu kavramlar, sonraki sayfalarda daha açık görüleceği gibi, Canguilhem'in "bölgesel rasyonalizmler" ile birlikte yorumladığı, yaşam bilimlerinin epistemolojisinin farklı olduğu ve tarihlerinin de farklı yapılması gerektiği vurgusu ile birlikte düşünülmelidir.

1. Epistemolojik Tarih

Georges Canguilhem'in epistemolojik tarih çalışmaları, günümüzde, bilimsel bilgiyi tek biçimli ve doğal "gerçekliklerin" birikimli yansıması olarak alan pozitivist yaklaşımlar ve nesnelcilik, gerçekçilik ve ilerlemecilik ile bilimsel ve bilimsel olmayan bilgi arasında süreklilik olduğu iddiasındaki kültürcü yaklaşım arasında geçen "bilim savaşları"nın dışında, ayrı bir duruşu temsil eder. Yine, Canguilhem'in çalışmaları, "bilim savaşları"nın bir diğer cephesine, içlerinden (*internalist*) bilim tarihi ile dışarıdan (*externalist*) bilim tarihi yaklaşımları arasındaki çatışmaya, her ikisinin de ötesine geçen bir müdahaledir (Rabinow, 1998; Rose, 1998; Greco, 2004). Foucault'nun da belirttiği gibi, *bilimlerin epistemolojik tarihi*, "bilimselliğin eşliğinde konumlanır" (1972: 190). Belirli bir bilim alanının tanımlı yöntemleri, nesnelere, ve kullandığı dilin tarihini içeriden yazma yaklaşımından farklı olarak, Canguilhem ve Bachelard'ın epistemolojik bilim tarihi, belirli bir bilimin hem yolunu döşeyen hem de sonrasında ona direnen bilim-öncesi alana karşı nasıl kurulduğunu ve halen yolunda duran sınırlar ve engelleri nasıl aştığını sorgular. Ancak sonraki sayfalarda da görüleceği gibi, Bachelard'dan farklı olarak Canguilhem, bilim dışı ve bilim öncesi "engeller" in yaşam bilimlerine nasıl ve hangi anlarda eklemeliğini de tartışır.

birleşmiştir. Canguilhem'in, tıp felsefesi alanındaki en çok bilinen çalışması, *Normal ve Patolojik*'tir (*Le Normal et le Pathologique* (1966), 1978'de *The Normal and Pathological* başlığı ile İngilizce'ye çevrilmiştir). Vitalist geleneklerin yaşam bilimlerinde ne denli verimli olduğunu gösterdiği ve hücre teorisi, mekanizma, ve çevre (*milieu*) gibi kavramların tarihini tartıştığı biyoloji tarihi çalışmaları, 17. ve 18. Yüzyıllarda Refleks Kavramının Oluşumu (*La Formation du concept de reflexe aux XVII et XVIII siècles*, 1955) ve Yaşamın Bilgisi (*La Connaissance de la Vie*, 1952)'de toplanmıştır. Epistemolojik tarih çalışmaları da, özellikle Gaston Bachelard'ın ardından *Institute d'histoire des Sciences*'in başına geçtiği 1955'ten sonrasına aittir. Bu çalışmaları da, *Bilim Tarihi ve Felsefesi Çalışmaları* (*Etudes d'histoire et de Philosophie des Sciences*, 1968) ve *Yaşam Bilimleri Tarihinde İdeoloji ve Rasyonalite* (*Ideologie et rationalité dans l'histoire des sciences de la vie*, 1974; *Ideology and Rationality in the Life Sciences*, 1988)'da toplanmıştır (Gayon, 1998). Francois Delaporte'un derlediği *A Vital Rationalist: Selected Writings from Georges Canguilhem* (1994)'de, Canguilhem'in çalışmalarının, Camille Limoges tarafından yapılmış, geniş bir eleştirel bibliyografyası bulunabilir.

7 Foucault, Fransa'da 1960'larda, psikanaliz, linguistik, Marxizm ve etnoloji alanlarında

çalışanlar ve bu alanlardaki tartışmaların doğrudan ya da dolaylı olarak Canguilhem'den etkilendiğini vurgular. Bu tartışmalarda yer alanların çoğu, Canguilhem'in öğrencileridir. Hatta, Canguilhem dışarıda bırakılırsa, özellikle Althusser'in çalışmaları etrafında dönen Fransız Marxistlerinin tartışmalarını, Lacangil psikanalizi, Pierre Bourdieu, Robert Castel, Jean Claude Passeron gibi isimlerin toplumbilimde neden öylesine istisnai olduklarını da anlamak mümkün değildir. Mike Shortland da (1981), Foucault'nun bu ifadelerine gönderme ile, Althusser, Bourdieu ve Foucault'nun çalışmalarının İngilizceye çevrilmesinden on yıl sonra, onların başlattıkları "eleştiri endüstrisinin tarafları" haline gelmişken ve, post-yapısalcılığın "ılık sularında" seyrederken, bütün bu sürecin "ihmal edilmiş" entelektüel geçmişinin hatırlatılmasının son derece rahatsız edici, hatta can yakıcı olduğunu belirtiyor.

8 Althusser, *Reading Capital* (1970: 16, 323)'de, Canguilhem'e çok şey borçlu olduğunu, "epistemolojik kopuş" kavramını, Canguilhem'in kullanımına uygun şekilde yeniden yorumladığını belirtir. Bachelard, Canguilhem, Cavaillés, Koyré ve Foucault'nun çalışmaları göstermiştir ki, Akıl tarihi ne sürekli, çizgisel bir gelişim tarihi, ne de Akıl kökenlerinde ya da

Canguilhem'e göre, pozitivist gelenek, ebedi hakikat varsayımından hareketle, bilimin mantıksal gelişiminin izini sürmeye çalışırken, *bilim tarihinin nesnesi ile bilimin nesnesi* arasında ayırım yapmaz. Burada tarihçi, çalıştığı alanın tarihini aynen, bir önermenin doğruluğunu ya da belirli bir araştırma hattının potansiyelini değerlendirirken kullandığı ölçütlere dayanarak kurar.¹¹ Diğer yandan, bir bilimsel önerme, doğru olduğuna karar verildiğinde, öncekini de kapsayan bir geçerlilik kazanır. Hakikatin önceyi de kapsayan etkisi, belirli bir bilimsel keşfe, farklı kaşiflerin katkılarını dışarıda bırakır. Esas eğilim, belirli bir konunun geçmişini bugünün hakikati -ki, ebedi hakikat ile kolayca karıştırılabilir- ışığında görmektir. "Hakikat ebedi ise, tarihi de yoktur" (Canguilhem, 1994b: 42).

Canguilhem mantıksal pozitivismi, Kuhn'un yaklaşımı üzerinden eleştirir. Bachelard'ın "normallik" ve Kuhn'un "normal bilim" kavramlaştırılmaları örtüşür. Ancak Kuhn, Bachelard'ın inceliklerle tartıştığı bilimsel akıcılığı kavramaktan uzaktır. Dahası, özellikle, "normal bilim" ve "paradigma" kavramları ile aşar gibi görüldüğü halde, mantıksal pozitivismin mirasından kurtulamamıştır. Bu kavramlar, yerleşik kurallar ve işlemlerden kopuş iması ile hem bir amaçlılık, hem de düzenleme vurgusu taşır. "Paradigma", sadece kullanıcıların seçimi ile ortaya çıkan bir "kültürel gerçeklik"tir ve "normal bilim" de, belirli bir yer ve zamandaki uzmanların uygulamaları ile tanımlanır. Böylece, "normal bilim" ve "paradigma"nın kurulmaları ya da onlardan kopuş, "kullanıcılarının" tercihi ile koşullanmıştır. Toplumsal, politik, ideolojik ve teknolojik oluşumların etkisini yadsımayan, ancak, bilimi, "felsefi hakikat normları ve hakikat talebi ile işleyen, sınırları da bu normlar ile belirlenebilecek bir söylem" olarak tanımlayan Canguilhem'e göre Kuhn'un yaklaşımı, bilimsel süreksizlikleri ve değişimleri açıklamak için kabul edilebilir değildir. Bu yüzden de Kuhn'a, "felsefi eleştiri kavramları yerine, sadece sosyal psikoloji ile ilgileniyoruz", eleştirisini getirir (1988: 12- 13; 1994b: 45- 46).

İçeriden (*internalist*) ve dışarıdan (*externalist*) bilim tarihi kamplaşması ise, "bilim tarihi nasıl yapılır?" ve "bilim tarihi nedir?" soruları etrafında oluşmuştur. Canguilhem'in, "daha yüksek refah düzeyine sahip toplumlarda Marxizm'in oldukça yaygın ve cılız bir ver-

siyonu" (1994b: 47) olarak tanımladığı *dışarıdan bilim tarihi*, kavramların eleştirel analizinden uzak bir şekilde, bilimsel olayları sadece ekonomik ve toplumsal çıkarlar, teknolojik uygulamalar ve gereklilikler, dinsel ya da politik ideolojiler ile ilişkileri ve belirlenimleri bağlamında açıklamaya çalışır. Epistemolojiden bağımsız bir yaklaşım, tarihi yapılan disiplini, çeşitli problem ve çözümlere göre çeşitli önerme sistemleri arasındaki zamansal ve mantıksal bağlantılara indirger. Böylece, dışarıdan bilim tarihi, "kültürel olgu" olarak tanımladığı bilimi, kültürel alana bakarak tanımlamaya çalıştığından, bilim tarihini, "naturalist sosyoloji" ile karıştırmakla kalmaz, "bilimsel söyleme için olan hakikat talebini" de yorumlayamaz (Canguilhem, 1994b: 47).

Dışarıdan bilim tarihçilerinin "idealizm" olarak nitelediği *içeriden bilim tarihi* yaklaşımına göre ise, tarihi yazılan bilim alanının *içinde* konumlanmamış bir bilim tarihi olamaz. Bilimin, teknoloji ya da ideoloji gibi herhangi bir kültürel biçim değil de, *bilim* olmasını sağlayan koşulları ve belirli normları oluşturan işlemler ancak içeriden yazılan bir bilim tarihi ile analiz edilebilir. Örneğin, modern matematik ya da enerjinin korunumu yasası gibi eş zamanlı bilimsel olayların tarihi, onlara ait teoriler olmadan yazılamayacak "gerçeklikler" (*facts*) olarak alınmalıdır. Başka bir ifadeyle, bilim tarihçisi, tarihini araştırdığı teorilere, *teorik olarak* yaklaşmalı, bilim adamının/kadının kendisi gibi modeller ve hipotezler kurmalıdır (Canguilhem, 1994b: 47).

Diğer yandan, bilimi tek ve bölünmez bir uğraş olarak alan pozitivist ve idealist yaklaşımların "bilim düşüncesini" aşındırmak için yapılan ve daha çok Bruno Latour'un çalışmaları ile temsil edilen etnografik laboratuvar araştırmaları da, Canguilhem'e oldukça uzaktır. Foucault, Althusser ve Bourdieu gibi, Canguilhem de bilimin ayrıcalıklı konumunda ısrarlıdır. Bilim tarihinde, sadece kaynaklar, keşifler, ardışıklıklar ve eşzamanlılıklar sorgulandığında, bilim ile kültürün diğer alanları arasında ayırım yapmak mümkün değildir. Bu varsayım, Rabinow'un vurguladığı gibi, "Canguilhem'in yerleştiği akıl evinin mimarisinde köşe taşıdır" (1994: 13).

bir tohumda zaten mevcut olanın bir süreklilik içinde gün ışığına çıkışıdır. Başka bir ifadeyle bu çalışmalar, verili tarihsel durumun geriye dönük yanulsamasının ürünü olan ve, Hegel'in sistematik biçimini verdiği Aydınlanma Felsefesi akılcılığının himayesindeki tarih anlayışını yerinden etmişlerdir. Artık, bilginin tarihini, aklın amaca yönelik "mucizevi bir zafer yolculuğu", "gelişme" ya da "eskinin hakikatinin basitçe geri çevrilmesi" olarak görmek mümkün değildir. Bilimsel aklın yolculuğu, köklü süreksizlikler ile kesintiye uğramış, eskinin yerini alan ve yeni bir mantığın hakimiyetini getiren "derin yeniden düzenlenişler"dir (Althusser, 1970: 44).

9 Gadamer'e göre (1996: 39, 139) tıp, teknolojidir, fakat esas uğraşı, "bir nesnenin üretimi" değil, daha önceki bir durumun restorasyonu, ya da bir tür denge durumuna dönüşüdür. Hem Gadamer, hem de Canguilhem, hastalık ve sağlık ilişkisini, dinamik bir ilişki olarak yorumlar. Fakat Canguilhem'in tıbbi "pozitif" anlamda bir bilim olarak alması, tıbbın nihai olarak, "hasta"nın tarafında olmasındandır. Bu yüzden de özellikle tıp bilgisinde, *öznellik ve nesnellik* sorunu yeniden düşünülmelidir. Tıpta hakikatin temelini kuran, özellikle hastanın kendi bakışıdır. Hekimin, hastalık bilgisi ile hastanın deneyimini sezineyebilmesi, daha

önceden bu deneyimin ona ait bilgiyi üretmiş olması sayesinde. Hasta insan, acısı, acısını ifade etmesi, korkuları, umutları ve hayalleri ile bir öznedir. Bunlar, rasyonalite adına "yanılsama" olarak tanımlansa bile, yanılsamanın gücü ve kendine özgü doğası teslim edilmelidir. Nesnel olmak, yanılsamanın, nesnenin yeteneği olmadığını kabul etmeyi gerektirebilir. Ancak, söz konusu olan tıp bilgisi ise, *nesnellik*, tam da hastanın yaşamış deneyiminin öznel olduğunu kabul etmektir. Ayrıca tıp, laboratuvar da bile, yaşayan insanın, yani, *yaşamın* tarafındadır.

10 Canguilhem'in, "vital rasyonalist" (Rabinow, 1994) tanımını hak eden kendine özgü rasyonalizmi, yaşamın doğası ve "yaşam" kavramı üzerine, yaşamın kendisi ve yaşamı anlamak arasındaki ilişkiyi sorunlaştıran düşüncelerinde ifade bulur ve üç önerme ile özetlenebilir: "i) yaşam indirgenemez bir kavramdır ve bilim için zorunludur; ii) "yaşam" kavramının içeriği, canlı varlıklar olarak deneyimlerimiz ve, yine canlı varlıklar olarak, canlı varlıklara dair gözlemlerimizle kurulmuştur; iii) genelde kavramsal eylemlerimiz, canlı varlıklar olarak varlığımızın devamıdır" (Gordon, 1998: 185).

11 Örneğin, Comte'un öğrencisi Pierre Lafitte,

Burada Canguilhem, Dewes'in (1995) işaret ettiği gibi, bilimsel rasyonalitenin genel ilkelerini oluşturma çabasının terkedilmesinin zorunlu olarak psikolojizm ve sosyolojizme götüreceğini vurgulayan Imre Lakatos'a çok yakındır. Her ikisi de, bilim tarihinin kavramsal yakınlıklar, yer değiştirmeler ve dönüşümlere bağlı "içsel" tarih ile, bilime "dışsal" olan toplumsal, psikolojik ve politik bağlamların etkileşimi ile kurulduğunu kabul eder. Yine, Canguilhem, "içsel" tarihin önceliğini kabul ettiği yerde de Lakatos'a yaklaşır; bilimin rasyonel oluşumunun nasıl kurulduğuna dair normatif bir kavramlaştırma olmadan, dışsal, nedensel açıklamaya ne zaman başvurulacağını tesbit etmek mümkün değildir. Elbette teorilerin ortaya çıkışı, dışsal koşullara bakılarak açıklanabilir; fakat teorilerin, nihai olarak kabulü ya da reddi, açıklayıcı değerlerine bağlıdır.

Canguilhem aklın tarihinin kendi koşullarında yazılması gerektiğinde ısrarlıdır. Bilimin yarattığı ve kullandığı kavramlar ve açıklama biçimleri ortaya koyduğu deneyler ve keşiflerin önemi, sadece ideolojiler ve düşünceler düzeyi ile sınırlanamaz. "Aklın kendisinin bir ağırlığı, yoğunluğu, kendi tarihi vardır" (Rose, 1998: 159). Böylesi bir akıl tarihi, genel ya da evrensel biçimli olamaz. Düşünce tarihinde, birçok anda, düşüncenin ve deneyimin geçmişi, yeniden, daha önce varolmayan tarzlarda kurulabilir. Bu demektir ki, bilim tarihini Aydınlanmanın "ilefleme" düşüncesine dayandırmak, bilimsel kavramların ve kategorilerin tarihini yapma imkanını ortadan kaldırır. Bu, bilimi "görelileştirmek" değildir, tersine, bilimin de epistemolojinin de "tarihsel" olduğunu vurgulamaktır. Çünkü, bilgi teorisini yeni kozmolojik sistemleri açıklamakta yetersiz kalan bir ontoloji üzerine temellendirmenin imkansız hale geldiği tarihsel anda, doğrulama ve haklılaştırma biçimleri yerine, bilimin yöntemleri sorgulanmaya başlanmıştır. Epistemoloji ile bir vurgu kaymasına da tanık olunur: "Bilim tarihi"nden "tarihin ışığında bilim"e (Canguilhem, 1988: 10- 12).

Bilim tarihi, bugün dışlanmış düşüncelerin, tutumların ya da yöntemlerin, kendi hüküm sürdükleri zamanda başka düşünceleri, tutumları ve yöntemleri dışlamak ya da geçersiz kılmak için nasıl

kullanıldığını bulmak ve açıklamaktır. Bu, aynı zamanda, "geçmişin" hangi anlamda halen bilimsel olan bir uygulamanın "geçmiş" olduğunu açıklama çabasıdır. Elbette, *şimdiki* bir bilimin *şimdiki* geçmişi, bu bilimin *geçmişteki hali* ile aynı şey de değildir. Bunu, epistemoloji ile kurulabilecek normatif bir yaklaşım olmadan ayırt etmek mümkün değildir (Canguilhem, 1994b: 45; 1988: 5).

Böylece Canguilhem, tarih ve felsefe ilişkisini, epistemolojinin himayesinde, yeniden kurar. Burada Canguilhem, Gaston Bachelard'a dayandığını belirtir.¹² Bachelard'ın temel kaygısı, bilimin kurulduğu matriksi tanımlamaktır. Bilimsel pratiği, "hayal (*reverie*) ve rasyonel düşünüm" ile "hayal gücü ve kavram" arasındaki çelişki içine yerleştirir (Dews, 1995: 46). Bachelard'a göre bilim tarihi, "epistemolojik kopuşlar" ile izlenebilir. Bilim tarihi bir yandan "atomizm ve enerjetik", "realizm ve pozitivizm", "süreklilik ve süreksizlik", "rasyonalizm ve empirisizm" arasında sürekli bir almaşıklık sergiler; diğer yandan, bilimsel aktivitede bir gün "bilimlerin bölünmezliği", ertesi gün ise "nesnelerin çoğulluğu" hakimdir. Hatta bilim, ilkesel düzeyde olduğu gibi, fiilen de bölünmüştür (1984: 14- 15). Belirli bir bilim alanında, var olan bilgi biçimi, daha "doğru" ile yer değiştirir. Önceki bilgiden kopuş, tarihsel bir kopuştur. Bu kopuşlar arasında, kararlılık ve durağanlık taşıyan "rasyonalite alanları" vardır. "Rasyonalite alanları"nın varlığı ise, gündelik deneyimlerden ve hayali olandan (*reverie*) kopuşlara bağlıdır.

"Çağdaş bilim, doğrulanabilir gerçeklerin (*facts*) araştırılmasına ve doğru yasaların sentezlenmesine dayanır", der Bachelard (Canguilhem, 1994a: 33). Hakikat, nesnelere ya da düşünceye ebedi olarak kazanılmış değildir. Ne pozitivistlerin iddia ettiği gibi birikimli olarak kazanılan bir şey, ne de ampirisistlerin iddia ettiği gibi, basitçe nesnelerin kendisinden gelen bir şeydir. Hakikat, teorik ve teknik ilişkilerin sonucudur ve bilimsel *praxis*le birlikte, o da değişir. Başka bir deyişle, bilimsel gerçekliğin niteliklerini belirleyen, akılcı yöntemlerdir. Bilimsel uğraş ile ortaya çıkarılan, hazırda duran basit ve açık hakikatler değil, belirli bir tarzda yapılandırılmış deneysel süreçler ve araçlar ile aktif olarak kurulan karmaşık hakikatlerdir. Bu yüzden bilimde doğal olarak, "doğal" hakikatler yoktur.

bilim tarihini, "düşünsel mikroskop"a benzetiyordu; böylesi bir araç ile bilim tarihinin "gizli hakikatleri" ortaya çıkarılabildi. Mikroskop benzetmesi ile, bilim tarihinin bağlamı, "laboratuvar" olarak kurulur. Bilim tarihinin nesnesi, orada öylece, yaşam bilimcisinin mikroskopu gibi uygun araçlar ile keşfedilmeyi bekliyordur. Burada, pozitivist bir tarafgirlik vardır: "Tarih, bilimsel sonuçlara basitçe süreklilik zerk etmektir" (Canguilhem, 1994b: 42).

12 Canguilhem, biraz ironi ile, Bachelard'ın "yeni bilimsel zihniyet", "epistemolojik engel", "epistemolojik kopuş" ve "mutlak ya da 'resmi' bilim" gibi temel epistemoloji kavramlarının, *iyi bilindiğini*, özellikle Fransa dışında, aslının polemik gücünden yoksun, *sıradanlaşmış bir şekilde yaygınlaşacak ve tartışılacak kadar iyi bilindiğini* vurgular (1994a: 32- 33). Aynı yerde Canguilhem, Bachelard ve Alexandre Koyré'nin yaklaşımlarının oldukça benzer olduğunu; fakat Koyré'nin, rasyonalist uğraşın diyalektik olmaktan çok, bilim tarihinde epistemolojinin önemini kabul ettiği için, sürekli olduğu düşüncesine meylettiğini belirtir (Canguilhem, 1994b: 44). Bununla birlikte, *Yaşam Bilimleri Tarihinde İdeoloji ve Rasyonalite* başlıklı çalışmasında ise Canguilhem, "epistemolojik kopuş" kavramı Bachelard'ın

ellerinde biçimlendiği halde, kopuşları fazlasıyla vurgulaması ve bazı kavramlaştırmalarda süreklilikleri gözden kaçırdığı için, Koyré'yi eleştirir. Koyré'nin, Galileo'nun Arşimedgil ve neo-Platoncu öğeler lehine Aristocu mirası bütünüyle reddettiği iddiasına karşı Canguilhem, Galileo'nun Aristocu geleneğin önemli boyutlarını koruduğunu öne sürer (1988: 15). Koyré'nin "Bilim Tarihine Yaklaşımlar" başlıklı çalışmasına bakıldığında, Canguilhem'in vurguladığı gibi, "epistemoloji" önemlidir. (...) bilimin, Yunanlıların bilimi kadar, çağımızın biliminin de, özü bakımından *theoria*, hakikati arama olduğuna, bu bakıma, hep kendine özgü bir yaşamı, içkin bir tarihi olduğuna, tarihçilerin onu ancak kendi sorularına, kendi tarihine bakarak anlayabileceklerine inanıyorum", der Koyré (1989: 194). Ancak, "rasyonalist uğraşın sürekli olduğu" kabulüne meylettiği tesbitinin pek de geçerli olmadığı, aşağıdaki pasajda görülebilir: "[B]ilimsel düşünce insan aklını bize en yüce yanlarıyla, kendisine hep uzak kalan bir amacı hiç durmadan, hep yetersiz, hep yinelenen arayışı içerisinde, hakikat arayışı içerisinde gösterir. *Itinerarium mentis in veritatem* [akıl hakikate yolculuğu]. Şu ki, bu *itinerarium* önceden verilmemiştir. Akıl bir düz çizgi üzerinde ilerlemeye ona doğru. Hakikate giden yol tuzaklarla dolu,

Elbette, "bilimsel zihniyetin" yapısının değiştiğini söylemek, tam da bilginin bir tarihi olduğunu söylemenin başka bir yoludur. İnsanın tarihi, bütün tutkuları ve önyarguları ve anın etkilerine bağlı olması ile pekala bir "benği dönüş tiyatrosu" olabilir. Fakat tarihte basitçe tekrarlanmayan, düzeltilen, genişletilen, tamamlanan, bazı düşünceler vardır -ki, bunlar, "daha önce dayandırılmış oldukları muhtemel bazı sarsak ilkeleri aşmış ve sınırlamış" düşüncelerdir. Tam da bu yüzden bilimsel zihniyet, bilginin düzeltilme tarzı, bilinenin ufkunu genişletme tarzıdır. Bilim, "yargıç makamına kurulmuş, geçmişini mahkum etmektedir" (Bachelard, 1984: 171-72).

Bachelard'ın ampirisizm ve pozitivistizm karşı çıkışını, teorinin deneyime öncelikli olduğu vurgusunu ve aşağıda görüleceği gibi, tarih ve bilim tarihi ayrımını, Canguilhem de paylaşır. Bachelard'ın pozisyonu, Dews'in (1995: 41) ifadesiyle, "açık rasyonalizm (*open rationalism*)" olarak tanımlanabilir: "Rasyonalizm, kapalı bir sistem olmak zorunda değildir" (Bachelard, 1984: 3). Açık rasyonalizm, teoriyi yeni kanıtların ışığında sürekli yeniden kurmayı gerektirir. Hiçbir teorik ilkenin, hatta, çelişkisizlik ilkesinin bile, yeni deneysel bulgular ile değişime bağlı olduğu düşünülemez. Bilimsel ilerlemenin asıl ölçüsü, "deneyime dayalı laf kalabalığı" ile ampirik uzamın genişletilmesi değil, teorinin kavramsal kararlılığı ve matematikleştirilmesidir. Epistemoloji de sadece realizm ya da rasyonalizme tutunmak yerine, ikisi arasında incelikli bir diyalektik dayanmalıdır.

Benzer şekilde, Canguilhem de (1994d) teorilerin asla gerçeklikten çıkmadığını, önceki teorilerden çıktığını vurgular. Bu demek değildir ki, ampirik kanıtlar dışarıda bırakılmalıdır. Gerçeklikler patikalar, ki, bu patikalar boyunca teoriler bir diğerinden çıkar. "Hakikat" de, bilimin hakkında konuştuğudur ve, asla, sadece onu "yaratmanın" düşüncesinden çıkmaz. Bilim, eleştirel düzeltmeler ile yönetilen bir söylemdir. Eğer bu söylemin, tarihçinin, akışını yeniden kurabileceği bir tarihi var ise, bu, anlamını, epistemoloğun yeniden aktif hale getirmesi gereken bir tarihtir.

Bu yüzden Canguilhem'e göre, bilim tarihinin nesnesi ile bilimin nesnesi aynı değildir. Bilim tarihi, "kendisi tarih olan ve tarihi olan bir nesnenin -söylemin- tarihidir; oysa bilim, tarih olmayan ve

tarihi olmayan bir nesnenin bilimidir" (Canguilhem 1994a: 25-26). Bilim, kullandığı yöntem aracılığı ile doğayı nesnelere böler. Bachelard gibi, Canguilhem'e göre de bilimsel gerçeklik ya da nesne, hem keşfedilen, hem de kurulan bir şeydir. Örneğin, "kristal bilimi"ndeki "kristal", verilidir. Kristal, bir anlamda, onun bilgisini edinmeye çalışan bilimsel söylemden bağımsız, "doğal nesne"dir. Söyleme dışsal olan bu doğal nesne, bilimsel nesne değildir. Başka bir deyişle doğa, bize ayrı bilimsel nesnelere ve olgular seti olarak verili değildir. Bilimde nesnelere, ayrılmaz bir şekilde birleştirilebilecek önermeler, kendisinin yanlışlığını kanıtlama kaygısı ile kontrol edilen bir teori, ve bir formülleştirme yöntemi ile kurulur. Yöntemsel söylem ile kurulmuş bilimsel nesne, başlangıçtaki doğal nesneden -"ön-metin"den- türetilmiş olmasa bile, ikincildir. Bilim tarihinin araştırdığı, bu ikincil, doğal olmayan, kültürel nesnelere. "Tarihsel söylemin nesnesi, bilimsel söylemin tarihselliğidir" (26).

"Bilimsel söylemin tarihselliği" ile Canguilhem, kendi içsel normları ile ölçülen bir ilerlemeyi kasteder. Bu ilerleme, kazalar ile karşılaşılabilir, engeller ile geciktirilebilir ya da saptırılabilir, krizler ile yani karar ya da hakikat anı ile kesintiye uğrayabilir. Bu noktada, epistemolojinin müdahalesi kaçınılmazdır. Epistemoloji, belirli bir bilimsel disiplinin gelişiminde belirli bir anda konuşulan dili öğretir. Bilim tarihçisi bilgiyi alır ve geriye doğru, o bilginin sonraki kavram setlerinin anlaşılabilir olduğu, ya da daha öncesinin daha az kararlı kavram setlerine tercüme edilemez olduğu zamana kadar gider. Burada, ancak epistemolojinin müdahalesi ile ayırılabilir olacak iki patika vardır: Mutlak bilginin tarihi ve mahkum edilmiş, reddedilmiş bilginin tarihi. Böylesi bir ayırım, Bachelard'ın tanımladığı "geri dönüş (*recurrence*) yöntemi" ile yapılabilir (Canguilhem, 1994a: 32- 33). Bu, bilimsel deneyimlerin ve kavramların tarihine en son bilimsel ilkelerin ışığında bakmaktır. Tarihçi, belirli bir kavramın ısrarla kullanılması ile, değişmeyen, tanımlayıcı bir kavram olduğu, ya da benzer deneysel gözlemlerin ısrarla zikredilmesinin, yöntem ya da yaklaşım yakınlığını gösterdiği yanılışına düşmemelidir.

Diğer yandan, Foucault'nun da vurguladığı gibi, geri dönüşlü tarih, bir bilimin *şimdisi* değıştikçe, tarihsel sertiveninde de birçok

yanılışlarla kaplıdır; başarısızlıklar başarılarından daha sık görülür o yolda. Ama başarısızlıklar da kimi kez başarılar kadar açıklayıcı, öğreticidir. Bu bakıma, yanılışları incelemeyi önemsemek doğru olmaz; akıl onlar arasından geçerek ilerler hakikate. *Itinerarium mentis in veritatem* dümdüz bir yol değildir. Dönüşleri, dönemeçleri vardır; çıkmazlara girer, geri döner. Bir yol bile değil, bir çok yoldur bu. Matematikçinin yolu, ne kimyacıның yoludur, ne de dirimbilimcinin, fizikçinin... bu yüzden bütün bu yolları somut gerçeklikleriyle, yani tarihsel olarak belirlenmiş ayrılıklarıyla izlememiz, *bilimin* tarihini yazmazdan önce *bilimlerin* tarihlerini yazmaya katlanmamız gerek..." (Koyré, 1989: 194).

13
Ayrıca, Canguilhem'e göre, "kopuşların farkında olan bir epistemolog, başka hiç bir şeye inanmayan filozoflara karşı ironik bir tavır olsa bile, hiç bir şekilde süreklilik epistemolojisini küçümseyemez" (1988: 17). Yine, süreklilik epistemolojisini "yanılsama" olarak alan Lecourt'a ironik bir soru yönelir: "[S]üreklilik epistemolojisi bir yanılsama ise, epistemolojik kopuş düşüncesi, tarihin bilimi olarak Marxizmin -ki, süreklilik epistemolojisi, onun adına yanılsama olarak reddedilmiştir- yeniden yorumu için nasıl temel olabilir?" (çeviriyi kısmen değiştirdim) (1988: 17).

geçmişler, bağlantı biçimleri, belirlenim ağları ve teleolojilerin olabileceğini; tarihsel tanımların o bilimin şimdisi ile düzenlendiğini göstermesi açısından çok önemlidir (1972: 4-5). Geri dönüşlü tarih, özellikle hızlı değişen bilimlerin tarihinin sık aralıklarla yazılmasını gerektirir. Üzerinde çalışılan bilimin tarihi, dilsel alışkanlıklar değişmese bile, her bir epistemolojik kopuş ile fiili olarak değişir. Bilim tarihi bu yüzden sürekli bir akış içindedir ve kendini düzeltmek zorundadır. Örneğin, aynı bilimin tarihi, Francois Jacobs'un *Yaşamın Mantığı* (Logic of Life, 1970) ile Charles Singer'in *Biyoloji Tarihi* (History of Biology, 1950)'nde çok farklı yazılmıştır. Aradaki farkı yaratan, ilk çalışmadan sonra geçen yirmi yılda bilgi hacminin artması değildir. Singer *Biyoloji Tarihi*'ni yazdığında, DNA yapısı açıklanmış, ve buna bağlı olarak oluşan kavramlar henüz biyolojiye girmemiştir. DNA yapısının açıklanması ile, "organizasyon", "adaptasyon", "kalıtım" gibi eski kavramlara, "mesaj", "program", "teleonomy" gibi yenileri katılmış ve, bilgi alanı yeniden düzenlenmiştir (Canguilhem, 1988: 16-17).

Ancak bu yeniden düzenlenmelerin, daha önce de belirtildiği gibi, sadece "kopuş" değil, "süreklilik" de içereceği unutulmamalıdır.¹³ Örneğin, moleküler biyoloji ile kurulan yeni "yaşam" kavramındaki "yaşam" ve "kavram" ilişkisi aynı zamanda, Aristoculuğun geri dönüşüdür. Aristo'ya göre ruh, "sadece doğa değil, aynı zamanda yaşayan bir varlık biçimiydi. Ruh, yaşamın gerçekliği [ousia] ve tanımı [logos] idi". Böylece, canlı varlık kavramı, sonunda, yaşayan varlığın kendisiydi. Moleküler biyolojide "yaşam" kavramı, "bilgi", "kod", "kod çözümü", "program", "mesaj", "direktif" gibi kavramlar ile yeniden kurulmuş, doğrudan geometrik modellere dayanan klasik mekaniğin ve fizik ve kimyanın kavramları dışarıda bırakılmıştır. Biyolojik kalıtımın belirli bir bilgi iletimi olduğunu söylemek, yolun başındaki Aristoculuğu geri çağırmaaktır. Fakat aynı zamanda, "kalıtımın bilgi iletimi olduğunu söylemek, bir anlamda, canlı varlıklarda yazılı, korunan ve aktarılan bir logos olduğunu kabul etmektir" (Canguilhem, 1994g: 316-317).

Görüleceği gibi, epistemolojik geri dönüş (recurrence) yöntemi, genelleştirilemez ancak, çalışılacak alanın kendine özgü niteliklerini

çok iyi belirlemek koşuluyla, genişletilebilir. Böylece, daha çok Bachelard'ın çalıştığı matematiksel fizik ve çekirdek kimyası gibi alanlar için uygun olmasına karşın, başka disiplinlerde de kullanılabilir. Örneğin, on sekizinci yüzyıl doğa tarihi için Bachelard'ın yöntemini kullanmadan önce, fiziğe, görelilik ya da tanecik mekaniğinin girişi kadar devrimci bir etkisi olan kavramsal yarılmının hangi anda ortaya çıktığı sorgulanmalıdır. Böylesi bir yarıma, erken Darwinci dönemlerde oldukça açıktır. Fakat unutulmamalıdır ki, bir o kadar da, daha sonraki "kıyametlerin", yani, genetik ve moleküler biyolojinin de sonucudur. Bu yüzden, geri dönüş yöntemi son derece dikkatle kullanılmalı ve epistemolojik kopuşlar ile ilgili de çok daha fazlası öğrenilmelidir (1994a: 34; 1988: 13-15).

Diğer yandan Canguilhem, tarih ve bilim tarihini ayırırken, hem, yukarıda belirtildiği gibi, Bachelard'a hem de Althusser'e çok yakındır: "Teorik pratik, pratiğin genel tanımına dahildir. Deneysel, teknik ya da ideolojik olsun, diğer pratiklerin verdiği ham madde (temsiller, kavramlar, gerçekler) üzerinde çalışır... bilimin teorik pratiği, onun tarihöncesinin ideolojik teorik pratiğinden tamamen ayrıdır", der Althusser (1969: 167). Bilimler tarihinin belirli boyutlarını araştırmak için, sadece birbiriyle hiçbir içsel ilişkisi olmayan farklı bir grup bilime değil, "bilim-dışına" da, yani, ideolojik ve politik alanlara ve toplumsal *praxis* de bakılmalıdır. Ancak, bilimsel pratiklerin gelişimi ile ele alınan teorik meselelerin çözümünü bulduğu özel alan, bilimin kendi tarihi tarafından kurulduğundan, "teorik lokusu", başka yerde değil, bilim tarihinin kendi içinde aranmalıdır (Canguilhem, 1994a: 29).

Örneğin, on dokuzuncu yüzyıl biyolojisi ve sosyal bilimlerinde, olasılığın uygulanması, hiçbir "doğal" nesneye tekabül etmediği gibi, bu iki alanın sınırlarına da dahil değildir. Olasılığın uygulanması, o zamanki biyolojik ve sosyal bilimlerin -ki, bunlar ne Pierre-Simon Laplace'ın matematiği, ne Charles Darwin'in biyolojisi ne Gustav Fechner'in psikofiziği, Frederic Taylor'un etnolojisi ne de Emile Durkheim'in sosyolojisidir- durumundan yola çıkarak araştırılmalıdır. Adolphe Quetelet, Sir Francis Galton, James McKeon Cattell ve Alfred Binet'in biyometri ve psikometrisinin oluşumunu, zo-

runlu askerlik ve zorunlu temel eğitim gibi bilim dışı pratiklerin matematiksel uygulamaya uygun ham madde sağlaması mümkün kılmaştır. Quételet, insan ölçüsü ile ilgili veri üzerinde çalışmıştı. Böyle bir verinin toplanması, belirli bir kurumun, yani, safları zorunlu askerlik ile doldurulacak bir ulusal ordu oluşturma ve devşirmeleri seçmek için belirli bir standart kaygısı ile koşullanmıştı. Binet'in düşünsel yetiler ile ilgili çalışması da bir başka kurumun, zorunlu ilkökul eğitiminin varlığını ve ilişkili olarak da zihinsel geri kalmışlığı ölçme kaygısını gerektirmişti. Diğer yandan, benzer şekilde, Quételet, Gregor Mendel, Binet ve Théodore Simon'un çalışmaları da, seçim, melezleme ve yönlendirme gibi bilim dışı uygulamalar ile matematik arasında kurdukları, önceden görülemeyen yeni ilişkilerin ürünüydü. "Keşifleri, kendilerine, kendileri için kurmak zorunda kaldıkları bir dil içinde sordukları soruların cevaplarıydı" (Canguilhem 1994a: 30).

Bilim tarihi, tam da bu tür soruların ve cevapların -ki, yöntemler ve kavramlardan başka bir düzeyde olamazlar- eleştirel bir araştırmasıdır. Sadece sonuçların tarihi sadece "vakayiname"den daha fazlası değildir. Bu yüzden, keşiflerin ya da buluşların kaydı, sıradan tarihteki gibi dönemleştirilebilir; ancak, bilim tarihindeki zaman ile günlük yaşamdaki aynı olduğu yanılmasına düşülmemelidir. Örneğin, Althusser'in de (1970: 45) işaret ettiği gibi, Canguilhem'in 17. ve 18. Yüzyıllarda Reflex Kavramının Oluşumu (*La formation du concept de réflexe aux XVII et XVIII siècles*, 1955) başlıklı çalışması, "bütün apaçıklıklar ve baskın ideolojik kavramlar" mekanistik felsefe ve fizyolojiye yönlendirdiği halde, *refleks* kavramının vitalist felsefenin ürünü olduğunu göstermiştir. Canguilhem sözü edilen çalışmasında (1994e: 179-180), tarihin mantığı ile bilgi üretiminin mantığının ayırdedilebilmesini engelleyen iki "epistemolojik önyargı"dan söz eder. Birincisi, bütün bilimleri ilgilendirir; bir *kavramın* ancak bir teorinin ya da teori ile eş biçimli bir çerçevenin, ya da gözlenen bir gerçekliğin daha sonra yorumlanmasını sağlayacak anlamaya dönük (*heuristic*) bir aracın tanımladığı sınırlar içinde doğabileceği inancından kaynaklanır. İkincisi ise, özellikle yaşam bi-

limlerini ilgilendirir; burada, sonuç getiren uygulamalar ve bilgide ilerlemeye götüren teorilerin sadece mekanistik tarzda olduğuna inanılır.¹⁴

Oysa, "bilim tarihinde *kendi içinde mantık, tarihin mantığından önce gelmelidir*" (Canguilhem, 1994e: 180). Teoriler, mantıksal içerik ve kökenlerine bakılarak ilişkilendirilmeden önce, bu teorileri oluşturan *kavramların*, kuruldukları zamanda nasıl yorumlandığına bakılmalı ve içsel tutarlılıkta ısrar edilmelidir. Ayrıca, kendi içinde mantıksız öğretilerin ardışıklığının da mantıklı olabileceği unutulmamalıdır. *Çelişkisizlik ilkesi* mutlak alınabilir ve hatta, teorilerin *diyalektik olarak* bir diğerinden çıktığı kabul edilebilir, ancak, *bilimsel teorilerin normları, bilim-dışı ile aynı değildir*. Bilim tarihi, elbette, kurduğu özel alan içinde belirli nesnelere kullanabilir: Her zaman sınıflandırılacak belgeler, tanımlanacak araçlar ve teknikler, yorumlanacak yöntemler ve sorular, ve çözümlenecek ve eleştirilecek kavramlar vardır -ki, "bilim tarihine diğerlerinden daha fazla itibar kazandıran" da bu sonuncusudur (Canguilhem, 1994a: 30).

Diğer yandan, bir teori, ilkelerinden herhangi biri eksik kalmayacak şekilde, tamamen kurulduğunda bile, o teorinin yalnızca ilkeleri ve sonuçlarına dayanan bir yargulama ile "yanlış" olduğu söylenebilir. Bir öğretinin bileşenlerinin bir araya gelmesi rastgele değildir; kavramlar sadece basit eklemeler ya da eklemeler ile birleşmiş değildir. Bu yüzden, kavramsal yakınlıklar başka, yeni bir tarzda ele alınmalıdır. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılda, refleks teorisinin ön-figürünü oluşturan istem dışı hareket teorisini kimin kurduğu yerine, refleks hareketi ile ilgili bir düşüncenin *anlamlandırılması* için, bir kas hareketi ve sinirsel hareket teorisinin, biyolojik ve optik alanlar arasında bir karşılaştırmayı da içerecek şekilde, nelelerin eklenmesi ile kurulduğu sorgulanmalıdır. Elbette, refleks hareketinin *anlamlandırılması*, başka kavram setleri ile mantıksal olarak uyumlu olması ile mümkündür.

Canguilhem, kavramların tarihinde, Deleuze ve Guattari'nin kavram tanımı ve kavramların oluşu ve tarihine dair yaklaşımları-

14

19. yüzyılda, ana hatları 1850'de oluşmuş bir kavramın genelleşmesine dayanan mekanistik teori, kökenlerinin nasıl kavranacağı konusunda, geriye dönük bir etki üretmiştir. Bir çok başka olgular gibi, hayvan yaşamının mekanik açıklamasına temel sağlayan bir olgunun ancak, bir mekanistik yaşam bilimci tarafından araştırılmış ve keşfedilmiş olabileceği son derece *mantıklı* görünmüş, tarihin mantığının böyle bir mekanisti işaret ettiği yerde, fizyoloji tarihi de hemen bir isim bulmuştur: Descartes. Kimse, "mantığın tarihi doğruladığı mı?" yoksa, "tarihin mantığı esinlediği mi?" sorularının cevabını bilmediği ya da derin olmadığından, Descartes adı ile birleşen rastlantı sonraki tartışmaların da önünü kesmişti. Descartes'ın, mekanik istem dışı hareket teorisini önermiş ve hatta, sonraları, 19. yüzyılda "refleksler" denecek belirli anların mükemmel bir tanımını yapmış olduğu gerçeğinden yola çıkarak, "geleceğin gizlice sezilmesi ile", genel refleks teorisinin onun kendi tarzında açıklaması olduğu bir olgu grubunu açıklamak için -sonradan kurulduğu ve bu kavramı açıklayan, adlandıran ve kuranın Descartes olduğu sonucuna varılmıştı (Canguilhem, 1994e: 180).

na çok yakın bir seyir izler. Deleuze ve Guattari kavramı, belirli içkinlik düzleminde (*plane of immanence*) konumlanmış, bu düzlem ile hem kuran hem de kurulan ilişkisi içinde ortaya çıkan bir "bileşim", "çoğulluk" olarak tanımlar (1996). Benzer şekilde, "[t]utarlı bir düşünce sistemindeki her bir kavram, diğer bütün kavramlar ile ilişkilidir", der Canguilhem (1994c: 50). Ancak, Deleuze ve Guattari'nin, bilimde de kavramlar olduğu, fakat aynı nesne ile ilgiliyse bile, bilimin tarzının felsefedeki gibi *kavram yaratmak* olmadığı vurgusu unutulmamalıdır. Her bir kavramın hem bir *tarihi*, hem de aynı düzlemde konumlanmış kavramlar ile ilişkisini içeren bir *oluşu* vardır. Bir kavramın, yine kavramlar olarak alınabilecek bileşenleri vardır. Bu yüzden de, kavram, bileşenlerinin rastlaşma, yoğunlaşma ve birikim noktasıdır.

Diğer yandan, bütün kavramlar, yokluklarında anlamsız olacakları ve çözümleri ortaya çıktıkça ayırdedilebilecekleri ve anlaşılabilir oldukları problemlere bağlıdır. Aynı felsefeye ait kavramlar, tarihleri farklı da olsa, oluşları içinde, birbirlerine bağlanırlar, birbirlerini destekler, sınırlarını belirler ve kendilerine ait soruları eklemeler. Aslında, sınırlı sayıda bileşenleri olduğundan, her bir kavram, farklı bileşenleri olan fakat aynı düzlemin farklı bölgelerini kuran, birbirine bağlı problemlere cevap veren, ve ortak yaratıma katılan diğer kavramlara doğru dallanacaktır. Bir kavram, problemler ve yeniden düzenlenmeleri aracılığı ile önceki kavramların yerini alır. Bu yüzden, sadece problemleri değil, aynı zamanda, eşzamanlı bir arada bulunduğu kavramlar ile birleşmesini sağlayan problem eklemelerini de gereksinir (Deleuze ve Guattari, 1996: 16- 18, 24, 33).

Benzer şekilde, Canguilhem'e göre de (1994d), bir kavramı tanımlamak, bir problemi tanımlamak anlamına gelir. Bu yüzden de epistemolojik tarih çalışmalarının, kavramdan teoriye doğru olması gerekir; çünkü, daha önce de belirtildiği gibi, kavramların içinde işlediği teoriler, doğrudan gerçeklikten değil, ancak gözlenen olayın peşinden ortaya çıkabilir. Pierre Macherey de (aktaran Lecourt, 1975: 172) Canguilhem'in bu yaklaşımından yola çıkarak, belirli bir tarihsel hatta bir kavramın ısrarla ortaya çıkmasının, tek bir proble-

min sürekliliğini gösterdiğini vurgular. Bu yüzden, önemli olan, teoriler silsilesinde, bir problem için bulunduğu varsayılan *çözüm içindeki problemin* sürekliliğini ayırt etmek, buradaki kavramları tanımlamaktır.

Kısaca örneklenecek olursa, bir canlının yaşamsal işlevlerinden, canlılar dünyasında, canlı-çevre ilişkisini ve toplumsal meseleleri de kat eden, mükemmel kontrol ve yönetim, kontrol eden ve edilenin, yöneten ve yönetilenin ayırt edilmesi sorunları ile birlikte kurulan "düzenleme (*regulation*)" kavramı, "kural", "yöneten", "denge", "korunum", "düzenlilik", "mekanizim" gibi kavramların toplulaşma ve tutunma alanı olarak kurulmuştur. "Düzenleme", fizik ve kimyadan, astronomiye ve mekanist fizyolojiden, politik bilimlere ve pratiklere, ve özellikle de "denge" ve "korunum" kavramları ile ekonomiye kadar, farklı disiplinleri kat etmiş ve hatta, her bir disiplininde de tematik bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, "düzenleme" kavramının tarihi, "düzenleyicilerin tarihi" hesaba katılmadan da yazılamaz. Bu, öyle bir tarihtir ki, sadece Descartes, Newton ve Leibniz değil, Lavosier, Malthus, Claude Bernard ve August Comte da dahil olmuştur (1988: 84- 97).

"Düzenleme" kavramının kararlılık kazanmasında, esas olarak öne çıkan, "doğanın mekanikleştirilmesi"dir. Bu, Descartes'ın *cogito ergo sum* düsturu ve düşünce ve beden ikiliği ile de birleşen "hayvan makina" kavramı ile temsil edilir.¹⁵ Yine, Canguilhem, Descartes'ın felsefesini ve mekanistik fizyolojideki yansımalarını yorumladığı çalışmasında (1994f), "doğanın mekanikleştirilmesi"nin, toplumun mükemmel şekilde yönetilmesi fikrine götüren yolun taşlarını da döşediğini göstermiştir (karş. Gadamer, 1998: 80). İnsanın kendisi değilse bile, *bedeni* pekala makina olabilirdi. Kronolojik olarak, önce yaratan, tanrı, vardı; arkasından da tanrının yarattığı insanın da dahil olduğu canlılar; sonunda da yaratılanın yarattığı, "hayvan makine." İnsan bedeni, bir kez, mekanik bir model olarak kurulduğunda, hemen peşinden "düzenleme" kavramı, beden üzerinde işletilmeye başlanmıştı. Diğer yandan, "denge" ve "korunum" kavramlarından ortaya çıkan "hayvan ekonomisi" kavramı aracılığı ile, organizma ve

15

Descartes, "hayvan makina" kavramını, saat modeline dayandırmış, evrenin de "düzenleyici saat" gibi kurulduğunu iddia etmişti. Bilindiği gibi, yargı, ruha özgü bir şeydi ve hayvanlar, yargı yetisinden mahrumdu. Bu yüzden de "hayvan ruhu" diye bir şey var olamazdı. Bu, aynı zamanda, hayvanların akıl yetisine sahip olmadığı anlamına da gelir. Descartes'ın bu yaklaşımını, Leibniz de paylaşır. Hayvanların bu şekilde mekanikleştirilmesi, hayvanlara karşı, batıya özgü bir ahlaki duruşun arka planını kurar (Canguilhem, 1994f: 227).

16

Burada, yaşam bilimlerine uzak okurların sabrını zorlamamak kaygısı ile, fazla ayrıntıya girmeden verdiğim kavramsal ilişkiler ve yakınlıkların, değişimlerin, bilimsel pratikler ve daha geniş toplumsal bağlamlar ile ilişkilerine dair son derece incelikli ve güçlü çözümlenmeler, Canguilhem'in Kaynakça'daki metinlerinde bulunabilir.

toplum arasında bir analogi kurulmuştu. Buffon ve Lavosier'de "hayvan ekonomisi", "hayvan makinaya" tekabül ettiği halde, aynı zamanda, örtük olarak, ortak yarar için çeşitli aktivitelerin koordinasyonu ve çeşitli organların ve işlevlerin "düzenlenmesi" kavramını da taşıyordu. On dokuzuncu yüzyıl başlarında, "fizyolojik iş bölümü" kavramı da, hem teknik yapı hem de hanenin ya da politik alanın düzenlenmesini içeren "hayvan ekonomisi"nden türetilmişti. Bu arada, makinalar da, içeriden kontrol edilen hayvan modelinden esinle, daha organik hale gelmişti. Tekrar, bu makinalar, fizyologlara insan bedenini *anlama* imkanı sunmuştu. Aynı zamanda, buhar makinası teknolojisi ve ekonomik yönetimden gelen analogiler ve metaforlar da fizyolojiye dahil olmuştu (Canguilhem, 1988: 88; 1994f: 227).

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına doğru da, August Comte ve Claude Bernard "düzenleme" kavramını daha ileri taşımıştır. Newton, güneş sisteminin dinamik özelliğini, tanrıya atfetmişti. Comte'a göre ise, biyolojinin, psikolojinin ve toplumun değişmezlerinden sorumlu olan, "güneş sisteminin değişmezleri"ydi. Comte aynı zamanda, semavi mekaniğe göre kurulmuş çevrenin kararlılığının, canlılar üzerinde olumlu etkileri olduğunu varsayıyordu. Organizmanın kendi işlevi olarak görüldüğünde bile "düzenleme, dışarıdan ve yukarıdan" geliyordu. Hatta Comte'a göre din de "dışsal ekonominin" etkilerinin, insanın duyguları, kavramları ve davranışları üzerindeki yansıması ve kutsanmasından başka bir şey değildi. Böylece, Comte'un "pozitif din"i, "toplumsal düzenleyici" rolü üstlenmişti (Canguilhem, 1988: 96- 97).¹⁶

Böylece, tekrarlanırsa, Canguilhem için, bir bilimin tarihini yapmak, kavramların ve içinde biçimlendikleri kavramsal ve tarihsel koşulların tarihini yapmaktır. Canguilhem, sonraki sayfalarda konu edeceğim "bilimsel ideoloji"yi de, yine yaşam bilimlerinde kurucu kavramların tarihi ile birlikte tanımlar. Görüleceği gibi "bilimsel ideoloji", yaşam bilimlerinde hem "temsiller sistemi" anlamında ideoloji olarak, hem de kurucu kavramlar düzeyinde bilime eklenmiş olarak ortaya çıkabilir.

2. Bilimsel İdeoloji

Canguilhem'e göre, özellikle yaşam bilimlerinin tarihi, epistemolojisi ve felsefesinde, "ideoloji" sorunu kaçınılmazdır. Bu yüzden "ideoloji" üzerinde, *yeniden* düşünülmelidir. "Bilimsel ideoloji", Bachelard'ın "epistemolojik engel" kavramının yeniden yorumuna dayanır. Bir bilgi alanı, rasyonel kararlılığa ve tutarlılığa ulaşarak *bilim* olmak için "epistemolojik engeller"i aşmak zorundadır. Canguilhem, Greco'nun (2004) işaret ettiği gibi, Bachelard'daki anlamından farklı olarak, "epistemolojik engeller"i, yanlışların, hatta düzeltilmeyen yanlışların bile, bilimde olumlu epistemolojik rolleri olabileceği vurgusuyla, yeniden yorumlar. Burada, onaylanmış (*sanctioned*) ve geçersiz hale gelmiş (*lapsed*) bilgi ayrımı, görelilik, katı bir ayırmadır ve bilim tarihindeki farklı epizodların da epistemolojik değerleri olduğu anlamına gelir. Yanlışlar düzeltililebilir olmadıkça ve düzeltililemedikçe ve şimdiki bilimin ölçütlerine göre halen geçerli oldukları koşulları tanımlamak mümkün olmadıkça, epistemolojik değerleri "olumsuz"dur; sadece "engel"dirler. Ancak, mevcut açıklamalar ile uyumsuz olanın değeri, bu açıklamaların sınırları tamamıyla ortaya konulmadan belirlenemez. Epistemolojik engellerin bu yorumu, bütün bilimsel hakikatlerin geçici ve düzeltmeye açık olduğu anlamını da taşır.

Yine, daha önce de belirtildiği gibi, bilginin rasyonel düzeni içinde farklı bölgeler olduğunu ilk kez tartışmaya açan, Bachelard'dı. Ona paralel olarak Canguilhem de, epistemoloji ve bilim tarihi ilişkisini genelleştirmek yerine, Bachelard'ın yaklaşımının özellikle matematiksel fizik ve nükleer kimya için uygun olduğunu belirtir. Bachelard'ın metafizik karşıtı akıl kavramı, matematik üzerine kurulmuştur; "normal" ya da verili olan değil, biçimsel olarak "norma bağlanmış" olandan söz etmek sadece matematikte mümkündür (Canguilhem, 1988: 13, 18). Matematiksel fizik ya da nükleer kimyadaki biçimselleşme düzeyi, onların tarihindeki kararsızlıkları görece önemsizleştirir; "onaylanmış" epizodlar, bilimsel değişime olumlu katkılar, "geçersizleşmiş" olanlar da, "yeni bilimsel zihniyet" in oluşumunun önünde duran, bilim-öncesi biçimler ya da epistemolojik engeller olarak ortaya çıkar.

Bachelard'ın (1985: 71), kimya ve fizikte tanımladığı 18. yüzyıldaki kopuş, bilim-öncesi ile bilim arasındadır; 19. yüzyıl fiziği ve kimyasındaki "bilimsel-teknik" biçimlerin hiçbiri, 18. yüzyıla ait gözlemlerden çıkmamıştır. Yine Bachelard, bilimsel kavramların ve kökenlerinin ne bilimsel olmayan teorilerden, ne de bilimsel olmayan zihniyetlerden çıkabileceğini kabul eder. Bilim-öncesi kavramlar, bilimsel olanlara benzeyebilir ancak, öznel, hayali ve irrasyonel yaklaşımlara ait olduklarından, bilimsel alanda yer alamazlar. "Bilimsel" olanın koşulu, bütün bunlardan kopuş ile tanımlanır. Başka bir deyişle, bilim öncesine ait "epistemolojik engeller" diyalektik olarak aşılmadıkça, herhangi bir bilimsel teori ya da kavramın oluşumu mümkün değildir. Ancak, kararsızlıklar ve engeller, yaşam bilimlerinde çok daha belirgindir. Canguilhem'in fizik ya da kimyanın asla sorunu olmamış "yaşam" kavramı ya da vitalizm üzerinde önemle durması, bunların, yaşam bilimlerinde çoğu kararsızlığın kavşağı olarak ortaya çıkmasındandır. Dahası, Greco (2004) ve Foucault'nun (1989) da vurguladığı gibi, çoğu zaman bilimsel kararlılığın ve içsel tutarlılığın karşısında tanımlanan vitalizm, bir yandan, yaşamın fiziko-kimyasal süreçlere indirgenmesine karşı işleyen, diğer yandan da, yaşam bilimlerinin kendine özgü olduğunu kuran bir alandır.

Canguilhem, yukarıda da belirttiğim gibi, bilim tarihinin, sadece bilimlerin içsel tutarlılığına ve bir biriyle içsel tutunumu olmayan bilimlere değil, bilim-dışı, ideolojik, toplumsal ve politik pratiklere de bakarak yazılması gerektiğini vurgular. Pratik, ideolojik oluşumlar özellikle yaşam bilimlerine öylesine nüfuz etmişlerdir ki, tutarlı ve kararlı kavramların üretilmesi ile kolayca arındırılmazlar. Hatta, *Normal ve Patolojik (The Normal and Pathological, 1978)* de ayrıntı ile gösterdiği gibi, toplumsal ve ideolojik biçimler yaşam bilimlerine, özellikle "normal" ve "patolojik", "hastalık" ve "sağlık" gibi kurucu kavramların himayesinde girmişlerdir. "Mükemmel/mükemmel olmayan" ya da "normallik/ anormallik" gibi kavramlar yaşam bilimlerindeki nesnelere kendi nitelikleri değil, *değer yüklü* kavramlardır. "Normallik ve anormallik" gibi, "hastalık ve sağlık" da toplum-

sal deneyimler ile üretilen yargılardır. Başka bir deyişle, yaşam bilimlerinde, *logos* ile *pathos* birbirinden ayırmak pek kolay değildir. Elbette, böylesi kavramların biçimlendiği başka, modern bilimin artık içselleştirdiği koşullar da vardır. Biri, pozitivist tabular ve materyalist öğretilerin belirli bir laboratuvar rasyonalizmi içinde birleştirildiği, ve dönemin politik köktencilikle tanımlanmış olan Darwin sonrası (evrimci) yaşam bilimleri felsefesi; diğeri ise, yaşam bilimlerinde laboratuvar çalışmalarının, biyolojik bilginin sadece uygulamaları ile sınırlanmış, ve tedaviye dönük amaçlara koşullu olmasıdır (Canguilhem 1988: 125, 127).

Yaşam bilimleri ile toplumsal ve ideolojik olanın etkileşimlerine vurgusu, ve bağlı olarak geliştirdiği "bilimsel ideoloji" kavramlaştırması, Canguilhem'i bir yandan Althusser'e, diğer yandan da Foucault'a yakınlaştırır.¹⁷ "Bilimsel ideoloji", "bilim" ve "yanlış-bilim" ya da "bilim" ve "bilim-öncesi" ayırımından daha karmaşık bir sorunlaştırma alanıdır. Bir yanı, bilimsel ve bilimsel olmayan arasındaki *sürekli kopuşlara* ve yeniden eklemeler; bir yanı, tıp ve yaşam bilimlerinin kendine özgü yapısı içinde bu kopuşların çok belirgin olmadığına ve bir diğer yanı da, genel olarak "ideoloji" ile "bilimsel ideoloji"nin ayırt edilmesi gerektiğine işaret eder. Bu yüzden de, Bachelard'daki "epistemolojik engel"den yola çıkarak kurulduğu halde, hem ondan hem de Althusser'in bilim adamlarının/kadınlarının ya da bilimsel pratiğin "kendiliğinden ideolojisi" olarak tanımladığı biçimlerden farklıdır. "Bilim adamlarının ideolojileri, araştırma yöntemlerini ve işlemlerini kurarken (ya da bilimin daha geniş bir kültür içindeki konumuna dair konuşurken) oluşturdukları"dır. Örneğin, "18. yüzyıldaki Doğa ve Deney kavramları, bilim adamlarının ideolojik kavramlarıydı. Buffon'un 'organik molekül' ya da Bonnet'nin 'varlık zinciri (*chain of being*)' ise, doğa tarihindeki bilimsel ideoloji kavramlarıydı" (1988: 33).

Bilimsel ideoloji, esas olarak üç özelliği ile tanımlanabilir: i) ödtünc aldıkları bilimsellik normlarını aşan açıklayıcı sistemlerdir; ii) bilimin kuruluşundan öncedir ve benzer şekilde, ideoloji alanına düşen yakın bilim tarafından öncelenir; iii) yanlış bilim, büyü ya da din gibi, "varlığın bütünlüğü"ne ulaşma gereksiniminden kaynak-

17

Hatta Dewey'e (1995: 50) göre, Foucault'nun çalışmalarında asıl belirleyici olan, Canguilhem'in düşüncesinin bu boyutudur. Ancak, tek yanlı değil, karşılıklı bir etkileşimden de söz etmek mümkündür. Canguilhem, *Ideology and Rationality in the History of the Life Sciences* (1988) in önsözünde, bilimsel ideoloji kavramını, Althusser ve Foucault'nun etkisiyle, 1967-68 seminerlerine kattığını; Foucault da, imaj ve kavram, bilim ve ideoloji arasındaki bağların kaçınılmazlığını vurgularken, Canguilhem'den esinlendiğini belirtir. Diğer yandan, Althusser, kısaca ifade edilirse, iki tür ideoloji tanımlar: pratik ideoloji ve teorik ideoloji. Din, politika, estetik, moral ve hukuk alanlarındaki pratikleri ve düşünceleri birbirine bağlayan, pratik ideolojidir. Bilim alanındaki ise, teorik ideolojidir. Teorik ideoloji, ancak felsefenin dolayımı ile kurulabilir. "Bilimsel ideoloji" bilimdeki "yanlış düşünceler" ya da "yanlış apaçıklıklar" ile ilişkilidir ve, felsefe, bilimlerin uygulamaları ve kuruluşları açısından ayırım çizmeye çalıştığında ortaya çıkar. Başka bir deyişle, neyin ideolojik, neyin bilimsel olduğu, ancak felsefi müdahale ile ayırılabilir. Bilimsel ideolojiler, Bachelard'ın "epistemolojik engeller" olarak tanımladığı biçimlerdir. Ve, bilimsel ideoloji, bilimsel pratik ve bilim adamı/kadınunun

bilimsel pratik ile ilişkisi içinde, "kendiliğinden" mevcuttur; bilimsel pratiğe içseldir. Althusser, bilimsel ideoloji ve bilim adamı/kadınınun ideolojisi arasında bir ayrım yapmadan, bilimsel ideolojinin, "bilimsel pratiğin kendiliğinden ideolojisi" olduğunu vurgular. Althusser'in bilim ve ideoloji, pratik ve teorik pratik, pratik ideoloji ve teorik ideoloji kavramlaştırmaları, ve pratik ideolojik biçimlerin, bilimsel pratik ile ilişkisine dair geniş bir tartışması "Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists" (1990)'de bulunabilir. Foucault ise, ideoloji ve bilim ilişkisi konusunda hem Althusser'e hem de Canguilhem'e yakındır. Ancak Althusser'in bilimsel ideoloji'yi "epistemolojik engel" olarak almasına karşı çıkar: "[İ]deoloji, bilimi dışlamaz... Yanlışlarını düzelttiğinde, formülasyonlarını netleştirdiğinde [bilimsel] söylem, zorunlu olarak ideoloji ile ilişkisini koparmaz. İdeolojinin rolü, tutarlılık arttıkça ve yanlış arındırıldıkça azalmaz" (1972: 186).

18

Monica Greco da (2004), Canguilhem'in tanımından yola çıkarak, bilimsel ideolojiyi sırasıyla, üç tematik düzeyde tanımlar: i) metodoloji; ii) teorik olma hevesi; iii) bilimsel geçicilik. Metodolojik özelliği, toplumsal pratikler ya da inanç alanında değil, bilim ile aynı epistemolojik mekanda varolmasıyla kurulur. Bu, hem aşırı

lansa bile, zaten kurulmuş olan ve üstünlüğünü kabul ettiği ve tarzını taklit ettiği bilim ile asalak bir ilişki içinde var olur (Canguilhem, 1988: 38).¹⁸ Bir disiplin, bilimsellik konumuna ya da normlarına ulaştığında, bilimsel ideoloji, bilim alanının dışına sürülür. Ancak, bilimle birlikte de varolabilir; bilim, ideolojinin yerini ele geçirse bile, aralarındaki çatışma sona ermeyebilir. Canguilhem'in bilim ve ideoloji ve bilimsel ideolojinin bilim ile ilişkisine getirdiği yorumu, sanki Michel Pécheux'da yankılanır: "Bilgi üretim süreci, 'sürekli bir kırılmadır'; kendini hiç bir zaman ayıramadığı teorik ideolojiler ile öylesine birlikte varolur ki, herhangi bir ideoloji ile bağlantısız arı bir 'bilimsel söylem' bulmak kesinlikle imkansızdır" (Pécheux, 1983: 142).

Canguilhem, "hakikatin tarihi ne çizgisel, ne de tek biçimlidir", der (1988: 104). Bir alandaki hakikat, doğrudan başka alanların da hakikati haline gelmediği gibi, bir alandaki keşifler ideolojiye dönüştüğünde, başka alanlardaki teorik çalışmaları da etkileyebilir. Örneğin, Darwin'in *Türlerin Kökeni*'nin (The Origin of Species, 1859) yayınlanmasına kadar, insan ile diğer varlıklar ve çevresi arasındaki ilişki, Newton'un doğal teolojisine göre tanımlanmış, tanrının takdiri ya da her yerde mevcut bir iradeye bağlanmıştı. Her bir türün yaşam tarzına uyumu için önceden, tanrı tarafından karar verildiği kabulü yerinden edilmeden, türlerin bireysel üreme farklılıklarına bağlı olarak çevrenin zorlamalarına *rastlantıyla uyum* sağladığı düşüncesi, anlaşılır hale gelmemiştir. Bazen de, teorik bir çalışma, özellikle deneysel bulguların elde edilmesi uzun zaman aldığına, daha başlangıçta ideolojik olabilir. Bunun bir örneği, Darwin'in "doğal seçim"idir. Başında ideolojik olan "doğal seçim" teorisi, ancak yirminci yüzyıl popülasyon genetiğinin bulguları ile bilimsel konuma yerleşebilmiştir. Ayrıca, biyolojik teoriye hayvancılık tekniklerinin talihsiz bir şekilde sokulması bir yana, Darwin'in "hayatta kalma mücadelesi", önceleri bir kozmolojik teori olarak ortaya çıkan, fakat sonunda politik ve ideolojik olduğunu gösteren, Herbert Spencer'in evrimciliği ile birleşmişti.

Herbert Spencer'in evrimciliği, Karl-Ernst von Baer'in embriyoloji bulguları¹⁹ ve Darwinci biyolojinin "bilimsel kararlılığı" ile bir arada, hatta onlara dayanarak var olan bir bilimsel ideolojidir. Yani, Dar-

winci biyoloji ve embriyolojinin bulguları, bir yandan, on dokuzuncu yüzyılda işçilerin taleplerine karşı, kapitalizm ve ona tekabül eden politik bireycilik ve rekabetin meşrulaştırılmasına; diğer yandan da geleneksel biçimlerin alt edilmesi için işleyen Spencer'in toplumsal evrimcilik düşüncesine "bilimsel temel" sağlıyordu. Bu yanıyla evrimcilik, Marxist anlamda da ideolojidir: "Hakikati, söylediğinde değil, gizlediğinde yatan bir doğa ya da toplum temsili" (Canguilhem, 1988: 37).

Bilimsel, toplumsal ve politik alanların karşılıklı olarak birbirlerine nasıl nüfuz ettiklerini gösteren başka örnek de, on yedinci yüzyıl "kalıtım ideolojisi"dir. "Kalıtım" kavramının farklı epistemolojik düzeyleri arasında, iki yanlı bir değişim vardır; toplumsal sorular, bilimsel olanların yolunu açmış, bilimsel sonuçlar da politik iddialara temel oluşturmuştu. Mendel kalıtımın biyolojik anlamını değiştirdikten sonradır ki, öncüllerinin ideolojik ya da bilimsi olduğuna karar verilmiştir. Diğer yandan, Mendel'in kalıtım araştırma alanı olarak seçmesinde ise, zamanının ideolojik tartışmalarının da etkisi vardı (Canguilhem, 1988).

Bu örneklere bakarak, Gutting (1989) ve Greco (2004), bilimsel ideolojinin, bir yandan "meşru" ve "gayri meşru" bilim arasındaki, diğer yandan da, içeriden (*internalist*) ve dışarıdan (*externalist*) bilim tarihi arasındaki katı ayrımları aşmak için güçlü bir epistemolojik araç olarak ortaya çıktığını vurgularlar. Lorna Weir (1998) ise, tersine, Canguilhem'in "ideoloji" kavramının, bilim-dışı kavramların, yaşam bilimlerinin söylemsel pratiğine nüfuz etmesini anlamakta pek de yeterli olmadığını vurgular. Weir, metinlerin, geçmişte ve halen diğer metinler ile ilişki içinde anlamlandırıldığı tarzları, ya da "tarihin metne, metnin de tarihe nüfuz etmesi"ni gösteren "metinlerarasılık" kavramının, "bilimsel metinlerarasılığın karmaşıklığını" anlamakta daha elverişli olduğunu ve bilime bilim-dışından girmiş kavramları, "kültürel ara metinler" olarak okumayı önerir. Böylece, biyomedikal rasyonalenin, Canguilhem'in yorumladığı gibi, özerk değil, farklı alanlardan "kültürel ara metinleri" alıp kullanan, ayrı biçimli ve ayrı alanlara bağımlı olduğu gösterilebilecektir.

hem de naif bir teorik olma hevesi ile ilişkilidir. Bilimsel geçicilik ise, bilim ve ideoloji arasındaki bağların ve farklılıkların, bilimsel epizodlar arasında belirginleştiği, ve sonunda bilimin, ideolojiyi dışarıya süreceği anlamına gelir.

19

Tek hücreli yumurta ve spermadan embriyo ve nihayet olgun canlının ortaya çıkması ile izlenen embriyolojik gelişim bulguları, Lamarck'ın canlılar tarihi için önerdiği "en basitten en mükemmele doğru ilerleme" düşüncesi ile birleşmiş, biyolojik değişime çizgisel ilerlemeci zaman boyutunu katmıştır.

Elbette, belirli bir alandaki "ideoloji"nin sadece kavramlar düzeyinde işleyen biçimleri ara metinler olarak okunabilir. Ancak, Canguilhem'in yaklaşımı, bir yandan bilim ve düşünce tarihinin, "ideoloji" ya da "bilimsel rasyonalizm" gibi kapsayıcı biçimlerini ve onların her zaman her yerde bütünüyle bulunamayacak bileşenlerini ayırd etmek, diğer yandan da, bunların, özellikle kavramlar düzeyinde, nasıl eklemlediğini ve örtüştüğünü kavramak ve açıklamak olanağı sağlar. Örneğin, hem "ideoloji", hem belli bir tarz rasyonalitenin biyolojide hakim kılınması, hem de bunlarla ilişkili "bilimsel ideolojik" kavramların eklemelenmesi, Deleuze ve Guattari'nin (1988: 239), batı felsefesi ve bilim disiplinlerini baştan sona kat ettiğini vurguladıkları "kök-ağaç" modelinin biyolojide kurulmasında izlenebilir. Biyolojik evrim teorisinin ana hatları, filogenetik evrimin (türlerin tarihinin) embriyolojinin sağladığı ontogenetik gelişim (birey canlılığının gelişimi) bulgularına dayanarak, çizgisel –"kök ağaç"- modele uydurulması ile kurulmuştu: "Ontogenetik gelişim, filogenetik evrimi tekrar eder (*ontogeny recapitulates phylogeny*)." Böylece, türlerin "en basitten", yani kökensele tek hücreli canlıdan, "en mükemmele", yani insana evrildiği, bunun, örneğin, insanın embriyolojik gelişiminde izlenebileceği iddia ediliyordu. Bu tez ile ayrıca, Darwin'in biyolojiye sokmaya çalıştığı, "çizgisel zaman" kavramı da biyolojiye katılıyor, dahası, canlıların tarihinde, "aktif" bir rol üstleniyordu.

Darwin, *Türlerin Kökeni*'nde, zamanı, etkileri farklı ve tamamlayıcı formlarda –fosiller, embriyolar ve körelmiş organlarda- algılanabilecek bir "etken" olarak yorumlamıştı. "Fosil, taşlaşmış zamandı; embriyo, işleyen zaman; körelmiş organ da, gecikmiş zamandı" (Canguilhem, 1988: 108). Böylece, bu "kanıt kırıntıları" ile, yaşam bilimcilerin bir "köken" bulmak için okuyup yorumlayabilecekleri bir "arşiv" kurulmuştu. "Paleontolojik arşivde başlangıç, en eski fosildi; embriyolojik arşivde, ortak bileşen; morfolojik arşivde ise, en körelmiş biçimler" (109). Böylece, canlıların "soy ağacı", evrimsel bulguların *sonucu* değil, *temeli* olarak kurulmuştur. "Ortak ata", ilkel formun yerini almıştı. Sınıflandırma da, "soyağacı" ile "zaman"ın canlıların gelişim tarihine katılmasıyla, eşzamanlı mevcut olan canlı formların, statik tanımı olmaktan çıkıp, "zaman iplikleri ile dokunmuş, geniş

bir snoptik kanvas" (109) haline gelmişti. Kısacası, bir yandan embriyolojik gelişimin filogenetik evrimi tekrar ettiği tezi, diğer yandan da, yine bu tezle koşullanmış, mekanik ve nedensel ilişkiler ile sonucu kökene bağlayacak "dalları" ile, hiyerarşik sınıflandırmalara dayanan soy ağacı kurulmuştu. Bu rasyonel, ideolojik, mekanik model, canlıların değişimine dair sonraki "bulguları" ve kavramları da koşullamıştır.

Diğer yandan, Lecourt'un da (1975: 172- 173) işaret ettiği gibi, belirli bir pratik ideolojinin farklı bilimler arasındaki teorik alışverişler ve özellikle de ödünç alınan sözcükler aracılığı ile bilime girdiği unutulmamalıdır. Örneğin, "hücre" kavramının tarihi, "birey" kavramının tarihinden ayrılmaz. Romantik politik felsefenin "birey" kavramı ile birleşen toplumsal ve politik değerlerinin yaşam bilimlerine girmesi, bu kavram sayesinde. Diğer yandan, "birey" ve "hücre" kavramlarının ilişkisi, "parça-bütün" ilişkisi üzerinden de izlenebilir. Yaşam bilimleri tarihinde parça-bütün ilişkisi, on dokuzuncu yüzyıla kadar, mekanistik ve teknolojik bir model ile temsil edilmişti; parçalar (organlar), bütünü (organizmanın) işlemesi için bir araya gelmiş ve farklılaşmış araçlardır. Böylece birey, parçalar değil, organizmadır. Biyolojik varlıkları tanımlamak için on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan parça-bütün ilişkisi ise, politik bir modele dayanır. Hücre teorisinde Ernst Haeckel, "hücreler, tıpkı cumhuriyetin yurttaşları gibi, tamamen özerk ögelerdir", diyecekti (Canguilhem, 1994d; Gayon, 1998). Elbette burada, Canguilhem'in, sözcük ile kavramı bir birinden özenle ayırdığı belirtilmelidir. Belirli bir sözcüğün ısrarla ortaya çıkması, o sözcüğün gösterdiği kavramın var olduğu anlamına gelmez. Bu yüzden de bilimsel *metinlerin dili*, özenle incelenmeli, metaforlar ve analogiler, ilk ortaya çıktıkları zamana kadar izlenmelidir.

Sonuç

Başta da belirttiğim gibi, bu yazıda Canguilhem'in çalışmalarını bütün boyutları ile tüketmeyi amaçlamadım. Ancak, "epistemolo-

jik tarih" yaklaşımı, Canguilhem'in bilim felsefesi ve tarihine katkılarının ana izleğini oluşturur ve "bilimsel ideoloji" de, tıp ve yaşam bilimleri felsefesi ve tarihi için geliştirdiği bir kavramlaştırma. Canguilhem'in epistemolojik tarih yaklaşımı, iki belirleyici düşünce üzerinde işler. Birincisi, bilim tarihinin, hakikat tarihi olduğu ve tarihsel olduğudur. Burada, bilim ile bilim-dışı biçimleri bir birinden ayırt etmek gerektiği vurgusu vardır. İkincisi de, bilim tarihinin kavramların tarihi olduğu düşüncesidir. Canguilhem de Bachelard gibi, bilimsel uğraşın bütünüyle irrasyonel ya da bilim dışı biçimler ile belirlendiği ya da açıklanabileceği varsayımını reddeder. Yine, bilimde, pozitivist yaklaşımların tersine, hiçbir *a priori* tanımın olmayacağını ve bilim tarihinden bütün koşullarda uygulanabilecek ölçütler çıkarılamayacağını teslim etmekle birlikte, bilim tarihinin rasyonel bir sorgulama süreci olduğunda ısrarlıdır.

Canguilhem'e göre, hem bilgi hem de nesnesi tarihseldir. Bilimsel akıl, yanlışın sürekli tanımlandığı ve düzeltilindiği bir değişim tabiidir. Belki de bu, Rose'un (1998) vurguladığı gibi, Canguilhem'in bilim düşüncesini, "alışılmadık bir şekilde, normatif kılmaktır" (161). Bu, günümüzün bilim sosyologlarının da savunduğu bir görüştür. Ancak, Canguilhem'in yaklaşımı, bilimsel normların ve uyuşmaların düzeltmelere ve değişimlere ne denli direndiği ve bütün bir kurumsal, disipliner, ve söylemsel aygıt ile nasıl yerleşik kılındığı etrafında dönen, ve bilim adamlarının laboratuvarlarındaki günlük çalışmalarının açıklamasına dayanan açıklamalarla da çatışmaktadır. Elbette, bilimsel söylem ve pratiklerin, kaynaklar, ödüller, promosyonlar için rekabete, askeri ve ilaç sanayiinin taleplerine, kültürel metaforlar ve imajlara geçişten olmadığı söylenemez. Ayrıca, retorik biçimi ve metinsel karakteri ile karmaşık ilişki ağları ve ittifakları ile, zapt ve itaat ilişkileri ile, daha geniş toplumsal bağlama yerleşmiş bir uğraştır da. Ancak, bütün bunların ötesinde bilimsel söylem, *hakikat ile kurula bağlanmıştır ve hakikate sadakat* felsefesi ile tanımlanmıştır. Ne bilimsel gerçekçilik ne de toplumsal kuruluşçuluk, bilimsel nesnelerin ve kavramların belirli bir gerçeklik alanı ile ilişkilendiği biçimleri tanımlayamaz. Bu yüzden de, bilgi, bilim

ve akıl üzerine tartışmalarda Canguilhem *ile* düşünmek, realizm ve relativizm, akılcılık ve akıldışılık ikiliklerinden uzaklaşmak demektir.

Diğer yandan, Canguilhem "bilimsel ideoloji"yi, Bachelard'ın "epistemolojik engel" kavramından çıkararak, bilim ile bilim-dışı arasındaki kopuşları, sürekliliği, ve yeniden eklemeleri kavramak ve açıklamak üzere geliştirmiştir. Ancak, bilimsel ideoloji kavramı, Canguilhem'in incellemeyle çözümlendiği, yaşam bilimlerinde problematik, kurucu, konumlar edinmiş kavramların epistemolojik ve tarihsel yolculuğundan ayrılamaz. Diğer yandan da, bilim ve bilim olmayan arasındaki etkileşimlerin hem daha kapsayıcı, belirli bir alanı "yukarıdan" kuran (evrimcilik ve "kök-ağaç örneklerindeki gibi) düzeylerde, hem de "aşağıdan" kavramsal ilişkiler düzeyinde anlamayı ve açıklamayı sağlar.

Başka bir deyişle, "bilimsel ideoloji", fizik, kimya ve matematik gibi, yüksek biçimselleşme düzeyine ulaşmış, "olgunlaşmış" bilimlerden farklı olarak, yaşam bilimlerinde "kararsızlık" ve "yanlış"ların da bilim alanına eklemelendiğini gösterir. Bachelard'daki "epistemolojik engel" in tersine, "bilimsel ideoloji" hem özellikle evrimciliğin Darwinci yorumundaki gibi düzenleyici tema olduğu yerde, hem de "hücre", "düzenleme", "köken" gibi kavramlar düzeyinde bilime eklemelendiğinden, bilim-sonrasıdır. Yaşam bilimlerinde, bilim ve bilim-dışı arasında, bir defada ortaya çıkan bütünsel, köklü bir kopuştan ve bilimsel kararlılığa ulaşmak yerine, hem çok karmaşık hem de kısmi kopuşlardan söz edilebilir. Bu yüzden, "süresizlik epistemolojisi"ni fazlasıyla vurgulamak mümkün değildir.

Diğer yandan, Lorna Weir, önceki sayfalarda görüldüğü gibi, Canguilhem'in "ideoloji" kavramının, bilimsel söylemin rasyonelitesinin kültürel ara metinlere geçişten bir alanda nasıl kurulduğunu kavramakta yetersiz olduğunu belirtmişti. Burada Weir, Canguilhem'in ideoloji kavramını, özellikle Osborne'a yakın bir tarzda yorumlar görünmektedir. "Tıp, bilimsel konumu olan bölgesel rasyonalizmlerden kurulmuş olabilir, ancak, kendisi bilim değildir; epistemolojik doğasına bakıldığında, daha çok bir tür

20
Burada belirtmeliyim ki, Osborne, "tıp ideolojisi" tezini, olumsuz anlamda kullanmadığını ve, "itibar kaybettiği" bir zamanda, "ideoloji" kavramının yeniden düşünülmesi gerektiğini vurguluyor (1998).

ideolojidir" der, Osborne (1998). Elbette, Canguilhem'in, tıbbın pozitif bilim olamayacağı ve ideolojinin, sonunda bilim olacak alanı öncelediği iddialarından yola çıkıldığında, henüz bilim olamayan, bilimsel kararlılığa ulaşamayan bir alanı, *bütünüyle* "ideoloji" olarak tanımlamak mümkündür. Fakat, "bilimsel ideoloji"yi böyle yorumlamak, belirli epistemolojik düzeylere özgü ortaya çıkan *farklı biçimlerini* ihmal etmek ve tıp ile yaşam bilimleri arasındaki, Canguilhem'in de varlığını teslim ettiği farklılıkları, bilim ve bilim dışı arasındaki sürekli kopuş ve eklemleme biçimlerini görünmez kılmak demektir.

Önceki sayfalardaki örneklere bakıldığında, Canguilhem'in epistemolojik tarih yaklaşımı ve burada sorunlaştırdığı ve kurduğu "bilimsel ideoloji" kavramı yerine, kolayca "ara metinler" gibi bir kavramlaştırmayı ikame etmek pek mümkün değildir. Diğer yandan, Osborne'un "tıp ideolojisi"²⁰ tezi de, kavramların hem belirli bir tarz rasyonaliteyi, hem de rasyonel ve rasyonel olmayan, ideolojik biçimlerin hangi düzeylerde eklemelendiğini açıklamakta yetersizdir. Başka bir deyişle, *bilimsel ideoloji*, sadece "evrimcilik" örneğindeki gibi, dayandığı bilimsel alan ile "asalak" bir ilişkisi olan ve ait olduğu gerçeklik alanını aşacak bir açıklama talebi ile ortaya çıkan bir "temsiller sistemi" olarak tanımlanamaz. Tersine, Canguilhem'in epistemolojik tarihi ve Deleuze ve Guattari'nin kavram tanımı ve kavramların oluşuna dair yaklaşımları ile birlikte alındığında, kavramlar düzeyinde ortaya çıkan biçimler de ayırt edilebilir. Oysa, Lorna Weir (1998)'in eleştirisi ve Osborne'un (1998) yorumunda, bilimsel ideolojinin farklı biçimlerde ve düzeylerde ortaya çıkan biçimleri, daha kapsayıcı olan *bilimsel rasyonalite ile, bilim öncesi olarak ideoloji* kavramlaştırmaları *lehine* dışarıda bırakılmaktadır.

Ayrıca belirtmelidir ki, Canguilhem'in tarzında epistemolojik tarihin, yöntem olarak, örneğin Foucault tarzı söylem analizi ya da linguistik söylem analizi ile ve metinlerarsılık yaklaşımı ile ortak yanları vardır. Foucault, *The Archaeology of Knowledge* (1972)'de, kavramların tarihinin ilerlemeci bir ayrıntılandırma değil, farklı kurulma ve geçerlilik alanlarının, ardışık kullanım kurallarının ve kavramların

geliştiği ve olgunlaştığı bir çok teorik bağlamların tarihi olduğunu ve Canguilhem'in çalışmalarının, kavramların yer ve hal değiştirmelerine dair bir çalışmada model olabileceğini vurgulamıştı. *Politics and The Study of Discourse* (1991)'de da, süreklilikleri değil, söylemin farklı durumları ile ilgili dönüşümleri, yani süreksizlikleri araştırmak gerektiğini; önemli olanın, tek düze ve boş "değişim" kavramına, belirli değişimlerin etkileşimleri anlamında, bir içerik kazandırılması, ve düşüncelerin ya da bilimlerin tarihinde sadece yenilikler ve keşiflerin listelenmesi yerine, farklı dönüşümlerin tanımlayıcı bir analizinin yapılması gerektiğini ve böylesi bir yöntemin, çeşitli durumlar için çeşitli örneklerinin Canguilhem'in çalışmalarında bulunabileceğini vurgular.

Benzer şekilde, Ian Hacking de (1991), kavramlar ve tarihsel haleri arasındaki ilişkileri sorgulamak için, Canguilhem'in çalışmalarının model olabileceğini belirtir.²¹ Ancak, Canguilhem'in yaptığı gibi, soruları özenle tanımlamak gerekir ki, "avare dolaşmak" yerine, entellektüel tarihin bütün yarıklarına girilebilir. Çünkü, ister evrimle ister ani değişimle olsun, düşüncelerde köklü bir değişim olduğunda, sonraki muhakeme tarzında iz bırakır. "Felsefi problemler", kavramsal geçmişin derinliklerinden gelir ve kavramların tarihsel kökenleri ile uğraşmayı gerektirir. Aslında, "felsefi karışıklık yaratan kavramsal tutarsızlıklar, bir kavramın oluşumunu mümkün kılan koşullar ile bu koşullar tarafından oluşumu mümkün kılınan kavramlar arasındaki tarihsel tutarsızlıktır" (183). Chimisso da (2003), Canguilhem'in epistemolojik tarih yaklaşımının açılımlarına dair, Hacking ile çok yakın bir öneri getirir: Kavramların değişim ve kurulma dinamiklerini araştırmak, disiplinlerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bourdieu'nun sosyoloji disiplininde yaptığı felsefede de yapılabilir. Canguilhem'in öğrettiği şekilde, felsefi kavramların da oluşumları araştırılabilir ve çözümlenebilir. Ancak, yine Canguilhem'in ve Hacking'in (1991) çalışmalarının incelikte gösterdiği gibi, toplumsal ve insan bilimlerindeki anlatı ya da linguistik dönüş yanlılarının savunduğunun tersine, tarihsel epistemoloji, bir dil ya da anlatı biçimi meselesinin ötesine geçer; anlam ile, bilgi ve bağlı olarak da, hakikat ile olduğu kadar ilgilenmez.

21
Ian Hacking'in, *How Should We Do the History of Statistics?* (1991) başlıklı çalışması, Canguilhem'in epistemolojik tarih yaklaşımının, başka bir alana uygulanmasına güzel bir örnektir.

Kısacası, Thomas Osborne ve Nikolas Rose'un (1998: 152) vur-guladığı gibi, sosyal bilimlerde "havai kültürel eleştirilerin" ve şim-diye dair "uğursuz felsefe-ımsi ifadelerin" günün kuralı haline geldiği; ve yaşam bilimlerine dair çözümlerlerin ya "tarafgir eleştiriler" ya da "post-modernist oyunsallığa" teslim olduğu bir zamanda, Georges Canguilhem'in çalışmaları, mütevazı, ancak çok güçlü bir felsefi müdahaleyi temsil eder. Dahası, sosyal teorideki bazı merkezi sorun-lardan (örneğin, Aydınlanma ve "ilerleme" düşüncesi), hastalık, sağ-lık ve tedavinin anlamı, ve İnsan Genomu Projesi ve genetik teknoloji çağında yaşamın anlamına dair sorgulamalara kadar uzanan farklı alanlar ile doğrudan ilişkilendirilebilir ve bütün bu alanların temel kavramları üzerine yeniden düşünmeye vesile olabilir. Eğer günümüzün bilimsel epistemolojisi, kendisini, kendisi için kurduğu geçmiş ile haklılaştırıyorsa, Canguilhem tarzı epistemolojik tarih, mevcut bilimsel epistemolojileri, tanımladığı başka geçmişler ile ya da kurduğu başka uygunluklar ile yerinden oynatabilir. Böylesi bir eleştirel tarih, *mevcut hakikat rejimini*, çözülecek bir *problem* olarak belirli bir zona taşıyabilir; "başka şimdileri ve başka gelecekleri müm-kün kılmaya katkıda bulunabilir" (Rose, 1998: 166).

Kaynakça

- Althusser, Louis (1990). *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists and Other Essays*. London ve New York: Verso.
- Althusser, Louis & Etienne Balibar (1970). *Reading Capital*. London ve New York: Verso.
- Althusser, Louis (1969). *For Marx*. London ve New York: Verso.
- Bachelard, Gaston (1984). *The New Scientific Spirit*. Çev. , Arthur Goldhammer. Boston: Bacon Press.
- Bourdieu, Pierre (1998). "Georges Canguilhem, an Obituary Notice." *Economy and Society* 27 (2 & 3): 190- 192.
- Canguilhem, Georges (1998). "The Decline of the Idea of Progress." *Economy and Society* 27 (2 & 3): 313- 329.
- Canguilhem, Georges (1994a). "The History of Science [Bilim Tarihi]." *A Vital Rationalist: Selected Writings from Georges Canguilhem*. François Delaporte (der.) içinde. Çev. , Arthur Goldhammer. New York: Zone Books. 25- 40.
- Canguilhem, Georges (1994b). "The Various Models [Çeşitli Modeller]." *A Vital Rationalist: Selected Writings from Georges Canguilhem*. François Delaporte (der.) içinde. Çev. , Arthur Goldhammer. New York: Zone Books. 41- 47.
- Canguilhem, Georges (1994c). "The History of the History of Science [Bilim Tarihinin Tarihi]." *A Vital Rationalist: Selected Writings from Georges Canguilhem*. François Delaporte (der.) içinde. Çev. , Arthur Goldhammer. New York: Zone Books. 49- 63.
- Canguilhem, Georges (1994d). "Cell Theory [Hücre Teorisi]." *A Vital Rationalist: Selected Writings from Georges Canguilhem*. François Delaporte (der.) içinde. Çev. , Arthur Goldhammer. New York: Zone Books. 161- 177.
- Canguilhem, Georges (1994e). "The Concept of Reflex [Refleks Kavramı]." *A Vital Rationalist: Selected Writings from Georges Canguilhem*. François Delaporte (der.) içinde. Çev. , Arthur Goldhammer. New York: Zone Books. 179- 202.
- Canguilhem, Georges (1994f). "René Descartes [René Descartes]." *A Vital Rationalist: Selected Writings from Georges Canguilhem*. François Delaporte (der.) içinde. Çev. , Arthur Goldhammer. New York: Zone Books. 219- 236.
- Canguilhem, Georges (1994g). "The Concept of Life [Yaşam Kavramı]." *A Vital Rationalist: Selected Writings from Georges Canguilhem*. François Delaporte (der.) içinde. Çev. , Arthur Goldhammer. New York: Zone Books. 303- 319.
- Canguilhem, Georges (1988). *Ideology and Rationality in the History of the Life Sciences [Yaşam Bilimleri Tarihinde İdeoloji ve Rasyonalite]*. Çev. , Arthur Goldhammer. Cambridge ve London: The MIT Press.
- Canguilhem, Georges (1978). *On the Normal and the Pathological [Normal ve Patolojik]*. Çev. , Carolyn R. Fawcett. Dordrecht, Boston ve London: D. Reidel Publishing Company.
- Chimisso, Christina (2003). "The Tribunal of Philosophy and its Norms: History and Philosophy in Georges Canguilhem's Historical Epistemology." *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 34: 297- 327.
- Chimisso, Christina (2001). "Hélène Metzger: The History of Science between the Study of Mentalities and Total History." *Studies in History and Philosophy of Science* 32 (2): 203- 241.
- Deleuze, Gilles & Felix Guattari (1996). *What is Philosophy?* London ve New York: Verso.
- Deleuze, Gilles & Felix Guattari (1988). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dews, Peter (1995). "Foucault and the French Tradition of Historical Epistemology." *The Limits of Disenchantment: Essays on Contemporary European Philosophy*. içinde. London ve New York: Verso. 39- 58.
- Foucault, Michel (1991). "Politics and the Study of Discourse." *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Graham Burchell, Colin Gordon ve Peter Miller (der.) içinde. Chicago: The University of Chicago Press. 53- 72.
- Foucault, Michel (1978). "Introduction." *On the Normal and Pathological*. Çev. , Carolyn R. Fawcett. Dordrecht, Boston ve London: D. Reidel Publishing Company. ix- xx.
- Foucault, Michel (1972). *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Gadamer, Hans- Georg (1998). *Praise of Theory*. New Haven: Yale University Press.
- Gadamer, Hans- Georg (1996). *The Enigma of Health: The Art of Healing in a Scientific Age*. Çev. , J. Gaiger & N. Walker. Cambridge: Polity.
- Gane, Mike (1998). "Canguilhem and the Problem of Pathology." *Economy and Society* 27 (2 & 3): 298- 312.
- Gayon, Jean (1998). "The Concept of Individuality in Canguilhem's Philosophy of Biology." *Journal of the History of Biology* 31: 305- 325.
- Gordon, Colin (1998). "Canguilhem: Life, Health and Death." *Economy and Society* 27 (2 & 3): 182- 189.
- Hacking, Ian (1991). "How Should We Do the History of Statistics?" *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Graham Burchell, Colin Gordon ve Peter Miller (der.) içinde. Chicago: The University of Chicago Press. 181- 195.

- Greco, Monica (2004). "The Ambivalence of Error: 'Scientific Ideology' in the History of the Life Sciences and Psychosomatic Medicine." *Social Science & Medicine* 58: 687- 696.
- Koyré, Alexandre (1989). "Bilim Tarihine Yaklaşımlar." *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, içinde. Çev. , Kurtuluş Dinçer. İstanbul: Ara.
- Lecourt, Dominique (1975). *Marxism and Epistemology: Bachelard, Canguilhem and Foucault*. Çev. , Ben Brewster. London. NLB.
- Macey, David (1998). "The Honour of Georges Canguilhem." *Economy and Society* 27 (2 & 3): 171- 181.
- Osborne, Thomas (1998). "Medicine and Ideology." *Economy and Society* 27 (2 & 3): 259- 273.
- Osborne, Thomas & Nikolas Rose (1998). "Introduction." *Economy and Society* 27 (2 & 3): 151- 152.
- Pêcheux, Michel (1983). *Language, Semantics and Ideology: Stating the Obvious*. London: The MacMillan Press.
- Rabinow, Paul (1998). "French Enlightenment: Truth and Life." *Economy and Society* 27 (2 & 3): 193- 201.
- Rabinow, Paul (1994). "Introduction: A Vital Rationalist." *A Vital Rationalist: Selected Writings from Georges Canguilhem*. François Delaporte (der.) içinde. Çev. , Arthur Goldhammer. New York: Zone Books. 11- 22.
- Rose, Nikolas (1998). "Life, Reason and History: Reading Canguilhem Today." *Economy and Society* 27 (2 & 3): 154- 170.
- Shortland, Mike (1981). "Introduction to Georges Canguilhem." *Radical Philosophy* 29: 19- 20.
- Tiles, Mary (1993). "The Normal and Pathological: the Concept of a Scientific Medicine." *The British Journal for the Philosophy of Science* 44 (4): 729- 743.
- Weir, Lorna (1998). "Cultural Intertexts and Scientific Rationality: the Case of Pregnancy Ultrasound." *Economy and Society* 27 (2 & 3): 249- 258.

Televizyonda Protesto Görüntüleri: Egemen Haber Söylemlerinde Toplumsal Eylemler

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de medyanın protesto eylemlerini temsil etme biçimi üzerinde durmaktadır. Türkiye'de medyanın yirminci yüzyılın son çeyreğinde yurttaş katılımının önemli bir aracı haline gelen toplumsal eylemler karşısındaki tutumunu örneklemek için, televizyon haberlerinde toplumsal eylemlere ilişkin egemen anlamların kuruluşu ve işleyişi ele alınmaktadır. Bu bağlamda, medyanın protesto eylem haberlerine ilişkin öncelikleri ve yeşlemeleri, eylemlerin hikaye ediliş tarzları, eylemi aklılaştiren ve duygusallaştıran unsurların haber kurgusu içindeki konumu, egemen anlamların oluşturulma ve aktarılma biçimi, farklı eylem temalarına ilişkin anlamlandırma çerçeveleri üzerinde durulmaktadır.

Images of Protest on Television: Public Demonstrations in The Dominant News Discourses Abstract

This study attempts to display the coverage of protest movements in the Turkish mass media. To exemplify the mass media's portrayal of protest movements, which became one of the most important means of citizen participation in the last decades, the television news are explored. In this regard, the study dwells upon the ideological priorities and the preferences highlighted in the news production process, the basic dynamics and the characteristics of the narration in television news, the narrative elements which rationalize and sentimentalize the collective action and the way in which the dominant meanings are reproduced in and transmitted through the news covering different types of collective actions.

Eser Köker
Ülkü Doğanay
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Televizyonda Protesto Görüntüleri:

Egemen Haber Söylemlerinde Toplumsal Eylemler

Bu yazı Türkiye'de televizyon haberlerinde protesto eylemlerinin temsilini konu almaktadır. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde, seçimler bir yana bırakıldığında, toplumsal eylemler politik katılımın en geniş ölçüde gerçekleştiği toplumsal etkinlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'de toplumsal eylemler üzerine düşünme biçimlerinin azlığı dikkat çekicidir. Siyaset bilimi ve iletişim çalışmalarında gerek toplumsal hareketler, gerekse toplumsal eylemler hakkında kapsamlı bir bilgi birikimi olmasına karşılık, Türkiye'de benzeri bir akademik ilginin sürdürüldüğünü söylemek zordur. Bu ilgisizlik ve alandaki bilgi birikiminin yetersizliği, toplumsal eylemlerin televizyonda temsilini konu alan bir çalışmayı zengin bir tartışma zeminine oturtmayı engellemektedir. Bu çalışmada da, Türkiye'de toplumsal eylemlerin yerelliği ve özgün karakteri hakkında yeterince donanımlı olmamak, konunun gereğinden fazla sınırlandırılmasına, bir politik katılım düzeyi olarak toplumsal eylemlerin özelliklerinin verili kabul edilmesine ve toplumsal eylemlerin sadece televizyonda görünürlüğü üzerinden yorumlar geliştirilmesine yol açmıştır.

Alandaki bilgi birikiminin sınırlılığına rağmen, Türkiye'de toplumsal eylemleri konu alan çalışmalara ana hatlarıyla değinmek gerekirse, bunları iki başlık altında toplamak mümkündür. İlk grupta, 1960'lı yıllarda politik işlevleri yoğunlaşan işçi sınıfının mücadelesini, özellikle de grevleri ve onların tarihlerini konu alan çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalarda, grevler işçi sınıfının politik mücadeleye aracı olarak nitelenmiş ve grevin toplumsallığı, kolektifliği

ve örgütleniş biçimine ilişkin belirlemeler sınırlı düzeyde ele alınmıştır (Güzel, 1996; Koç, 1998). Ancak 1980 sonrasında, kadın hareketinin politik yükselişi ile birlikte grevlerin toplumsallığı üzerindeki vurgu daha belirgin hale gelmiş ve greve katılan kadınların politik duruşlarına odaklanılmasıyla, grevlerin toplumsal muhalefeti biçimlendirme girişimi olarak okunmasına izin veren bakış açıları akademik olarak kendini göstermiştir (Toksöz ve Erdoğan, 1998; Seyman, 2002). Toplumsal eylemleri konu edinen çalışmaların ikinci grubunda, yetmişli yıllarda politik gündemi biçimlendiren bir etken olarak gençlik hareketleri üzerine yapılan incelemeler yer almaktadır. Özellikle yüksek öğrenim gençliğinin toplumsal ve siyasal ilgilerini betimleyen ve yüksek öğrenimli gençliğin ülkenin siyasal geleceğinin yönünü tayin etme girişimlerinin "haklılığı"nu vurgulayan bu çalışmalar, kolektif aktörün toplumsal-siyasal profilini ortaya koymaya ağırlık vermektedir (Abadan, 1961; Ozankaya, 1966; Kışlalı, 1974; Gürses ve Gürses, 1979). Yüksek öğrenim gençliğinin "sorunları" ve bir sorun odağı olarak gençlik, 1980 sonrasında da akademik incelemelere konu olmuştur. Ancak bu dönemde, toplumsal eylemlerin kolektif aktörü olarak gençlik ve gençlik eylemleri üzerindeki akademik ilgi neredeyse kaybolmuştur.¹ Bu ilgi boşluğu, seksen sonrasında politik gündemi etkileyen feminist hareketlerin (Bora ve Günel, 2002; Köker, 1996), İslamcı hareketlerin, Kürt, eşcinsel ve çevre hareketlerinin taleplerinin açığa çıkartılması ile doludur. Çalışılmışsa da, yeni toplumsal eylem biçimlerinin yaygınlaşması, toplumsal eylemliliğin giderek bir siyasal katılım yolu

¹ Akademik metinler dışında gençlerin politik katılımına yönelik entelektüel ilginin sürdürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır: Bu ilgi çok cephelidir. Özellikle gazete ve dergilerde, gençlerin politik tutumları daha çok bir kuşak çatışması formülasyonu içinde dile getirilmiştir. 1968 gençliğinin dünyayı değiştirme arzularının karşısına, 1980 gençliği diye belirlenen bir gençlik idealizasyonu konularak, 1980 gençliğinin bireysel hareket ediş biçimleri ve ülke politikasına karşı ilgisizlikleri tespit edilmiş ve iki kuşağın yüksek öğrenim gençliği bir karşılaştırma nesnesine dönüştürülmüştür. Ulusal günlük gazetelerin köşe yazarlarının ve haftalık aktüel dergilerin dosyalarının ana temalarından biri, bu iki gençlik ideal tipinin karşılaştırılmasıdır. Yaygın olarak tüketilen bu metinlerin dışında, sol entelektüel çevrelerde 1980 sonrasında yeni sol hareketler kimliğine bürünen sol muhalefetin sosyal tarihine ve eylem biçimlerine yönelik yazının oluşturulmaya çalışıldığı da

görülmektedir (Karakaş, 1992; Temelkuran, 1997). Tanıklıklara dayalı olarak aktarılan toplumsal eylemlilik hallerinin anlatımının yanı sıra, Feyzioğlu'nun (2002) ilk sosyalist öğrenci örgütünün tarihini yazma girişimi de, sosyalist hareketlerin söylemsel değişimine tanıklık edilmesi açısından bir aşama olarak kabul edilmelidir. Ayrıca, 1970 ve 1997 yılları arasında işçi sınıfı kimliğinin medyada temsili konusunda bkz. Dursun (1998). Sosyalist mücadele ile demokrasi mücadelesini birleştiren ve toplumsal muhalefet kavramını kullanmayı yeğleyen metinlerin yanı sıra, Türkiye'deki öğrenci hareketlerinin özgüllüğünü tartışmaya açan çalışmalar için bkz. Demirer ve Özbudun (1998) ve Uysal (2001).

haline döndüğümü, akademik bir çalışma alanı ortaya çıkaramamış, toplumsal eylemler bir siyasal davranış biçimi olarak, etkileri ve yarattığı sonuçlar açısından kısmi biçimde ele alınmaya devam etmiştir (İsimsiz, 1998; Yücekök vd., 1998).

Toplumsal Eylemlerin Medyada Temsilini Belirleyen Etkenler

Toplumsal eylemlerin demokratik yaşam biçimi içindeki yerinin tayininde nesnellik ve yansızlık iddiası tartışmasız kabul edilen metinler, yasal metinlerdir. Medya bu metinlerdeki gerekçelendirme tarzlarına sıkıca bağlıdır. Zira kamusal aklın işleyişine dayanak oluşturacak akıl yürütmelerin çerçevesini hukuk kurallarının oluşturması, demokratik hukuk devletinin gereğidir. Medya da demokratik kurallar içinde hareket ederken, kendi yansızlığının ve nesnelliliğinin gerekçelerini hukuk kurallarından üretir. Bu nedenle, toplumsal eylemlerin hukuki düzenlenmesi kritik bir öneme sahiptir. Türkiye'de temel hak ve özgürlükler dizgesini oluşturan öğelerden biri olarak toplantı, yürüyüş ve gösteri özgürlüklerini konu alan yenilikçi hukuki düzenlemeler, yasa koyucuların ve yasa uygulayıcıların dikkatlerinden sürekli kaçmaktadır. Mevcut ilgili yasalar "dernek fakiri" olan Türkiye'yi gösteri fakiri olmaya da zorlamakta ve yurttaşların siyasal katılımları önüne kurulan yasal barikatların kaldırılmasına yönelik düzenlemeler reform paketlerinde sınırlı olarak yer alabilmektedir (Kaboğlu, 2002: 407-414). Yurttaşların siyasi katılımları önünde oluşturulan barikatlar yasa hükümleriyle sınırlı kalmaktadır. Kaboğlu, uygulamada katılım yönünden toplanma özgürlüğüne müdahale edildiğini belirlerken güvenlik güçlerince gerçekleştirilen şiddet eylemlerinin, katılımcılar açısından yarattığı caydırıcı etkinin altını çizmektedir (2002:414).

Güvenlik güçlerinin yurttaşların birlikte görüş oluşturma ve belirli sorunlar karşısında politik duruşlarını sergileme yoluyla birbirlerine seslenme etkinlikleri karşısında uyguladığı şiddetin caydırıcı işlevi, ulusal medyanın bu eylemleri haberleştirme biçimi ile pekiştirilmektedir. Türkiye'de ulusal medya toplantı, gösteri ve yürü-

yüşün "izinsiz/izinli" olmasına haber değeri atfetmektedir. İzinsiz kolektif eylemler çoğunlukla şiddet eylemleri ile eşleştirilmekte, bir yurttaş topluluğuna ait "birlikte sorun dile getirme etkinliği"nin mutlaka "bildirime tabi olması gerektiği" konusundaki yasal hükümler bunların medyada haberleştirilme biçimini de belirlemektedir. Ulusal medya, toplumsal eylemleri bir yurttaş topluluğunun ortaklaşa eylemi, bir hak arayışı girişimi ya da özgürlük kullanımı olarak canlandırmamakta, kolektif aktörlerin iradelerinden bağımsız olarak orada bulunan güvenlik güçlerinin eylemleri üzerinde yoğunlaşmakta, şiddeti ve hak arayışlarının akıbetini öyküleştirmektedir (Hall vd., 1978; Gitlin, 1980; Shoemaker, 1984; McLeod ve Herzog, 1992; McLeod, 1995).²

Toplumsal eylemlerin medyada temsilini konu alan bir dizi araştırma, son yirmi beş yıl içinde bu eylemlere ilişkin haberlerdeki artıştan söz etmektedir. Bu artış en belirgin biçimde televizyon yayıncılığında gözükmektedir. Söz konusu artışın en çok kabul gören nedeni, eylemci grupların yaygınlaşma ya da popülerleşme stratejilerinde TV'ye özel bir önem vermeleridir (Smith vd., 2001; Baylor, 1996; Mann, 1991). Toplumsal eylemlerde bulunanlar, kendi taleplerinin haklılığını görünür kılabilme için dikkat çekici araçlara başvurmakta, dikkat çekici eylemleriyle "olay" yaratmayı hedeflemektedirler. TV yayınlarında yer alan eylem, eylemci gruplar tarafından sahne sahne hazırlanmakta, TV'nin haber öyküleme kurgusuna göre kurgulanmaktadır. Bu öyküleme biçimiyle "olay"ı hazır bulan TV yayıncıları, profesyonel haber üretim kodlarına yakın malzemeyi ilginçlikle, ün ve şöhretle, uzmanlık bilgisiyle, sıradışılıkla, kültürel ses getiricilikle yeniden biçimleyerek haberleştirirler.

Yapılan çalışmalarda, drama, çatışma, renkli görüntüler ve fotoğraflar sağlayan, haber üretim merkezlerine yakın olan, habercilere hazır malzeme sunan, duygu değerleriyle yüklü eylemlerin haberleştirilme olasılığının yüksekliğine dikkat çekilmektedir.³ Benzer biçimde eylemcilerin kalabalıklığı, eylem sırasında şiddet kullanımı da eylemin haberleştirilmesini olası kılan özelliklerdir. Onlarca toplumsal eylem haberinden bazılarını seçen medyanın yanlılığı üzeri-

2
Ancak toplumsal eylemler ve hareketleri inceleyen çalışmalarda, batı demokrasilerinde şiddet eylemleri ile toplumsal eylemler arasındaki mesafenin 20. yüzyıl demokrasilerinde hayli genişlediği de vurgulanmaktadır. (Tilly, 1999; McClurg Mueller, 1992; McCarthy vd., 1996).

3
G. Murdock (1981) bir protesto eylemindeki olası "şiddet" in haber değerine dikkat çeker. Vietnam savaşına karşı protesto eylemleriyle ilgili yaptığı incelemede şiddete başvurulması beklenen protesto eylemlerine verilen medyatik öncelik üzerinde durmaktadır. Şiddetin medyada sapkınlık göstergesi olarak kullanılmasına dair ayrıca bkz. Shoemaker (1984). Gazetecilik etkinliğinin yapısal sınırlılıklarıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Leveque (1998); McCarthy vd. (1996). Ayrıca, medyanın protesto eylemlerine haber değeri atfetme süreciyle ilgili olarak bkz. Baylor (1996).

ne yazılan metinlerde, medyanın kolektif eylemleri haberleştirme biçiminin haber toplama rutinlerine, haber değeri atfetme gerekçelerine, ticari olan yayıncıların ekonomik-politik çıkarlarına, medyanın konjonktürel ilgilerine göre belirlendiği ortaya konulmuştur. Bu açıdan, Türkiye'de yazılı basının en büyük kuruluşlarının, bu yazının hazırlandığı dönemde, üç grubun (Doğan, Sabah ve Uzan) elinde olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bunların temsil ettiği yapısal çıkarlarla uyuşmayan eylemlerin medyada temsil bulma şansı düşüktür. Medyanın sahiplerinin politikacılarla ve diğer ticari alanlarla kurduğu sıkı ilişkiler, sosyal olarak ulaşılabilirliği olan ve sistemi sorgulamak yerine tekil ya da kişisel sorunlarla uğraşan eylemlerin medyada daha kolay yer bulması sonucunu doğurmaktadır. Bununla birlikte, birçok çalışmada "medya ve kaynaklar arasındaki karşılıklı bağımlılığın karmaşıklığını, kurumsal kaynakların gücündeki olası kırılmaları göz ardı eden", medya merkezli bir yaklaşımdan kaçınmanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Schlesinger, 1999; Bregman, 1996; Neveu, 1999). Örneğin E. Neveu, toplumsal eylemlerin kendi medyaya giriş koşullarını yaratma kapasitesinden söz ederken, protesto eyleminin medyada yarattığı etkinin haber kaynaklarının gücüne ve yapısına bağlı olduğunu, bunların mali kanallarının, eylemci grubun boyutlarının, kullanılabilir kurumsal aygıtların doğasının, harekete geçirilebilecek sembolik ve kültürel sermayenin eylemlerin haberleştirilmesinde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir (1999: 40).

Medyanın yanlılığını konu alan çalışmaların haberleştirme biçimini etkileyen diğer unsurlara yaptığı vurgu Türkiye açısından da açıklayıcıdır. Ulusal ve yerel yayıncılık yapan ticari kuruluşlar arasında kolektif eylemi haberleştirme açısından birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Yerel yayıncılık yapan kuruluşlar, eylemcilerle daha doğrudan bir ilişki geliştirmeye yatkın gözükmektedirler. Esnek bir biçimde hareket etme olanağına sahip olan bu kuruluşlar, toplumsal eylemin kolektif aktörleri ile daha yakın bir işbirliğine gidebilmekte ve eylemciler tarafından oluşturulan haber öykülerini yayınlayabilmektedirler. Ancak, Türkiye'de yerel yayıncılık kuruluşları üzerine yapılmış çalışmaların azlığı, tıpkı ulusal medyanın söy-

lemlerine karşı söylemler oluşturma becerisine sahip alternatif yayıncılık kuruluşları için olduğu gibi, söz konusu belirlemelerin Türkiye'deki geçerliliği hakkında bilgi aktarmamızı engellemektedir.

Türkiye'de Televizyon Haberlerinde Protesto Eylemlerinin Temsiline İlişkin Bir İnceleme

Bu çalışma kapsamında, kamu hizmeti yayıncılığı anlayışında protesto eylemlerinin nasıl haberleştirildiğini örnekleyebilmek için TRT1 haber bültenlerini, ağırlıklı olarak haber yayıncılığı yapan NTV'nin bültenlerini, 2002 yılının ilk 6 ayında Türkiye genelinde en çok izlenme oranına sahip Show Tv'nin⁴ ve muhafazakâr-İslamcı bakış açısından protesto eylemlerinin nasıl haberleştirildiğini görebilmek için de bu görüşün en yaygın izlenme oranına sahip televizyon kanalı Kanal 7'nin ana haber bültenlerini örnek aldık. Seçimleri belirledikten sonra, 21 Mart Nevruz Bayramı ve 1 Mayıs İşçi Bayramı gibi iki kutlama gününde yapılan protesto eylemleriyle ilgili haberlerin bant kaydını aldık. Bu tarihleri belirleme nedenimiz her iki günde eylemlerin yoğunlaştığına dair ön bilgimizdi. Daha sonra, anılan kanallarda Temmuz-Ekim 2002 tarihleri arasında yayınlanan ulusal ve uluslararası eylem haberlerinin bant kaydını aldık.

Çalışmanın sınırlılıklarından birini, televizyon kanallarında haberleştirilen eylemlerle polis kayıtları arasında erişim konusundaki engeller nedeniyle bir karşılaştırma yapma olanağı bulunmaması oluşturdu. Bu nedenle, medyanın hangi eylemleri hangi oranlarda haberleştirdiğine ve TV kanallarının kısmi yanlılığına ilişkin genel bir çerçeve çizmeye çalıştık.⁵ Çalışmanın bir diğer sınırlılığını ise Türkiye'de televizyon yayınlarıyla ilgili araştırmacıların kullanımına açık özel ya da kamusal herhangi bir arşivin bulunmaması oluşturmaktadır. Bu nedenle, ilgili bant kayıtlarını, bunları kısa bir süre saklayan RTÜK'ten aldık.

Türkiye'de kolektif eylemlerin ulusal TV yayıncılığında temsiline ilişkin belli yargılar geliştirebilmek için yaptığımız üç ana bölümden oluşan çözümlemede, bu eylemlerin nasıl anlamlandırıldı-

4 Bkz. www. agb. org

5 Yukarıda belirtildiği gibi, kaydedilen haber bültenlerinde aktarılan olayların Türkiye'de gerçekleşen tüm eylemleri ne derecede temsil ettiğine ilişkin kesin bir bilgi bulunmadığını dikkate almak gerekir. Türkiye'de gerçekleşen eylemlerle ilgili veriler Emniyet Genel Müdürlüğü arşivlerinde verilmektedir ve bu veriler ancak eylemin gerçekleştiği tarihin altı ay sonrasında araştırmacıların kullanımına açılmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada medyanın hangi eylemlere haber değeri atfettiğine ilişkin bilgi, Türkiye'de gerçekleştirilen tüm eylemler içinde medyada temsil bulanların oranını yansıtmamaktadır.

6
Gamson ve Wolsfeld (1993), haber söyleminin farklı kültürel ve toplumsal olguların içsel tutarlılığı bulunan anlamsal birlikler olarak temsil edildiği ve içsel tutarlılıkları bulunan anlamlandırma çerçeveleri (frames) üzerine kurulduğunu iddia ederler (Gamson ve Wolsfeld, 1993:117). Medyanın üzerinde durulan sorunlarla ilgili olarak kurduğu çerçeveler, izleyicilere hazır yargı modelleri sunan anlamlandırma şemaları oluşturmaktadır. Bu anlamlandırma şemaları, kolektif eylemlerin Gamson'un "kolektif eylem çerçeveleri" olarak adlandırdığı sembolik koşullarını yeniden tanımlamakta ve yorumlamaktadır (Gamson ve Wolsfeld, 1993:119; Gamson, 1992; Baylor, 1996).

ğına ilişkin bir çerçeve oluşturmayı amaçladık: İlk bölümde, kaydedtiğimiz 202 eylem haberini eylemin yeri, konusu ve türüne göre ayırarak eylem haberlerinin dışsal özelliklerini aktarmak istedik. Böylelikle, toplumsal eylem ve medya ilişkilerini konu alan benzeri çalışmalarda ortak olan eylem haberlerinin yeri, konusu ve türü ile ilgili açıklamaları Türkiye örneğinde somutlamaya çalıştık. İkinci bölümde, eylem haberlerinin ulusal TV yayıncılığınca kurulan öykülerine daha yakından bakmak amacıyla, yani eylemin hikaye edildiği tarzını ön plana çıkartabilmek için 100 haberi egemen anlamların yorumlanmasına eşlik eden temel unsurlar açısından inceledik. İncelemenin son bölümünde ise, belirli eylem temaları esas alındığında ulusal TV haberciliğinin yeğlediği haber verme tarzlarının neler olduğunu, protesto eylemleri konusunda medya tarafından kurulan anlamlandırma çerçevelerinin nasıl işlediğini betimlemeye çalıştık.⁶ Bu şekilde, farklı eylem temaları düzeyinde, medyanın protesto eylemlerine ilişkin oluşturduğu anlam çerçevelerinin kuruluş ve işleyiş biçimlerini örnekler aracılığıyla ortaya koymayı amaçladık.

Temsilin Dışsal Boyutları

Protesto eylemleriyle ilgili haberlerin incelenen televizyon kanallarına göre dağılımı, Kanal 7'nin bu konuda en yüksek oranda haber yayınlayan kanal olduğunu ortaya koymuştur. Kaydedilen 202 haberin 84'ü Kanal 7'de, 60'ı Show Tv'de, 38'i NTV'de, 20'si TRT1'de yayınlanmıştır. Bu sayılardan yola çıkarak, eylem haberlerinin yayınlandığı kanallar arasında haber tercihleri açısından anlamlı bir farkın olup olmadığını sorabiliriz. Bu soruya verilebilecek yanıt belli ölçüde bir spekülasyona yol açacak olsa da, Kanal 7'nin muhafazakâr ve İslamcı çizgisinin bu kanalı öncelikle politik ve toplumsal muhalefeti ortaya koyan eylemlerle ilgili haberleri yayınlamaya ittiği iddia edilebilir. Haberlerin izlendiği tarihte muhalefette olan bu politik yönelim, toplumsal muhalefetin yaygınlığını görsel kılmak için eylem haberlerini öncelemiş olabilir. Eylem haberlerini en az yayınlayan haber kuruluşu ise TRT1'dir. Kamu hizmeti yayıncılığı yaptığı iddiasını sürdüren bu kuruluş, protesto eylemleri haberlerini, bunların hükümet politikalarına verdiği onay doğrultu-

sunda biçimlendirmektedir. Bu kanalda, toplumsal hoşnutsuzluğa ilişkin etkinliklerin temsil edilmemesi ilke olarak benimsenmiş gözükmektedir.

Kaydedilen eylem haberlerinin 131'i (%65) Türkiye'de yapılan eylemleri, 71'i (%35) ise yurtdışında yapılan eylemleri konu edinmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'deki protesto eylemi haberleri ile yurtdışındaki protesto eylemlerinin haberleri, benzer konular üzerinde yoğunlaşmamaktadır. Haberlerde yer alan işçi ve memur eylemlerinin, eğitim sorunları ile ilgili eylemlerin ve türban eylemlerinin tümü "ulusal" düzeyde gerçekleştirilirken, küreselleşme karşıtı ve ABD karşıtı eylemlerin tümü ulusal sınırlar dışında gerçekleşmiştir. Küreselleşme karşıtı eylemleri günü gününe izleyen ulusal haber yayıncılığı, bu eylemlerde son yıllarda artan şiddeti ön plana çıkarmaktadır. Çevreci eylemler ve 1 Mayıs kutlamalarıyla ilgili eylem haberleri ise hem ulusal hem de yurtdışındaki örnekleri aracılığıyla haberleştirilmiştir.

TV yayıncılığında haber üretim merkezlerine yakın yerlerde gerçekleştirilen protesto eylemlerinin yayınlanma olasılığı hayli yüksektir. Genellikle, İstanbul ve Ankara'da yapılan gösteri, toplantı ve yürüyüşün haberi bültenlerde yer almaktadır. Örneğin Paşabahçe Şişecam fabrikası çalışanlarının eylemi medya tarafından neredeyse günü gününe izlenmiş, Ankara'daki memur eylemleri de benzeri bir sıklıkla takip edilmiştir. Kuşkusuz, bu eylemlere atfedilen önceliğin tek nedeni haber üretimi sürecinin merkezdeki olaylara ağırlık vermesi değildir. Bununla birlikte, eylemlerin medya tarafından yakın takibinde ve medyanın uzun süreli ilgisinde, haber merkezine yakın olmalarının oynadığı rol göz ardı edilmemelidir. Bu iki büyük kent dışında yapılan protesto eylemleri ancak ölüm, yaralanma, tutuklanma ya da başka bir deyişle şiddet içerdiğinde haberleştirilmektedirler. Diyarbakır, Mersin ve Adana'da gerçekleştirilen eylemler, televizyon haberlerinde özellikle alışılmadık olaylar ya da şiddet sahneleri gerçekleştiğinde yer bulabilmişlerdir.

Habercilerin malzeme bulma sorunu, televizyonlardaki protesto eylemlerine ilişkin haberlerin oluşumunda da temel bir sorun ola-

rak karşımıza çıkmaktadır. Yeterli görüntü malzemesi bulunamadığı ve haber bültenlerinde haber süreleri hayli uzun tutulduğu için (kimi eylem haberlerinde bu süre 5-8 dakikayı bulabilmektedir), birçok eylem haberinin görüntülerinde eski tarihli kayıtların yinelenerek kullanıldığı, bu haberlerde uzun süren çatışmalar ve şiddet eylemlerine ilişkin görüntülerin tekrar tekrar yayınlandığı görülmektedir.

Eylemcilerin sayıca kalabalıklığı da, eyleme haber değeri atfedilmesinde belirleyici unsurlardan biri gibi gözükmektedir. Haber metinlerinde eyleme katılanların sayısı belirtilmiş, kalabalık mitingler, gösteriler konu edinilmiştir. Eylemin haberciye yeterince kalabalık gözükmediği durumlarda montajcılar devreye girmiş, geçmiş zamanlara ait kalabalık gösterilerin görüntüleri haber anlatısına eklenmiştir.

Kaydedilen 202 habere ilişkin bir diğer ayrıştırma düzeyi, haberlerde temsil edilen eylemin konusunu açıklamaya yöneliktir. Kaydedilen 202 haberin 60'ı işçi ve memur eylemlerini, özellikle de Paşabahçe işçilerinin fabrikanın kapanması kararı karşısında fabrikayı işgal eylemlerini ve memur sendikaları ile hükümet arasındaki pazarlıklarla ilgili eylemleri kapsamaktadır. Geri kalan eylem haberlerinin, 16'sı ABD ve savaş karşıtı eylemleri, 16'sı küreselleşme karşıtı eylemleri, 15'i sol grupların gerçekleştirdikleri eylemleri, 14'ü 21 Mart ve 1 Mayıs'ta gerçekleştirilen kutlama eylemlerini, 10'u ise İsrail-Filistin çatışması ile ilgili eylemleri konu edinmektedir. Diğer eylem haberlerinin konularına göre dağılımı şöyledir: Etnik kimlikle ilgili sorunları protesto eden eylemler (8), çevreci eylemleri (8), eğitim sorunlarına ilişkin protesto eylemleri (6), afetzedelerin eylemleri (6), türban eylemleri (5), politikacıları protesto eylemleri (5), öğrenci eylemleri (5), çiftçi-köylü eylemleri (4), trafik sorunları protesto eden eylemler (4) ve değişik konularıyla farklılaşan diğer 16 eylem.

Türkiye'de TV haber yayıncılığında temsil edilen eylem haberlerinin konularına göre ayrıştırılması sonucunda elde edilen ilk bulgu, TV haberciliğinin "klasik" haber değeri ölçütlerinin Türk medya-

sı tarafından içselleştirildiğini göstermektedir. Çalışma yaşamıyla ilgili eylemlere ilişkin haberlerin sayısının yüksekliği, medyanın bu türden eylemlere verdiği öncelikli yeri göstermektedir. Aslında, işçi sınıfının politik mücadelesinin aracı olarak da görülebilecek eylemlerin TV haberciliği tarafından önemsenmesinin nedeni, bu eylemlerin düzeni tehdit edici boyutunu izlenebilir kılmak değildir. Öncelikle bu eylemlere girişen toplulukların eylemlerindeki ahlaki ve toplumsal haklılığı paylaşan haberciler, eylemlerin düzeni tehdit edici bir boyutu olmadığında uzlaşmış gibilerdir. Toplumun ortak duygusunda haksızlığa uğramış işçilerin ve memurların sorunlarını eylemleriyle dile getirmesi "anlaşılır" bir toplumsal etkinliktir. Haberciler de bu anlaşılabilirliğe dayanarak işçi ve memur eylemlerinin haber repertuarında ilk sırayı almasını onaylamaktadırlar. Benzeri biçimde, uluslararası düzeydeki politik sorunları konu alan protesto eylemleri de ağırlıklı olarak haber edilmektedir. Küreselleşme, ABD ve İsrail karşıtı protestolara öncelikli haber değeri atfedilmesi, TV haberciliğinin uluslararası politikayı karşıtlar arasında haberleştirdiğini ortaya çıkartmaktadır. Bu yönelim, ulusal haber yayıncılığının "ulusal" karakterini vurguladığı kadar, uluslararası haber gündeminden de yoğun biçimde yararlandığını göstermektedir.

Haber edilen eylem konularının ayrıştırılması, diğer iki bulguyu da beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki, yeni toplumsal eylemler olarak beliren çevreci eylemler gibi sorun odaklı toplumsal protestolara yüksek haber değeri atfedilmemesidir. Bu tür eylem haberleri hem haber bültenlerinde daha az yer almakta, hem de haber bültenlerinin sonunda, "hayatın içinden" haberleri tarzında, yani politik bir içeriği olmaksızın verilmektedir. Diğer bulgu ise; toplumsal eylemler dizgesine yerel katkı olarak açıklayabileceğimiz iki eylem konusunun haber edilmesidir. Düşük haber değeri atfedilse de, türban eylemleri ve afetzede eylemleri düzenlilikleri itibarıyla dikkat çekicidir.

İncelenen haberleri eylem repertuarlarına göre ayrıştırdığımızda, sokak gösterilerinin belli başlı eylem biçimi olarak haberleştirildiği görülmektedir (%30). İzinsiz sokak gösterileri çoğunlukla polis

7
Iyengar'a (1991) göre medyanın oluşturduğu anlamlandırma çerçeveleri iki biçimde gerçekleşir: Epizodik çerçeveler olaylara, somut durumlara odaklanmıştır. Tematik anlamlandırma çerçeveleri ise bir konunun ya da sorunun içeriği ile ilgilidir; genel gelişmeler, eğilimler, sorunları oluşturan koşullar üzerinde yoğunlaşır.

güçlerinin müdahalesiyle sonuçlandığı için, medya bu olayların izlenince boyutu üzerinde yoğunlaşmakta ve bunlara yüksek bir haber değeri atfetmektedir. Sokak gösterilerini yürüyüş ve mitingler (%19) izlemekte, fabrika işgali (%13) ve toplantı salonunda yapılan protestolar diğer eylem türleri olarak belirlemektedir. Türkiye'de toplumsal eylem haberleri dizgesine bakarak bazı yeni eylem türlerinin de haberlerde yer aldığı söylenebilir. Oturma eylemleri, sokak tiyatrosu biçimindeki eylemler, kılık değiştirmenin görünür kılındığı eylemler naif oldukları ve gülümsettikleri için haber bültenlerinde yer almaktadır.

Protesto Eylemleri Haberlerinde Egemen Anlamın Yorumlanması

Araştırmanın ikinci düzeyinde, haber metinlerinde eylemin ve eylemcilerin nasıl anlamlandırıldığına ilişkin bulgular sunmak istedik. Kaydedilen 202 eylem haberinin 100'ünü bu düzey için kullandık. Haberlerin kanallara ve eylem konularına göre dağılımını esas alarak yaptığımız seçim sonucunda, inceleme kapsamında Kanal 7'de yayınlanan 40, Show Tv'de yayınlanan 32, NTV'de yayınlanan 18 ve TRT1'de yayınlanan 10 haber yer aldı. İncelenen haberlerin 64'ü Türkiye'de yapılan eylemleri, 36'sı diğer ülkelerde yapılan eylemleri konu edinmektedir.

Bu düzeydeki inceleme için üç temel ayrıştırma noktası belirledik: Eylemin aklileştirilmesine imkan tanıyan hikaye unsurları, eylemin duygusallaştırılmasına imkan tanıyan hikaye unsurları ve nihayet, eylemin kamusal sesinin temsiline imkan tanıyan unsurlar üzerinde durduk. Iyengar'ın (1991) tematik ve epizodik temsil biçimi arasında yaptığı ayırımıdan yola çıkarak, haberin aklileştirici öğelerinin ağırlıklı olarak tematik temsil aracılığıyla kurulduğunu, yani öykülemenin eylemin nedeni, eylemci grupların talepleri ve hedefleri, eylemin olası sonuçları üzerinde yoğunlaştığını ve haberin eylemin "duygusal" unsurlarını konu edinen öğelerinin ise ağırlıklı olarak eylemin izlenince boyutunu öne çıkaran epizodik temsil aracılığıyla kurulduğunu kabul ettik. Eylemin aklileştirilmesi ile ilgili tavrı, eylemin amacı, nedeni, sürekliliği, olası sonuçları ve kimler tarafından

yapıldığı hakkındaki bilginin nasıl kurulduğu ile ilişkilendirdik. Bu bağlamda, eylem hikaye edilirken haberin aklileştirici öğelerinin hepsinin ya da bir kısmının göz ardı edilmesinin, haberin yanlılığını oluşturduğunu kabul ettik. İkinci ayrıştırma düzeyimiz, eylemin duygusallaştırılmasına imkan tanıyan hikaye unsurlarının nasıl bir araya getirildiğidir. Kişiselleştirmeler, olayın dramatik unsurlara dayalı olarak aktarılması, mağduriyet ve haksızlığa uğramışlık duygularının aktarılması ve dayanışma ilişkilerinin adlandırılması gibi unsurların haber öyküsünün duygusal yönünü oluşturduğu saptamasından hareketle, haber metinlerinde bu ilişkilerin nasıl temsil edildiğini betimlemeye çalıştık.⁸ Üçüncü ayrıştırma düzeyinde, aktarılan eyleme hangi ölçüde kamusal bir görünüm atfedildiğini ve eylemin kamusal sesine görünürlük kazandıran haber öğelerini betimlemek için eylemcilerin tanıklığına ne ölçüde başvurulduğu, eylemcilerin örgütlü taleplerinin dile getirilip getirilmediği, kolektif bir aktör olarak tanımlanıp tanımlanmadıkları, eyleme katılmayı olumlayan bir çerçevenin kurulup kurulmadığı soruları üzerinde duruldu.

Yukarıda belirlenen üç ayrıştırma düzeyi çerçevesinde eylemi aklileştiren unsurlar üzerinde yapılan incelemenin ilk adımı, incelenen yüz haberin 68'inde tematik temsile yer verildiğini ortaya koymaktadır. Haberlerin geri kalanında (%32), eylemlerin izlenince boyutunu öne çıkaran epizodik bir temsille aktarıldığı görülmektedir. Her iki temsil biçiminin birlikte yer aldığı haber sayısı 25'tir. Bu sayılar TV haber yayıncılığında tematik temsilin yeğlendiğini gösterse de, tematik temsilin kuruluş biçimine yakından baktığımızda, toplumsal eylemin öykülenmesinde haber yazım kurallarına göre sağlanan uyuşma büyük ölçüde uyulmadığı görülmektedir. 68 eylem haberinde eylemin nedeni, sadece 56'sında amacı, sadece 27'sinde sürekliliği ve 11'inde olası sonucu haber metnine dahil edilmiştir. Haberciler, çoğu zaman eylemin nedenini belirtmekle yetinmişler ve eylemin katılım çağrısı içeren unsurlarını, amacını, sürekliliğini, doğurabileceği sonuçları belirsiz bırakmışlardır. Bu belirsizlik, izlenen haberlerin yarısında nedensiz, amaçsız, sonuçsuz bir gösteri sunumu ile birleşince, eylemcilerin bir siyasal etkinlik ya da bir hak arayışı içinde oldukları değil, seslerini bir şekilde duyurmak

8
Kimi araştırmacılar, medyanın olayların dramatik unsurları üzerindeki vurgusunu kolektif aktörlerin ve onların taleplerinin marjinalleştirilmesinin bir göstergesi olarak değerlendirirler. Örneğin D. McLeod (1995) Gitlin'in (1980) Vietnam savaşı karşıtı eylemlerin medyadaki temsiline ilişkin çalışmasına gönderme yaparak, eylemin sapkın unsurlarının medyanın daha radikal olan görsel ve ideolojik unsurlara vurgusu aracılığıyla dramatikleştirildiğinden söz etmektedir. Benzer şekilde, Smith vd. (2001)'ne göre de, toplumsal hareketler medya tarafından politik hayatın sıradan araçları olarak görülmediği için, medyanın kolektif aktörlerin talepleri üzerindeki ilgisizliği bunların marjinalleştirilmesine yol açmaktadır.

istedikleri kurgusu ortaya çıkmaktadır. Eylemcilerin gösteriyi seslerini duyurmak için yaptıkları kurgusu ile TV haberciliği kendi var oluş nedenini güçlendirmektedir. Süreksiz, belirsiz ve zayıf nedenlilik ilişkileriyle anlamlandırılan haber metinleri, protesto eyleminin televizyon haberciliğindeki aklileştirilme biçimini de ortaya koymaktadır.

İncelenen haberlerdeki egemen anlatı, eylemin çatışmalı ve sorun odaklı boyutlarını vurgulayan ve onu anlık bir olay olarak tanımlayan bir anlamlandırma çerçevesini öne çıkarmaktadır. Bu çerçevede içinde, eylemin nerede ve ne zaman yapıldığı ile yetinilmekte ve olayın anlık görünümüyle başrole çıkarılırken, eylemin nedenleri, amaçları, eylemcilerin talepleri ve sorunun çözümüne ilişkin politika önerileri sınırlı yer tutmaktadır.

Haber öykülerinin duygusallaştırılması ve izlenince boyutuna taşınması en belirgin biçimde, şiddet ögesinin haberlerdeki kullanımında görünürlük kazanır. Protesto eylemleri haberlerinde şiddet gösterimi eylemlerin amaçlarından, eyleme katılanların haklı taleplerinden, eyleme neden olan mağduriyetlerden önce gelmekte ve toplumsal eylem haberinin merkezinde yer almaktadır. Türk ulusal TV yayıncılığında eylem haberlerinin yayınlanabilmesinin neredeyse zorunlu koşulu, çatışma ve şiddetin gerçekleşmiş olmasıdır. Şiddet araçlarının gösterilmesi, polisin şiddetle müdahalesi, gözaltı ve tutuklamalar eylem haberlerinin olmazsa olmaz parçalarıdır: 45 haberde eylem şiddet olayları, güvenlik güçleri ya da göz altına alma görüntüleriyle birlikte verilmektedir. Her üç eylemden birisi şiddet görüntüleriyle aktarılmakta, 20 eylem haberinde ise göz altına alma görüntüleri yer almaktadır. Şiddet temasının ağırlıklı olarak yer aldığı eylemler, çoğunlukla sol grupların, küreselleşme karşıtlarının, etnik grupların, öğrencilerin eylemleridir. Özellikle sol gruplarla ilgili eylem haberlerinin yarısında güvenlik güçlerinin görüntüleri yer almış, haberlerin tümünde şiddet teması işlenmiştir. Ayrıca dış kaynaklı haberlerde, baskıcı yönetimlerin güç uygulamalarına karşı yapılan eylemlerle ilgili haberlerin tümünde de, yoğun şiddet gösterimine yer verilmiştir.

Şiddet içeren bir dizi etkinliğin protesto eylemlerinin zorunlu bir sonucu olarak görülmesinin nedenlerinin başında ortak hafızaya kayıt edilmiş olan, eylem ile şiddet arasındaki birliktelik bağının canlı tutulmak istenmesi gelmektedir. "Toplumsal birlik ve beraberliği" tehdit eden unsurlardan biri olarak görülen yurttaşların ortaklaşa duruşu, yakın geçmişte ulusal güvenlik sorunu olarak tayıp edilmiştir. Ulusal güvenlik sorunlarında, medyanın yurttaş topluluğu karşısında taraf olduğu bilinmektedir. Medya, ulusal güvenlik karşısında tehdit unsuru olarak tanımlanan gösterileri yoğun şiddet gösterimiyle birleştirerek katılımın yurttaşlar için tehlikeli olduğu bilgisini haber metninin alt satırlarına yerleştirmekte, katılımcılarla güvenlik güçleri arasındaki her gerilimi abartma eğilimi içine girmekte, şiddet kullanılmayan eylemlerde bile eski şiddet görüntülerinden yararlanmaktadır. Doğal ve toplumsal felaketlere haber değeri atfeden haberciler geleneğine sahip olan yayıncılar, protesto eylemlerini kamu düzenini bozan toplumsal felaketler olarak tayıp etmekte, bu etkiyi canlandıran görüntülerle, coplanan, hortumlanan, dövülen yurttaşları yeniden -dakikalarca- göstererek aba altındaki sopaya dikkat çekmektedirler. Bu araştırmaya başlamadan önce gündelik izlenimlerimiz, "Batı"daki eylemleri ilginç ve uygar bulan Türk haberciliğinin toplumsal eylemleri haberleştirirken uygar ülkelerde sevgi yumağına bulanmış festival havasındaki toplumsal eylem görüntülerini yeğlediği yolundaydı. Bu ülkede yaşayan birçok insan gibi biz de eylemleri "orada ne farklı, aşk çocuklarının mutlu biraradalığı" olarak anlamlandıran haber söylemlerindeki apolitikliği görüyorduk. Ancak haberler üzerindeki yoğun izlememiz, Türk haber yayıncılığının yeni bir söylemi benimsediğini gösterdi: "İtalyan, Alman ve Kanada polisi de melek değil, gerektiğinde onlar da" ifadeleriyle şekillenen bu söylem, polisin göstericilere şiddetli müdahalesini dakikalarca yayınlayan medyanın, yasadışı devlet şiddetinin meşruluğuna zemin arayışında bir taraf olduğunu ortaya koymaktaydı.

Türkiye'de ticari televizyon kanallarının siyasilerle yakın işbirliği içinde bulunan büyük yayın gruplarının elinde olması, elit çıkarlarına meydan okuyan toplumsal eylemlerin haber edilmesi

önünde engel oluşturmaktadır. Rejimi tehdit ettiği ve ulusal birlik ve beraberliği bozduğu yasa gereği tayin edilen eylemler haber gündemlerinde eksik temsil edilmektedir. Eylemin "izinli" olup olmadığı haberin birinci cümlesine yerleştirilirken, izinli eylemlere daha çok sayıda yer verilmekte, izinsiz olduğu duyurulan eylemlerle ilgili haberlerde ise şiddet vurgulanmaktadır. "İzinli" eylemlerde eylemin amacı, nedeni, eylemcilerin talepleri açıklanmak suretiyle tematik temsile ağırlık verilmekte, "izinsiz" eylemlerde ise olaya ve görüntüye odaklanılmakta, eylemin amacına ve eylemcilerin kolektif kimliklerine değinilmemektedir.

TV haber yayıncılığında şiddetin merkezileşmiş yerini doldurmasa da, toplumsal bağlarından kopartılmış, bireyselleştirilmiş insan öyküleri hayli ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Protesto eylemlerinin nedenleri kişiselleştirilmekte, duygusal ya da dramatik kişisel ilişkiler ön plana çıkartılmakta, eyleme katılanlar politik bağlarından kopartılmakta, haksızlıklar politik düzleminden çıkartılmakta ve sorumluluk kişisel olana indirgenmektedir. Böylelikle, TV haberciliği iktidar bloğu içindeki yerini sabitlemektedir: protesto eylemleri, tüm kolektif birliktelik ve aidiyetlerin dışında, kurulu tüm toplumsallıkları yerinden eden kişiselleştirmelere dayalı bir öyküleme anlayışı içinde tanımlanmaktadır.

Televizyon Haberlerinde Kurulan Anlamlandırma Çerçevesinin Eylem Temalarına Göre İncelenmesi

İncelemenin son aşamasında, protesto eylemlerinin temalarına göre medyada nasıl temsil edildiği sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu aşamada, ele alınan haberler içinde en sık rastlanılan yedi eylem temasının oluşturduğu örnekler üzerinde durulmuştur. Böylece, haber metinleri içinde protesto eylemleriyle ilgili kurulan öyküleme biçiminin eylemin temasına göre gösterdiği farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. İnceleme yapılan dönem içinde, çalışma hayatıyla ilgili protesto eylemleri kaydedilen eylem haberlerinin %30'unu oluşturmaktadır. Bu eylemler ağırlıklı olarak iki olay etra-

fında yoğunlaşmıştır. Bunlardan birincisi Paşabahçe Şişecam fabrikası işçilerinin fabrika kapatma kararını protesto için sürdürdükleri işgal eylemleridir. Diğeri ise kamu kesiminde çalışan memurların hükümet ile toplu iş görüşmesi için pazarlık masasına oturması esnasında memur sendikalarının tavrını güçlendirmek için sürdürülen protesto eylemleridir. Nevruz ve 1 Mayıs kutlamaları sırasındaki eylemler, sol grupların eylemleri, savaş karşıtı ve ABD karşıtı eylemler, küreselleşme karşıtı eylemler ve çevreci grupların eylemleri diğer tematik kategorileri oluşturmaktadır.

İşçi Eylemleri: Şişecam

Türkiye'de TV haberciliğinde haklılığı teslim edilen eylemlerden biri olarak işçi eylemlerini örnek gösterebiliriz. TV haberleri, eylemin haklılığını işçilerin mağduriyetleri, özellikle de işsiz kalmaları ve ailelerin tüm bireylerinin ekonomik zorluklar içinde bulunmaları üzerinden kurmaktadır. Hem eylemcilerin ortak hareketleri ve dayanışmaları habere konu edilmekte, hem de işçi çocuklarıyla yapılan röportajlarda duygusallaştırma öğeleri ön plana çıkartılmaktadır. Eylemin nedeni, amacı ve eylemcilerin talepleri haberlerde açıkça belirtilmekte- böylelikle tematik temsile uygun haber öyküsü kurulmakta- eylemcilerin mevcut politik güçlere çağrıları dile getirilmekte, örgütlü politik toplumun tarafları -sendikacılar, parti temsilcileri ve sanatçılar- haberlerde yer almaktadır. Haberlerde fabrikanın kapanma nedeninin verimsizlik ve zarar olduğunun belirtilmesi, ekonomik krizin yarattığı stresin bu olaya yol açtığının bildirilmesi, kapatma kararını fabrika yönetiminin aldığı vurgulanması gibi gerekçelerle eylemden çok eyleme neden olan olayın aklileştirildiği görülmektedir.

Şişecam eylemleri haberleştirilirken bu eylemlerin "haksız" ya da "yasadışı" olduğuna ilişkin belirlemelere yer verilmemektedir. Polislerin fabrika etrafına barikat kurması ve destek eylemlerine izin verilmeyişi alt yazılarda "O Gergin Anlar", "Şişecam'da Gerginlik Artıyor" ifadeleriyle vurgulansa da, işgal eylemlerinin çevrenin güvenliğini ve kamu düzenini bozduğuna ilişkin bir belirlemenin haber metinleri içinde yer almayışı, eylemin haberciler tarafından

onaylandığına işaret etmektedir. Söz konusu onay, ilgili sendikanın sorunun çözümüne dair geliştirdiği alternatifin aktarılmasında da ortaya çıkmaktadır.

TV haberciliğinin "hakklılığını teslim ettiği" ve rejimi tehdit etmeyen bir eylem türü olarak belirlediği işçi eylemlerinin haklılık zemini, öncelikli olarak kişisel mağduriyet düzeyinde kurulmaktadır: Şişecam eylemleri haberleştirilirken İş Güvenliği Yasası ve özelleştirme politikaları ile hiçbir bağlantı kurulmamakta, fabrika yönetiminin zaaflarına işaret edilmekte ancak fabrika sahipliğinin konumuna değinilmemektedir. Hiçbir haberde, fabrika sahibinin İş Bankası olduğuna yer verilmemektedir. Eylemin sendikal bağlantıları yerine aileler ve çocukların görüntüleri üzerinde odaklanılmakta, çocuklar habere duygusal çatışma kurma amacıyla dahil edilmektedirler. Böylelikle, güç ilişkilerinin yapısı ve işleyişi görünmezliğe terk edilmektedir.

Televizyon haberlerinde, yazılı basındaki başlıklara benzer biçimde, haberin temel eksenini oluşturan alt yazılar, Şişecam eylemlerinin temsilinde eylemin haklılığının mağduriyet teması aracılığıyla kurulduğu yönündeki saptamamızı desteklemektedir:

"Fabrikamız Kapanmasın - Anneler ve Çocuklar Fabrika Önünde"(Show Tv, 23 Temmuz 2002).

"İşçiler Verilen Sözlere İnanmıyor- İşçiler Eylemi Devam Ettirmekte Kararlı" (Kanal 7, 6 Ağustos 2002).

"1935 yılında Atatürk'ün izniyle açılan Şişecam kapatıldı" (Kanal 7, 6 Ağustos 2002).

Ne var ki, haber metinlerinde ve alt yazılarında Şişecam eylemleri lehinde kurulan olumlu temsil, medyanın bütün işçi eylemleri karşısındaki genel tutumunu ortaya koymamaktadır. "İş güvenliği yasa tasarısı" ile ilgili eylemleri konu alan haberlerde benzeri bir mağduriyet temasına hiç başvurulmamıştır.

Memur Eylemleri

Memur eylemlerini konu alan haberlerde epizodik temsil aracılığıyla eylemlerin biçimi öne çıkartılmakta, eylemin neden olduğu

ve hangi gerekçelerle memurların ve memur sendikalarının eyleme gittiği yönünde açıklamalara yer verilmemektedir. Eylemlerin, hükümet ile memur sendikalarının toplu iş görüşmesi için pazarlık masasına oturması sırasında gerçekleşmiş olmasına karşın, TV haberlerinin bu eylemleri "memur zam istiyor" başlığıyla vermeleri, hikayenin kurucu unsurunu "sokağa dökülen memurlar" tipleştirilmesiyle yansıtma niyetini göz önüne sermektedir. Bu niyet, memur eylemlerinin dramatikleştirilmesinde yeniden ortaya çıkar: Ağlayan memur çocukları, çıplak bedenlerini sergileyen memurlar, düdük çalan, ateş üzerinde yürüten ve denize giren memurların görüntüleri, hak arama talebindeki örgütlü toplumsal grupların etkinliklerinden ziyade "insanca yaşam"dan uzak tutulan ve "çocuksulaştırılan" eylemcilerin çılgınlıklarını sunar niteliktedir. NTV haberleri dışında memurların hak taleplerini dile getirmeyen haber öykülerinde, çatışma zam talebinde bulunan memurların hükümetle uzlaşmazlığı üzerinden kurulmakta, haberin merkez ögesini hükümetin verdiği kararlar oluşturmakta, "memura zam müjdesi" eylem haberlerinin başlıca alt yazısı olarak belirlemektedir: Memur eylemlerini konu alan haberlerin hemen hemen tümünde "iplerin hükümetin elinde" olduğu ve eylemcilerin koşulları etkileme güçlerindeki sınırlılık vurgulanmaktadır: "Memura iyi haber. Maaşlar artıyor"; "Bakanlar Kurulu Memur Zammını Görüştü." (Kanal 7, 20, 21 Ağustos 2002) ifadeleri bu türden bir kurgunun parçaları olarak değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra, eylemlerin kamu düzenini tehdit ettiği iddiası haberlere eşlik etmektedir. Memurların genel grev ve iş yavaşlatma uyarıları abartılı bir vurgu ile ön plana çıkartılmakta ve bir şantaj ögesi olarak öykülenmektedir. İş yavaşlatma eylemlerinin mağdurunun "vatandaş" olduğu düşüncesi, eski iş yavaşlatma eylemlerinden alınan görüntülerle vurgulanmakta ve bu görüntüler "rezillik" olarak nitelendirilmektedir (Kanal 7, 5 Eylül 2002). Egemen ideoloji içinde sendikal olma, örgütlenme hakkının kötüye kullanılması ile neredeyse eşdeğer tutulmakta, memurların sendikal örgütlenmeye gitmesinin uluslararası sözleşmelere imza atan Türkiye için bir zorunluluk olduğu yarım ağızla kabul edilmektedir. Memur eylemle-

ri haberlerinin alt yazıları, memur eylemlerini olumsuzlamayan görüşleri yansıtmaktadır:

"Memurlar Gövde gösterisi yaptı" (Kanal 7, 5 ve 11 Eylül 2002)

"Zam Gerilimi Devam Ediyor" (Show Tv, 28 Haziran 2002)

"Hükümet 100 Veriyor Memur 250 İstiyor" (Show Tv, 29 Ağustos, 2002)

Kutlama Eylemleri:

Nevruz ve 1 Mayıs gibi bayramlarda Türkiye sembolik güç mücadeleleri açısından önemli olaylara tanık olmaktadır. Türkiye'nin özgün tarihsel ve siyasal koşulları, bu günlerde gerçekleşen kutlamaları, birer kutlama/bayram olmaktan ziyade protesto eylemi bağlamına oturtmaktadır. Kolektif hafızada bu bayramlarda önceki yıllarda ortaya çıkmış olan şiddet olayları önemli bir yer tutmaktadır.

Nevruz Bayramı Kutlama Eylemleri

Bu konudaki haberlerde, eylemin izinli ya da izinsiz oluşuna öncelikli bir yer verilmektedir. Burada, haber üretiminde güvenlik rejimi söylemini yeniden üreten ideolojik konumlanma açıklık kazanmaktadır. İzinsiz gösteriler olarak nitelenen eylemleri konu alan haberlerde, eylemler güvenlik rejimi karşısında bir tehdit olarak tanımlanmakta, Mersin'de, Adana'da ve İstanbul'da gerçekleşen izinsiz Nevruz "kutlamaları" şiddet sahnelerinin eşliğinde ve dramatik bir anlatımla aktarılmaktadır. Haber öyküsü içinde bu eylemlerin şiddeti amaç edinen gösteriler olduğu saptaması devlet ve hükümet yetkililerinin ifadelerine başvurularak tekrarlanmaktadır. Eylemcilerin ve polis şiddet araçlarına başvurma biçimleri bıçak kullanan, taş atan, yumruk sallayan, sopalarla polislerin üzerine yürüyen eylemciler ile panzerlerini süren, tazyikli su ile müdahale eden, havaya ve eylemcilerin üzerine ateş açan polisler arasındaki "çatışma" üzerinden hikayelenmekte, bu öğeler haber anlatısının temel gerilim unsurlarını oluşturmaktadır. Mersin'deki Nevruz gösterileri sırasında bir göstericinin ölümü ile sonuçlanan olayları ha-

berleştirirken kullanılan haber dili oldukça dikkat çekicidir: Show Tv, 21 Mart 2002 tarihli ana haber bülteninde göstericinin "panzerle duvar arasına sıkışarak" öldüğünü bildirmekte, hemen ardından olayların "polislin uyarılarına taş ve sopalarla cevap veren göstericiler nedeniyle çıktığı" ilave edilmektedir. Ölümle sonuçlanan olayın sorumluluğunun göstericilerde olduğunu belirleyen cümle kuruluşu, polislin olaydaki rolünü ortadan kaldırmakta, panzerin duvarın önüne nasıl ve neden geldiğinin bilgisini gizlemektedir. Benzer şekilde 21 Mart 2002 tarihli Kanal 7 ana haber bülteninde, anılan ölüm haberleştirilirken polis panzerinin yol açtığı olay "trafik kazası" olarak nitelendirilmekte, göstericilerin yaralı arkadaşlarını hastaneye taşımak üzere yöneldikleri polis aracının "kalabalığın öfkesinden korkarak olay yerinden hızla ayrıldı"ğı duyurulurken, polis aracı neredeyse sivil bir araç gibi tanımlanmakta, öfkeden korkan polislin sorumluluğu haber öyküsünün gerilimi içinde eritilmektedir.

Haber anlatısı içinde, polislin bu gösterilerdeki mevcudiyeti, işçi ve memur eylemlerindekinden farklı biçimde kurulmakta, "Göstericiler polislin tüm uyarılarına karşın dağılmadı.", "Çok sayıda gösterici göz altına alındı." gibi ifadelerle sıklıkla başvurulmakta, göz altına alınan eylemci sayılarına ilişkin bilgiler aktarılmaktadır. Eylemcilerin kimliği ise şiddet araçlarını kullananlar düzeyinde kurulmakta ve herhangi bir etnik köken ya da milliyet belirlemesine yer verilmemektedir. Burada ortaya çıkan boşluk, ima ve düşmanlık duygularını kışkırtacak ifadelerle doldurulmakta, polise taş atan eylemcilerin arasında yürümeyi yeni öğrenmiş çocukların bulunduğu belirtilmekte (Kanal 7, 21 Mart 2002); hem bu çocuklar, hem de taş atan diğer göstericiler kırmızı halka içine alınarak işaretlenmekte (Show Tv, 21 Mart 2002); haber kurgusu PKK bayrağının açıldığı ve Abdullah Öcalan lehine Kürtçe sloganlar atıldığı bilgileri ile tamamlanmaktadır. Bu kurgu ile şiddet kullanan eylemcilerin amaçlarının baharı kutlamak olmadığı, bunların ulusal bütünlüğü tehlikeye düşüren ve yasa dışı politik güçlerin tahrikleri sonucunda hareket eden bir kalabalık olduğu vurgulanmaktadır.

1 Mayıs Kutlama Eylemleri

1 Mayıs kutlamalarını konu alan haberlerin Nevruz kutlamalarına ilişkin haberlerle benzer bir karşıtlık ögesi üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu haberlerde de, iyi ve başarılı eylemlerle kötü ve şiddet içeren eylemler karşıtlığı, eylemin izinli olup olmaması ekseninde şekillenmektedir. Bu noktada, söz konusu karşıtlık kurma girişimi, geçmiş yılların şiddet eylemlerine sahne olan 1 Mayıs kutlamaları ile 2003 yılının "Rio karnavalı" havasında gerçekleştiği iddia edilen "muhteşem 1 Mayıs kutlaması"na ait görüntülerin aynı kare içinde, yan yana kullanılması ile somutluk kazanmaktadır. Şenlikli görüntüler eşliğinde verilen İstanbul, Ankara ve İzmir'deki eylemlerde eylemin biçimi üzerinde yoğunlaşan haberler, dans edenleri ve şarkı söyleyenleri konu alarak TV haberciliğinin "ideal eylemleri" nasıl tipleştirdiğine örnek oluşturmaktadır.

Burada kurulan çerçeve içinde, haber anlatısının duygusal öğeleri öne çıkarılır ve kutlamaların izlenince boyutu vurgulanırken, göstericilerin talepleri konusunda belirgin bir ilginin oluşmadığı görülmektedir. Eyleme katılan işçileri şarkı söylerken görüntülemeyi yeğleyen haberler, eyleme katılmayan işçilerin 1 Mayıs'ın yasal tatil günü olarak kutlanması yolundaki taleplerinin dile getirilmesini olanaklı kılarken, bu doğrultudaki talepleri önemsizleştirmekte, etkisiz ve ikincil önemdeki haber kaynaklarının ağızlarına yerleştirilen cümlelerle hak taleplerinin önu tıkanmaktadır. "İzinli eylemlere" katılanların toplumsal kimlikleri içinde politik toplumun örgütlü kesimleri kadar yeni toplumsal hareketlerin temsilcilerinin de olduğunu belirleyen haberler, bu gruplar içinde özellikle eşcinsel hareketle ilgilenmekte, travestilere "özel bir ilgi" göstermekte, "Onlar da 1 Mayıs'ı kutladı" cümleleri eşliğinde, travestilerin kılık kıyafetlerine odaklanan bir sunumla haberi "ilginç" kılmaya çalışmaktadır. Böylelikle, bu grupların tuhaflığının altı kalın çizgilerle çizilirken, yeni sol muhalefetin uygunsuzluğuna görsel malzeme sunulmaktadır.

Sol Grupların Eylemleri

Sol ideolojilere bağlanarak eylemlere girişen grupların haber edilme tarzları diğer toplumsal gösteri ve eylemlerin haberleştirilme

tarzlarından farklılık göstermektedir. Bu başlık altında topladığımız eylem haberlerini ulusal ve uluslararası haber ajanslarından gelen haberlerin Türkçe yorumları olarak ikiye ayırmak mümkündür. Burada sol grupların eylemlerine örnek olarak F Tipi cezaevlerine yönelik protesto eylemleri ele alınacaktır.

F Tipi cezaevlerini protesto eylemlerini konu alan haberlerde, eylemcilerin harekete geçmelerinin nedeni olarak Avrupa Birliği'nin F Tipi cezaevlerini Avrupa standartlarına uygun bulması gösterilmektedir. Böylelikle hem F Tipi cezaevlerinin modern cezaevi standartlarına uygun olduğu bir kez daha yinelenmekte, hem de eylemcileri harekete geçiren nedenlerin meşruiyeti sorgulanmaktadır. Eylemcilerin, "insan hakları savunucusu" AB'nin onayladığından daha fazlasını istediği iması açık uçlu cümlelerle verilmekte, haber sunucularının mimikleri ve jestleri izleyicinin gözünde eylemin ardında "başka amaçların yattığı" yönünde oluşan izlenimi desteklemektedir. Gösterilerin ne nedeni, ne amacı, ne de kimler tarafından yapıldığına ilişkin bilgi haber metinlerinde yer almamakta, göstericilerin taleplerine yer verilmemekte, cezaevlerindeki hükümlülerin ve dışarıdaki hükümlü yakınlarının sürdürmekte oldukları açlık grevlerinden de söz edilmemektedir. Benzer şekilde, protesto eylemlerine katılanların sol görüşlü olduğu haber metni içinde belirtilmesine karşılık, bu sol görüşün politik örgüt ve hareketlerle herhangi bir bağlantısı kurulmamakta, "sol gençlik" tarzında genel belirlemelerle yetinilmektedir.

Polisin şiddet kullanımı, çatışmalar ve eylemcilerin göz altına alınması gibi olaylar çevresinde gelişen haber kurgusunda F-tipi cezaevlerine yönelik protesto eylemlerinin izinsiz oluşu özellikle vurgulanmakta, polisin şiddet kullanmasının nedeni eylemin izinsiz olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Kimi haberlerde şiddet görüntülerinin tanıklığıyla yetinilmeyerek alt yazılarda kaç kişinin gözaltına alındığı yazı ile de aktarılmaktadır. Örneğin 16 Ağustos 2002 tarihli Show Tv ana haber bülteninde F-Tipi cezaevlerine yönelik protestolarla ilgili bir dakika 45 saniye süren haberde "göz altına alındı" ifadesi dört kez kullanılmakta, hatta bununla da yetinilmeyip eylemcilerin hangi karakola götürüldüklerinin bilgisi habere dahil edilmektedir.

Savaş Karşıtı Gösteriler

İncelenen dönemde televizyonlarda yayınlanan eylem haberleri içinde uluslararası haber ajanslarından seçilenlerin önemli bir kısmı, ABD'nin saldırgan politikalarına karşı sürdürülen savaş karşıtı gösterileri konu edinmektedir. Söz konusu gösterilerle ilgili haberlerde vurgu, eylemin kendisi üzerinde yoğunlaşmaktadır: Eylem katılanların çokluğu ve savaş karşıtı pankartlara odaklanan haberler, şiddet görüntülerine hiç yer vermemektedir. Bu eylem haberlerinin büyük çoğunluğu muhafazakar-Müslüman bir çizgide yayıncılık yaptığı iddiasını taşıyan Kanal 7'de yayınlanmıştır. Müslüman Ortadoğu'ya yönelik ABD tehdidini ön plana çıkartma yoluyla izleyicileri karşısında politik çizgisindeki devamlılığı sergilemek isteyen bu yayın kuruluşu, ABD karşıtı politik gösteri haberlerini düzenli olarak vermektedir. Bu bağlamda, İsrail ve Filistin'de savaş karşıtlarının ortak eylemlerini de ekrana taşıyan Kanal 7, savaş karşıtı gösterileri konu alan haberleriyle ABD'ye karşı duran Müslüman kamuoyunun yalnız olmadığını bilgisini oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çizgide, Londra'da 28 Eylül 2002'de gerçekleştirilen savaş karşıtı büyük yürüyüş, Kanal 7 haberlerinde Irak'taki kadar Filistin'deki savaşı da konu alan bir eylem gibi betimlenmiştir. Haberin alt yazısı da bu eğilimi destekler niteliktedir: "Irak'ta ve Filistin'de Savaşa Hayır."

İncelenen dönemde ABD'de (Kanal 7, 24 Ağustos 2002 ve NTV, 18 Eylül, 2002) ve Afganistan'da gerçekleşen protesto eylemleriyle ilgili haberlerde de, ABD'nin politik gücüne karşı gelişen kamu muhalefeti yer bulmaktadır. Bununla birlikte, Afganistan'da Amerikan ordusunun bir köyü bombalaması üzerine gerçekleştirilen gösteriyle ilgili haberde köyün "yanlışlıkla" bombalandığı bilgisine merkezî bir konum atfedilmektedir (NTV, 4 Temmuz 2002). Ayrıca bu haberin dünya ajanslarınca da kabul görmesinin nedeninin, haberin arka planında burkallı kadınların "demokratik tepkilerini" dile getirebilecekleri "özgür" bir ortama kavuştukları iddiasının yer alması olduğu göz ardı edilmemelidir. ABD yöneticilerinin yanlışlığı kabul edilip açıklamalarda bulunması, göstericilerin "tazminat ödenmesi çağrısı"

sında bulunmaları'nın altının çizilmesi, demokratik güçlerin harekete geçtiği Afganistan kurgusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu kurgunun yeğlenmesi mevcut egemen güçlerin meşruluğunu artırma girişimi olarak da okunabilir.

Küreselleşme Karşıtlarının Eylemleri

Küreselleşme karşıtlarının eylemlerini konu alan haberlerin tümü, uluslararası haber ajanslarından aktarılmıştır. Bu eylemlere ilişkin Türk televizyonlarında oluşturulan temsil, haber anlatısının duygusal unsurlarını öne çıkarırken gösterilerin amacına ve göstericilerin taleplerine yer vermemektedir. Aksine, eylemciler "radikal", "aşırı solcu", "komünist", "kapitalizm karşıtı" (NTV, 15 Eylül, 2002) ve "rejim karşıtı" olarak nitelendirilmekte, sözel ve görsel atıflarla, eylemcilerin yüzlerini maskelemeleri, bedenlerini çamura bulamaları, bedenlerini çıplak sergilemeleri (Kanal 7, 28 Haziran 2002) gibi, eylemlerin sıra dışılığına gönderme yapılmaktadır. Örneğin 21 Haziran tarihli Kanal 7 ana haber bülteninde, Sevilla'daki protestolar "şok görüntüler: çıplak bir gösteri" alt yazısı ile aktarılmış; haber metinlerinde "dünyanın en zengin ülkelerinin toplantısı" (Show Tv, 21 Haziran 2002) olarak adlandırılan G7 toplantıları sırasında gerçekleşen küreselleşme karşıtlarının eylemleri, "öfkeli kalabalıkların" zenginlere karşı şiddet dolu tepkileri olarak tanımlanmıştır. Diğer haberde de, polisin copla müdahalesine ya da göstericilerin üzerine plastik mermi ile ateş açmasına ilişkin görüntüler ve göz altına alınanların sayısının bilgisi eylemcilere ilişkin bu temsili destekleyici öğeler olarak sunulmaktadır (NTV, 25 Ağustos ve 15 Eylül 2002). 16 Haziran'da Kanal 7'de yayınlanan haberin alt başlığı, medyanın küreselleşme karşıtı gösterilere yakıştırdığı "şiddet"i desteklemektedir: "Kanada sokakları savaş alanına dönüştü". Bu ifade iki dakikalık haber süresince altı kez yinelenmiştir. Aynı tarihte Show Tv'de yer alan haberin alt yazısında, "göstericilerin hedefinin gazeteciler" olduğunu belirtmekte, küreselleşme karşıtlarının kendilerini izleyen medyayı "görevlerini yapmaktan alıkoyduğu" belirtilmektedir. Show Tv, bu olayları önceki sene İtalya'da gerçekleşen ve bir göstericinin öldüğü

eylemler sırasında kaydedilen şiddet görüntülerine gönderme yaparak aktarmıştır. "Göstericiler polisle çatıştı", "polis ateş açtı", "göstericiler göz altına alındı" gibi ifadeler, haber medyasının olayların izlenince boyutuna öncelik veren tavrını da ortaya koymaktadır.

Küreselleşme karşıtı gösterilerin TV haberlerindeki temsiline ilişkin bu saptamalarımız, Türkiye'deki haber medyasının ekonomik ve politik güç odaklarının küreselleşmeyi kaçınılmaz bir olgu olarak değerlendiren egemen söylemini yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır.

Çevreci Eylemler

Bu grupta yer alan haberler daha çok Greenpeace örgütünün ulusal ve uluslararası platformlarda gerçekleştirdiği eylemleri konu almaktadır. Çevreci eylemlere ilişkin haberlerin bu eylemlerin amacını, nedenini ve göstericilerin taleplerini dikkate alan, epizodik bir temsille kurulduğu görülmektedir. Olayların aktarımında göstericilerin tanıklıklarına başvurulmakta, modern politikanın meşru aktörleri olarak eylemcilerin kolektif kimlikleri haber öyküsü içinde kabul görmektedir. Örneğin Boğazlar'dan bir tankerlin geçişini önlemek için Greenpeace tarafından yapılan eylemle ilgili haberde, eylemin rasyonel unsurlarının endüstriyel kirlilik üzerinde odaklanan ve alternatif enerji kaynaklarının kullanımını öneren bir muhalefet çerçevesi içinde kurulması söz konusudur. Böylece kendini gemiye zincirlemek gibi alışılmadık ve izlenince boyutu taşıyan eylem repertuarlarına başvuran göstericiler, sadece epizodik bir çerçeve ile temsil bulmamış, aynı zamanda kameraların önünde kendi taleplerini ifade etme ve tanıklıklarını dile getirme şansına da erişmişlerdir. Ayrıca, güvenlik güçlerinin müdahaleleri ve göz altına alınmalar haberlerde aktarılmakla birlikte, göstericilerin mahkeme tarafından serbest bırakıldıklarının bilgisi de haber öyküsü içine yerleştirilmiştir (NTV, 4 Temmuz 2002). Bu noktalarda, medyanın çevreci eylemleri meşru talepleri olan eylemler olarak tanımladığı görülmektedir. Çevre sorunlarının "tekil sorunlar olarak" politikleştirilmesinin kamu düzeni için bir tehdit oluşturmayacağı kabulü bu onay ver-

mede rol oynamış ve egemen politik çevrelerin çevre duyarlılığı geliştirmeyi ulusal çıkar sorunu olarak nitelendirmelerine paralel bir şekilde, TV haber yayıncılığı da sol muhalif kimliğe bürünmeyen bu politik etkinliği olumlayarak, kendi ifadelerine göre "ilginç" bularak haber metnini oluşturmuştur.

Sonuç

Türkiye'de protesto eylemlerinin televizyon haberlerindeki temsilinde karşılaşılan temel sorun, televizyon haberciliğinin televizyonun sağladığı olanaklara rağmen, eylemi öykülendirmeyi çok katmanlı hale getirememesi, toplumsal eylemin kolektif öznelerinin görüşlerine yer açmaması, protesto eylemi haberlerinin yerel karakteristik özelliklerini kuramamasıdır. Protesto eylemlerini egemen, hatta daha da dar anlamıyla resmi olanın ağzından öyküleştiren öykünün temel çatışmasını devlet-eylemci karşıtlığında kurmakta, eylemciyi sistem içi talepleriyle değil, düzeni bozan bir aktör olarak tipileştirmektedir. Bu karşıtlık aracılığıyla kurulan öyküde eylemci tipi şiddet araçlarına başvuran, mağdur -ki mağduriyeti geçim sıkıntısından kaynaklanmaktadır- genç, ortak hareketinin nedenini açıklayamayan, neredeyse konuşamayan bir özne olarak görüntülenmektedir. Devlet ya da düzen, yasa ve güvenlik güçleri ile özdeşleştirilmekte, "tutuklayan", "ele geçiren", "kovalayan" kimliğinde belirlenmektedir. Bununla birlikte, açıklamalar yapsa ya da sözleri aktarılsa bile, "yasa" da konuşmaz "güvenlik güçleri" de... Konuşan haberi sunandır. Sunucu, sadece konuşmakla da yetinmez, eyleme tepkisini beden diline döker: mimik ve jestleriyle öyküyü yeniden kurar. Sunucunun bu ayrıcalıklı konumu, onun öyküleştirme biçimine içkin olan kişiselleştirme yeteneğinin kendini bir kere daha açığa vurmasıdır; ancak aynı zamanda, sözlü geleneğin hâlâ güçlü olduğu bir ülkede, öykü anlatıcılarına duyulan gereksinimin ikame edilmesi anlamını da taşır. Bu ikame edilme biçimi ticari yayıncılığın buluşlarından biri gibi gözükmektedir. Yüksek ücretlerle çalışan, adlarıyla anılan haber saatlerini yürüten, haber editörleri gruplarını tek

seçici olarak yöneten haber "sunucuları"nın, yalnızca klasik ya da görünmez yeni sansür biçimlerinden ve/veya mesleki ideolojinin uzantısı olan kural bağımlılığından değil, ikame edilmiş, melezleştirilmiş bir öykü anlatıcılığına sığınmasından kaynaklanan bir beden gösteriminden dolayı da, eylem toplumsal gerçekliğinden uzaklaştırılmaktadır. Ticari yayıncılık sektörünün yapısal yanlılığı, protesto eylemleri haberlerinde eylemcilerin amaçlarının ve taleplerinin metin içinde daha çok yer almasına ve kendi seslerinden duyurulmasına engeldir. Bu çalışmada özellikle örneklenen toplumsal eylemlerde, eylem anlatımında egemen haber söyleminin eylemcinin haberini ikincil kıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak bunun ötesinde Türkiye'ye özgü olan belki haberi sunanın geleneksel öykü anlatma formunu deforme etmek suretiyle haberi anlatmasıdır. Uzun haberlerde çok sayıda tekrarlarla, zamanı ve mekânı karıştırarak, eski ve yeni görüntülerle birleştirerek, harekete fazla ağırlık vererek, mağduriyetleri ve yoksunlukları ön plana çıkartarak ve şiddetle gerilimi yüksek tutmaya çalışarak, yitirilmiş bir öykü anlatma geleneği hatırlatılmaya çalışılmaktadır.

Kaynakça

- Abadan, N. (1961) *Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri*. Ankara:AÜSBF Yayınları.
- Bora, A. ve Günel, A. (der.) (2002). *90'larda Türkiye'de Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baylor, T. (1996). "Media Framing Of Movement Protest: The Case Of American Indian Protest." *Social Science Journal* 3 (33) : 241-256.
- Bregman, D. (1996). "Le Cadrage Du Débat Public: Le Projet De Csg." *Réseaux* 75: 111-133.
- Cohen S. ve Young J. (der.) (1981). *The Manufacture Of News: Deviance, Social Problems And The Mass Media*, Beverly Hills: Sage. 206-225.
- Demirel, T. ve Özbudun, S. (der.) (1998). *Sokakta ve Duvarda 1968*. İstanbul: Öteki Yayınları.
- Dursun, Ç. (1998). "Türkiye'de İşçi Sınıfı Kimliğinin Medyada Temsili: 1970-1997." *Toplum ve Bilim* 78 : 210-243.
- Feyzioğlu, T. (2002). *Fikir Kulüpleri Federasyonu Demokrasi Mücadelesinde Sosyalist Bir Öğrenci Hareketi*. İstanbul: Ozan Yayınları.
- Gamson, W. A. (1992). *Talking Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gamson, W. A. ve Wolfsfeld, G. (1993). "Movements And Media As Interacting Systems." *Annals, AAPSS* July (528): 114-125
- Gitlin, T. (1980). *The Whole World Is Watching: Mass Media And The Making And Unmaking Of The New Left*. Berkeley: University of California Press.
- Gürses, F. ve Gürses, B. (1979). *Dünya'da ve Türkiye'de Gençlik*. İstanbul: Der Yayıncılık.
- Güzel, M. Ş. (1996). *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hall, S. vd. (1978). *Policing The Crisis*. London: Macmillan.
- Iyengar, S. (1991). *News That Matters: Television And American Opinion*. Chicago: University of Chicago Press.
- İsimsiz (1998). *Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay.
- Kaboğlu, İ. (2002). *Özgürlükler Hukuku, İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karakaş, S. (1992). *Eylem Günlüğü Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1974). *Öğrenci Ayaklanmaları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Koç, Y. (1998). *Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Köker, E. (1996). "Feminist Alternatif Medya Üzerine." *İlef* Yıllık 1995/1996. Ankara: A.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları.
- Leveque S. (1999). "Crise Sociale et Crise Journalistique." *Réseaux* 98.
- Mann, P. (1991). *L'action Collective, Mobilisation et Organisation Des Minorités Actives*. Paris: Armand Colin.
- McCarthy, J.D. vd. (1996). "Images of Protest: Dimensions Of Selection Bias In Media Coverage Of Washington Demonstrations, 1982 and 1991." *American Sociological Review* June (61): 478-499.
- McClurg Mueller, C. (1992). "Building Social Movement Theory." *Frontiers In Social Movement Theory*. A.D. Morris ve C. McClurg Mueller (der.) içinde. New Haven: Yale University Press.
- McLeod, D. M. (1995). "Communicating Deviance: The Effects Of Television News Coverage Of Social Protest." *Journal of Broadcasting & Electronic Media* 1 (39): 4-20.
- McLeod, D.M. ve Hertog, J.K. (1992). "The Manufacture of Public Opinion By Reporters: Informal Cues For Public Perceptions of Protest Groups." *Discourse and Society* 3: 259-275
- Murdock, G. (1981). "Political Deviance: The Press Presentation Of a Militant Mass Demonstration." *The Manufacture Of News: Deviance, Social Problems And The Mass Media*. S. Cohen& J. Young (der.) içinde. Beverly Hills: Sage. 206-225.
- Neveu, E. (1999). "Médias Mouvement Sociaux, Espace Publics." *Réseaux* 98: 21-85.
- Ozankaya, Ö. (1966). *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*. Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Schlesinger, P. (1992). "Repenser La Sociologie du Journalisme." *Réseaux* 51: 75-98.
- Seyman, Y. (2002). *Fındık Çiçek Açınca*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Shoemaker, R. J. (1984). "Media Treatment Of Deviant Political Groups." *Journalism Quarterly* 61: 66-75.
- Smith, J. vd. (2001). "From Protest To Agenda Building: Description Bias In Media Coverage of Protest Events in Washington, D. C." *Social Forces* 4 (79): 1397-1424.
- Temelkuran, E. , (1997). *Oğlum Kızım Devletim Evlerden Sokaklara Tutuklu Anneleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Tilly, C. (1999). "From Interactions To Outcomes In Social Movements." *Social Movement Matter*. M. Giugni, D. Mc Adam, C. Tilly (der.) içinde. London: University of Minnesota Press.

- Toksöz, G. ve Erdoğan, S. (1998). *Sendikali Kadın Kimliği*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Uysal, A. (2001). "Devletin Güvenliği ve Toplumsal Muhalefet Eylemleri : 'Kalemler Çete' Örneği." *Birikim* 146: 64-84
- Yücekök, A. N. vd. (1998). *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay.

Kimlik, Mekan ve Yer Deneyimi

Özet

Mekan, içinde yaşayanları dışındakilerden ayıran, fiziksel somutun içine kodlanmış bir boşluktur. Fiziksel özellikleri ile oluşan iç-dış ayrımı, kimlik kavramının ana fikrini oluşturmaktadır. Bu yaklaşımla, kimlik düşüncesinin özü mekansaldır. Mekanlar, belleğin içinde saklanan bilgiye göre şekillenen nesnelere sahiptir. Duvarları ardında sadece yaşamak için oluşturulmuş bir boşluktan öte, geleneklerin, alışkanlıkların kısaca toplum bilgisi ve deneyimi sıkıştırılan yaşam boşluklarıdır. Yer ise, bireyin üzerinde yaşadığı toprakla ve oradaki yaşam deneyimine bağlı şekillenen fenomenolojik bir kavramdır. Aslında bir coğrafya terimi olan yer, soyut ve bireyin "dünyada olma" halini şekillendiren bir tanımlamadır. Yer kavramsal olarak, mekanı ortaya çıkaracak deneyimi, üzerinde yaşayanlar ile etkileşimi sonucu var eder. Yer deneyimi, bir birinin içine geçmiş çok katmanlı bir oluşumdur. Mekansal üretim, bu oluşumun maddeleşmiş halidir. Bu yaklaşımlar altında mekanların, belleğin saklama kapları olduğu düşünüldüğünde, fiziksel varlıklarını oluşturan nesnel özelliklerinin toplumsal ve kültürel kimliği zamanlar arasında aktaran birer aracı olduğu var sayılabilir.

Burak Asiliskender
Erciyes
Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi

Identity, Space and Spatial Experience **Abstract**

Space and identity are the concepts of definition, which linked each other. Space is a concrete element that separates people in its inside from outside with its physical features. This is description of inhabitant of that space from others. If identification is summarized that a concept of confliction of similarity and incongruity, it could be said that; the main idea of this process is spatial. And space is the living area, which occurs inside of this definition process physically. Being in a space is linked with sharing same codes of life of inhabitants. Space occurs itself by this shared memories. Place, which is a geographical term, is a phenomenological concept that occurs with the relationship between human being and his living area. It is an abstract definition of "being-in-the world". Place phenomena is occurred by the spatial experiment of human in the world, which is so complex and multi-layered process. Spatial production is the concreteness of it. It could be suggested that space is a transition element of cultures and social identities between different time zones, with this approach.

Kimlik, Mekan ve Yer Deneyimi

1 Heidegger felsefesine göre birey, kendinin farkındalığını kazanarak var olur. Kişinin kendini fark etmesi ise, çevresindeki diğer bireyler ve doğayla karşılıklı iletişim halinde olmasıyla yakından ilişkilidir. Dünyanın içinde olmak, her şeye karşı deneyim kazanmak ve üzerinde düşünmek ve kendi varlığını ispatlamaktır. Aksi, hacimsel bir tanımlama yapsa da, varlık olarak ifade edilemez.

Önsöz

Kimlik, bireylerin ya da toplumların yaşam deneyimlerine bağlı şekillenen bir kavramdır. Deneyimlerine bağlı ortaya çıkan tanımlamalar ile bireyler ya da toplumlar kendilerini diğerlerinden ayırır. Mekan da, içinde yaşayanları dışındakilerden ayıran, fiziksel somutun içine kodlanmış bir boşluktur. Fiziksel özellikleri ile oluşan iç-dış ayrımı, kimlik kavramının ana fikrini oluşturmaktadır. Bu yaklaşımla, kimlik düşüncesinin özü mekansaldır. Dolayısıyla, mekan ve yer deneyimi incelemesi ile, kimlik kavramının mimari yansımalarını açığa çıkaracak kuramsal bilgi elde edilebilir. Kimlik, birliktelik-ayrılık çatışmasından doğan bir kavram olarak özetlenirse; mekan bu ayrımı oluşturan fiziksel sınırların içinde kalanların yaşam alanıdır. Mekan, bireyin "kendi" gibi olanlar ile ortak yaşam sürdürdüğü hacimsel bir kimlik tanımlamasıdır.

Ortak mekanın sınırları içinde yaşayanların birlikteliği, aidiyet kavramını doğurur. İnsan, dünyaya geldiği andan itibaren çevresi ile iletişim içinde olan bir varlıktır. Var olma, Heidegger(1996)'e göre, dünyanın içinde olmak (*being in the world*) olarak nitelendirilmiştir. Dünyanın içinde olmak olarak var olmak; bu varlığın kastettiği biçimde dünyada olmak demektir, yani *görevini yerine getirir, iş görür, işini tamamlar, aynı zamanda inceleme durumunda* olmaktır. Dünyanın içinde-olmak, işlemek, özen göstermektir.¹ Thilly'e göre, Heidegger felsefesinin temel sorunu, insanoglunun yaşam ve varlığından yoğunlaşmış olarak, onun zamansal ve tarihsel karakterini göz önünde

bulunduran, varlık sorunudur. Heidegger, bireysel insanı kendisi, çevresi ve diğer insanlar ile olan ilintisi çerçevesinde çözümler. Bireyin, görevini yerine getirmesi ya da işler durumunda olması, çevresiy-le iletişimine, üretimine ve tüketimine bağlıdır. Toplumsal yaşama dahil olmakla eş anlamlı olan işlerlik eylemi, bireyin, ihtiyaçlarına bağlı kurduğu iletişim sonucunda belirli sınıflamalar yapmasını sağlar. Çevresindekileri, bu sınıflamalar sonucunda ayırır, ortaklıklar kurar. Bireylerin bu ortaklıkları, kendileri gibi olanlar ile olmayanları ayırdıkları bir sistem oluşturmalarını sağlar. Siteme dahil olanlar, ortak paylaşımlarından aynı anlamı yakalayanlar, "ait" olanlardır. Mekan, fiziksel özellikleriyle, aidiyetin sınırlarını belirleyen en belirgin düzenlemedir. Sisteme dahil olanlar, mekanın yaşam alanına dahil edilirler. Mekan, aynı zamanda sistemi oluşturan değerlerin üzerine kodlandığı ve ancak o düzene ait olanlarca okunabilen üç boyutlu biçimsel bir topluluktur.

May'e göre, biçim, kişisel düşünce ve kendi dışında görünen nesne ile arasındaki diyalektikten doğar.² Biçim, somut varlıkların bireylerin iletişiminde oluşturduğu nesnel anlama karşılık gelendir. O halde mekan, insanın yaşam deneyimleriyle oluşturulan, üç boyutlu algılanıp tanımlanan, saf boşluktur. Mimaride biçim Taşkıran'a göre, çağlara göre değişmiş, sürekli göstergeler aracılığıyla içerik oluşturmuş ve mimari, bir dil haline gelmiştir."Mimari yapılar üretildikleri dönemin iş ve çalışma yaşamının örgütlenişi, inancı, ekonomisi gibi toplumsal yapısı hakkında somut veriler sağlayan göstergeleri içerir. Bu özellikleriyle mimari yapılar, üretildikleri dö-

2 May, Kantçı bir bakış açısıyla bireyin, kendi varlığını ve nesnel üzerindeki düşüncelerini çevresiyle kurduğu diyalektik ile oluşturduğunu savunmaktadır. Nesnel bilgi deneyimlerle elde edilir. Ancak, Kant'ın savunduğu gibi, elde edilenler çevremizdeki dünyanın gerçek bir yansıması değil, kişisel deneyimimizin kurgusudur (May, 1998: 120-128).

3 "Bu şunu öldürecek; kitap yapıyı öldürecek!" (Hugo, 1970: 171). Hugo, Gutenberg'in baskı makinesini icat etmesinin birbiri ile çelişen bir ikilem oluşturduğunu savunur. Bu sayede bilgi, -rahiplerin din adamlarının kişisel egemenliğinden kurtulmuş ve kişiselleştirilmiştir. Bu durum, o güne kadar bilginin nesnel -mimari-donukluğuna son vermiştir.

nem ile ilgili somut veriler taşıyan birer tarihsel belgedir" (16). Mimarlık, toplum kimliğinin biçimsel yansımasıdır. Aynı yaklaşımla Barthes da, kenti bir söylem olarak görmektedir. Bu söylem, o kente yaşayanlarca konuşulan tek dildir. Kentin dili ya da kent mimarisinin dili, konuşma dili aşamasının çok ötesine geçmiş, toplumun anlamlarını metaforlar ile biçimselleştirmiştir.

Mimarlık, toplumu kendine, kendinden sonra gelene ve diğerlerine anlatan, biçimsel bir yazıdır. Hugo'ya göre, "Gutenberg'e kadar mimarlık tek, evrensel yazıdır" (176).³ Mimarlık, kitaplara sığmayacak insan zekasının, sözle ya da ifade edilemeyecek kadar fazla anlamı, nesnelere yüklediği ve her an gözümüzün önünde olmasıyla sürekli etkileşim içinde olduğumuz işaretleri içeren bir üretilir.

İlk yapılar, anıtlar, Musa'nın dediğine göre 'demirin dokunmadığı' basit kaya mahallelerdi. Mimarlık da yazı gibi başladı. Önce alfabe oldu. Dimdik bir taş saplıyordular, bu bir harf oluyordu; her harf de bir hiyerograftı, her hiyeroglifin üzerine bir sütunun üzerindeki başlık gibi, bir düşünce topluluğu bulunuyordu. İşte, dünyanın bütün yüzünde, aynı anda, her yerde ırklar böyle yaptılar... Daha sonra kelimeler yapıldı, taşın üstüne taş koydular, bu granit heceleri birleştirdiler... En sonunda kitapları meydana getirdiler. Gelenekler, ağaç gövdesinin yaprakları altında kaybolması gibi, altında kayboldukları simgeleri doğurmuşlardı. İnsanlığın güvendiği bütün bu simgeler gitgide büyüyor, artıyor, birbirini kesiyor, birbirine karışıyordu. İlk yapılar onları kapsamaya yetmiyordu; onların her yanından taşıyorlardı. Bu yapılar hemen hiç denecek şekilde, kendileri gibi sade, çıplak, yere yatan ilk geleneği ancak ifade ediyorlardı. Simgenin yapıda gelişip açılmaya ihtiyacı vardı. O zaman mimarlık insan düşüncesiyle birlikte gelişti; bin bir başlı, bindir kollu bir dev oldu. Bütün bu havadaki simgeciliği ebedi, gözle görülür, elle tutulur bir şekil altında tespit etti; kitap haline getirdi. Ancak, bunlar sadece bilenlerin esrarını çözebileceği karışık kitaplardır. (Hugo, 1970: 172-176).

Mimari dili anlamak, mimarlık bilgisinden çok, o kültüre ait olmakla ilgilidir. Mimari işaretler, ortak yaşanmışlığın izleridir. Üretilmesi, anlaşılması ve sürekliliği ortak deneyime bağlıdır. Mimarlık, belleğimizdeki fiziksel çevre ile ilgili bilgilerin nesnelleşmiş halidir. Ancak, bellek Halbwach'ın da belirttiği gibi, yalnızca geçmiş yaşantıların bireyin beynindeki izleri değildir. Doğum ile ölüm arasındaki

zaman ara kesiti içinde yaşanan her şeyi içeren özel depolanmış bir bilgidir. Saklananlar, o toplumu sınıflayan ve kurumsal yapısını oluşturan ana değerler, toplumsal ve bireysel "kim"liğin özleridir. Giddens, tüm toplumların, kuşaklar boyunca süregelen ve tek bir bireyin yaşamının çok öncesine uzanan geçmiş yaşantıları biçimlendirilen kurumsal formlara sahip olduklarını öne sürer." Okuryazar olmayan toplumlarda bilgi -masal anlatımı dahil- geleneksel pratiklerin içine katılarak saklanır: bu koşullarda tek saklama 'kab'ı insan belleğidir" (2000: 5). Yazı, dolaysız bir saklama biçimi olarak, yani büyüklüğü artan toplumların yönetimiyle ilişkili bilgiyi kayıt aracı olarak ortaya çıkmıştır.

Mekanlar, belleğin içinde saklanan bilgiye göre şekillenen nesnelere. Duvarları ardında sadece yaşamak için oluşturulmuş bir boşluktan öte, geleneklerin, alışkanlıkların kısaca toplum bilgisi ve deneyimi sıkıştırılmıştır. Mimarlık, Harries'e göre, varlık ve dünyayı, mekan ve zaman arasındaki gerilimi kullanarak bir araya getiren bir güçtür ve yaşamı, toprak ve gökyüzü arasındaki yatay düzlemde yapılandırır. Dikey düzlemde ise, bireyin baskınlık, hakimiyet, sınıf gibi sembolik niteliklerini yansıtır. Bu yaklaşımla mimari ürün, yaşayanlarının kimlik kodlarının biçimlenmiş halidir.

Mimari ürünün kimlik tanımlaması birbirine bağlı iki deneyim ile açıklanabilir. İlki, bireyin varlığını, dünyada-olma özelliğini, işlerliğini irdeleyen ve bir arada yaşayanların birliktelik değerlerini ifadelendiren "Yer Deneyimi"; ikincisi, bireyin toplum içindeki sosyal konumunu, bireyin ve toplumun özelliklerini yansıtan "Mekan Deneyimi"dir.

Yer Deneyimi

Yer, bireyin üzerinde yaşadığı toprakla olan bağıyla oluşan bir kavramdır. Bir coğrafya terimi olan yer, fenomenolojik özellikler taşıyan soyut ve bireyin dünyada olma⁴ halini şekillendiren bir tanımlamadır. Üzerinde yaşayan her birey, kendine özgü deneyim kazanır. Bu deneyime bağlı olarak birey, davranışlarını ve yaşam merkezlerini şekillendirir. Yer deneyimi, bireyin çevresini öğrenmesine

4 Çevresiyle etkileşim içinde varlık tanımlama durumu.

5
Tuan'a göre, bireysel yaşam deneyiminin merkezine coğrafi tanımlamayı yerleştirir. Bireyin kendi yaşam merkezini kurması, çevresini tanıması ve ona hakim olmasıyla ilişkilidir. Tanıdığı, deneyimlediği; kendince anlam kodları yüklediği her coğrafya parçası, kişisel hakimiyetini kurduğu özel mekanlara - yere-dönüşür.

bağıntılıdır. Yaşanan yerin beşeri özelliklere göre farklılık gösteren, oraya ve orada yaşayanlara özgü bir tanımlamadır.

Yer, sosyal davranışları tarif edilemez biçimde sınırlayan, binalar ve mekanlardan oluşmuş somutun içindeki anlamdır. Başka bir anlatımla yer, tanımlanamayan bir kavramdır. Birebir temasa geçmeden, kesin sınırlarını çizmek ya da kavramı oluşturan parçaları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Yer, hayal ile gerçek, hayal etme ile bulunma, geçmiş ve yenilik kavramlarının arasındaki iletişimi sağlayan anlamlardan oluşmuştur. Yer, aynı zamanda insan yaşamında, eski ve yeni arasında köprü görevini üstlenmiş, bir genetik mühendistir (Relph, 1976).

Birey, üzerinde yaşadığı toprağın beşeri özelliklerine göre yaşamını şekillendirir. Yaşadığı toprakların, düzlüğü ya da engebeli olması, iklim özellikleri gibi doğal faktörler, üzerinde yaşayanların yaşam tarzlarını belirler. Örneğin, Tuan, insanın yaşam dünyası hakkındaki bilgisini, yaşantısını; deneyimi ile kazanabileceğini savunmaktadır. Coğrafi bütünlüklerin tanımlılığı, bireylerin birbiriyle ve coğrafyayla ilişkisine, yaşam deneyimine bağlıdır. Herkes kendi dünyasının merkezindedir ve vücudunun özelliklerine göre kişisel etki alanının genişliğini oluşturur.⁵ Hareket yeteneğine bağlı olarak birey, önünde-arkasında; sağında-solunda yaşam bölgeleri oluşturur. Deneyimle oluşmuş bu bölgelerin sınırları öznel, kişinin tanıdığı dünyanın sınırlarını içerir. İnsan, kendi tanımladığı coğrafya üzerinde kendini özgür ve huzurlu hisseder. Yerküre üzerinde ayaklarını bastığı, üzerinde yaşadığı her yüzey genel anlamıyla yaşam sınırlarını belirleyen yerdir.

Coğrafya ve iklim şartlarına göre nasıl davranacağını bilen, doğal çevresini tanıyan birey, üzerinde yaşadığı yüzeyi kendine ait hisseder. Kendine aitlik ve güven hissini yakalayabilmek için insan, doğanın sırrını çözmeye koyulmuştur. Doğayı, ona hakim olabilmek arzusuyla, içerdiği her şeyle inceler. Çıkarımları sonucunda elde ettikleriyle doğayı taklit etmeye, çevresinde algıladıklarının benzerini yapmaya çalışır. Daha konforlu yaşam için incelediği her yaşam yüzeyi, yer, öğrettikleri karşısında insanı yeni bir şey yapmaya zorlar.

Topografyaya hakim olma, güç kavramıyla ilişkilidir. Birey, kendini, bireysel yetisini, işlerliğini topografya üzerinde hakimiyet kurarak ispatlar. Bu da bireyin yaşadığı toprakları yer'e dönüştürmesidir. Dovey'e göre, mekanı şekillendiren, yer-zaman ve birey arasındaki etkileşime dayanan güç, sahiplik duygusudur. Yer ise, bireyin bu sahiplik duygusunun uygulama yansımasıdır. Yer, bireyin sorumluluk, cinsiyet, sınıf, kültür ve yaş gibi kimliğine ait değerlere bağlı olarak kendiliğinden şekillenen yaşam deneyimidir. Sahiplik duygusu, bireyin egemenliğini ispatlama kaygısıyla, çevresine ve doğaya karşı başkaldırıcı, tehdit içeren simgesel mekan üretimini sağlar (Dovey, 1999). Yere hakimiyet, bireyin egemenliğinin biçimsel şekillenmesidir. Moneo'a göre, yer, olmaksızın mimari varolamaz. Yer mimarının bir nesne olma özelliğinin güvencesidir; özgül nesnelliğin koruyucusudur.

İnsan, yer'den aldığı yaşam enerjisini, mekana dönüştürür. Mekanın somut varlığı, kendisini inşa edenin yaşam deneyiminin göstergesidir. Birey, yaşadığı çevre ile olan etkileşimini biçimlendirerek, mekanını inşa eder. Yer kavramsal olarak, mekanı ortaya çıkaracak deneyimi, üzerinde yaşayanlar ile etkileşimi sonucu var eder. Yer deneyimi, bir birinin içine geçmiş çok katmanlı bir oluşumdur. Mekansal üretim, bu oluşumun maddeleşmiş halidir. Mekan, fiziksel çevrenin anlam kodlarının birey tarafından yorumlanması ile varlık kazanır. İnsanın inşa yetisi, çevresini algılaması ile doğrudan ilişkilidir. Birey, gündelik hayatını sürdürürebilmek için gerekli bilgisini, fiziksel çevre ve yaşadığı toplumla karşılıklı ilişkisi sonucu kazanır. Ancak, kendi yaşama mekanını ortaya çıkararak deneyimin oluşumu, gündelik yaşam bilgisinden farklıdır. Yer deneyiminin nesneleşmesi, aidiyet kavramıyla ilgilidir.

Relph (1993)'e göre, yere ait olabilmek her şeyden önce, yerin ruhunu kavramakla başlar. Öncelikle, yerin ruhunu kavramak için duyarlı olmak gerekmektedir. Teknolojik ve ideolojik soyutlamadan kendimizi kurtarıp insanlarla, dünyayla ve çevremizle doğrudan iletişime geçtiğimizde yeri kavrayabiliriz. Unutulmaması gereken, yer, içinde yaşayanlarla vardır. Yer; yapısal ve doğal nesnelere oluşturduğu, özelliği olan toprak parçasıdır. Tanımlı yerleşmedeki

adaptasyon ve kaçışlara karşı oluşmuş aynı özellikteki sosyal eylem dokusu, kişisel ve ortak paylaşılan değerler bütünüdür. Taşındığı anlama göre şekil alır, sınırlanabilir. Anlam değeri, çevreden alınan ve çevreye verilen tepkiden oluşan etkileşimden doğan bir bütündür. Bütünden ayırlamaz ve başka bir yere aynı anlam değeri aktarılamaz. Yer kavramı, toplumsal yaşam duygusunun da temel kaynağıdır. Bu nedenle, bulunulan coğrafyanın, yaşanan zamanın ve üzerinde yaşayanların kimlikleriyle doğrudan ilgilidir.

Yer, bireyin toplumsal yaşantısını bireysel bilgiyle destekleyen, deneyimlerle oluşmuş anlamlar bileşkesidir. Yer deneyimi, insanın kendisiyle ve yaşadığı toprağın doğal nitelikleriyle hesaplaşmasının sonucunda elde edilendir. Bireyin, coğrafyayla olan bağıdır. Bu, bireyi doğal olanla savaşmaya ve ona karşı kazandığı bilgiyle üretmeye yönlendirir. Bireyin yer deneyimine bağlı üretimde bulunması ise, kendi varlığına ait bulmacayı çözmesini sağlar. Kendi yeteneklerini ve dolayısıyla kimliğini, başkaları karşısında tanımlar. Doğaya karşı zaferi, o yere hakimiyet kurmasını ve sahiplenmesini sağlar. Birey, kendini oraya "ait" hisseder; kendi toprağında işler hale gelir. Her üretim, yeni ihtiyaç doğurur ve bireyi yeni deneyimlere zorlar. Birey, yer deneyimine sahip olduğu sürece, o yere ait üretimde bulunur, yaşam sürekliliğini sağlar. Yer, bireyin varlığı ve işlerliğine ait kimliğini tanımlamasının yanında, bir arada yaşadığı toplumla olan bağının özelliklerini de nitelendiren bir kavramdır. Birlikte yaşayan bireyler, üzerinde yaşadıkları toprak ile uzun yıllar boyunca kurdukları karşılıklı etkileşimleriyle, o yere ve o topluma ait öznel değerler oluştururlar. Yaşam merkezlerini tanımlarlar ve diğerlerine karşı fiziksel sınırlar oluştururlar. Bu sınırların içi, o toplum için özel tanımlı yer'e yurda dönüşür.

Morley ve Robins'e göre, "kimlik bir bellek sorunudur ve özellikle de yurt anılarından oluşur" (131). Yurt deneyimi ise tarihsel döngülerden çok coğrafyaya bağımlıdır. Coğrafya, yaşayanları için somut bir tanımlılıktır ve kimlik kavramını oluşturan en baskın değerdir. Yurt, topografyadan farklı bir şeydir. Bir toprak parçasının sınırlarının belirgin hale gelmesinden başka şeyler içerir. Yurt, bir

arada yaşayan insanların ortak hakimiyet sahası, birlikteliklerinin sebebidir. Uzun yıllar üzerinde yaşanmış topraklar "tarihi bellek ve çağrışımların.mekânı haline gelir", yani yurda dönüşür.

Yurt, bireye ve topluma bizim sınıflaması yaptıran, o kültüre ait bilgelerin, azizlerin ve kahramanların yaşadığı, çalıştıkları, yaşadıkları yerdir. "Bütün bunlar yurdu yeryüzünde biricik kılar. Nehirleri, denizleri, gölleri, dağları ve kentleriyle 'kutsal' hale gelir." Yurt, sadece o topraklarda yaşayanlarca paylaşılan, özel bir toprak parçasıdır. Üzerinde yaşayanlarca ortak korunandır, üzerindeki her şey, yabancıların kullanımına kapalıdır (Smith, 1999: 23-33). Toplumsal birlikteliği oluşturan, toplumun içinde olan ile dışında kalanı ayıran bir toprak parçası, toplumsal kimliği var eden en önemli unsur vatandır.

Yurt, toplumsal yaşamı diğer toplumlara koyduğu sınırlarla meşrulaştıran "ulus kavramını" üzerinde var eden toprak parçasıdır. Ancak, Bowman'a göre yurt, üzerinde bir ulusun kurulabileceği toprak parçasından farklı bir şeydir. "Bir toprağın, üzerinde bir ulus kurulacak nitelikte bir yer olabilmesi için, coğrafi bir dekordan daha fazla bir şey içermesi gerekir. Bu kendilerini bugünkü koşulları paylaştıkları gibi gelecekteki ulusu da paylaşacak kişiler olarak gören birçoğu asla karşılaşmayacak insanların öbürlerini yerleştirdiği düştün bir ülkedir" (17). Geçmişte ve bugün üzerinde yaşayanların, kendilerinden sonrakilerle birlikteliklerini sağlayan ortaklıklarıdır. Yurt, Deleuze ve Guattari'e göre, "yalnızca uzay-zamansal değil, nitel düzlemleri ve düzeyleri de birleştiren" bir kavramdır (165). Yıllar önce yaşananları, bugün ve gelecekte aynı toprağı paylaşanlara anlamlı kılan, o toprak parçasına yüklenmiş anlamların kesişme noktasıdır. Farklı zaman dilimlerinde üzerinde yaşayanların uzaysal birleşme noktası; mekansal bir ortaklıktır. Yurt, aynı zamanda, toplumların o topraklar üzerindeki hakimiyet sebeplerini, kendilerinden sonra yaşayacaklara anlatmak için üzerinde mimari üretimde buldukları özel bir inşa sahası, aynı toprak parçasını farklı zaman dilimlerinde paylaşanlara kimlikleri anlatan ve sürekliliğini sağlayan bir fenomendir.

"Yaşanılan, yetişilen yerin, sadece fiziksel bir fenomeni, inşa edilmiş şeylerin maddi uzantısını temsil ettiği söylenemez. Binalar, caddeler, meydanlar yerin sadece parçalarıdır; buzdüğünün su üstündeki parçası: görünen ve dokunulabilen parçasıdır. Bu görünürlük ve tutunabilirliğin arkasında ve içinde, sözcüklerle ve kavramlarla anlatılması zor bir şey vardır, çünkü bu, mantıkböncesi deneyim alanına, konuşmasız iletişime aittir. Bu, daha çok, varlığın kapsamlılığı, genişliği ile ilgilidir." O halde yurt, "toplumsal olan kolektif bedenimizin büyük düşsel yapılarının" oluşturduğu somutluktur (Mazzoleni, 1996: 87-108). Toplumsal birlikteliğin sebebi olan topraklar üzerinde olan her şey, ortak bilincin ürünüdür. Birlikte yaşayanların ortak değer yargılarının, ihtiyaçlarının ve geleceğe ön görülerinin nesneleşmiş halidir. Yurt, geçmiş ve geleceği birbirine bağlayan zamandan kopmuş uzaysal ve toplumsal bir kimlik tanımlamasıdır.

Modernizmin tek ve zamansız olma hedefi, dünyanın her köşesinde aynı değerlere sahip nesnelere üretme kaygısı, yerlerin kimliğini ve kişisel bütünlüklerini bozmuş ve birbirinin içine geçmiş yersizlikler oluşturmuş, kimliğini ve özgün değerlerini yok etmiştir. Modernizm, bireysel deneyime bağlı yer tanımlaması yerine, dünyanın her köşesinde aynı teklige sahip bir değer hedeflemiştir. Bu, dünya topraklarını, üzerinde yaşayan bireylerin her birine özgü bir tanımlama olmaktan çıkarmış, tek anlama sahip küresel bir metaya dönüştürmüştür. Oysa yeryüzü, üzerinde yaşayanların sahip olduğu fiziksel özelliklerinin ötesinde öznel olarak anlamlandırılır. Bunlar, bireyin varlığını sorgulamasında, kim olduğunu sınıflayan, toplumsal ortaklığının köklerini ortaya çıkaran soyut anlamlardır.

Alexander'a göre, modern ve geleneksel toplumların tasarlama faaliyetleri incelendiğinde, geleneksel toplumlar sürekliliği korumak için kişisel bilinç yerine toplumsal bilinçliliği tercih etmektedir. Mimari öğeleri tek kişi yerine, kişiler oluşturmaktadır. Oysa modern topluluklar, tasarım sürecini tek kişinin bilişsel analizine bırakmaktadır. Polyani, kişisel değerleri, toplumsal değerlere tercih etmenin toplumsal kimliğin sürekliliğini bozduğunu savunmaktadır.

Yer deneyimi, bireyi, aynı fiziksel çevreyi paylaştığı toplumla ortak kılan niteliklerden oluşmaktadır. Bu, konuşulan dil gibi zaman içinde aynı topraklar üzerinde yaşayacak farklı bireyleri aynı duyguya ait edecek toplumsal bir ortaklıktır. Aslında, modern düşünce, bütün dünyayı tek 'yer' kavramı etrafında toplamayı amaçlamıştır. Böylece, dünya üzerine yaşayan herkesin yerel deneyimini evrenselleştirilmiştir. Ancak, dünya üzerindeki fiziksel çevre farklılıkları bu ütopyayı geçersiz kılma eğilimindedir. Uzun yıllar süren deneyimler sonucu oluşmuş bir çok kültür, evrensel hedeflerden fazlasını içermektedir. Her toplum, yaşadığı fiziksel çevreye göre, dilinden hareketlerine kadar her şeyini olduğu gibi mekansal üretimini de biçimlendirmiştir. Yerel ihtiyaçlarına göre, kendi yaşam alanını inşa etmiştir. Yer deneyimi, toplumun kendi kültürünü oluşturma sürecini yönlendiren ve şekillendiren bilgileri içeren fenomenolojik oluşumdur. Bu yaklaşımlar sonucunda mimarlığın, toplumsal etkileşimli bir üretim olduğu düşünüldüğünde, modernizmin tek kültür hedefine bağlı değer yargıları sonucu oluşturulan ürünler, toplumsal kimliğin sürekliliğinden uzak olacaktır. Oysa yer deneyimi, toplumsal kimliğin özgün değerlerini oluşturan bir kavram olarak, mimari üretime baskın bir girdi olmalıdır. Norberg-Schultz (1980)'a göre, "yerin ruhu" (*genius loci*), insanın yüzleşmesi gereken somut bir gerçekliktir. Mimarın görevi de bu gerçekliği ortaya çıkaracak anlamlı yer'ler tasarlamaktır. Ando'ya göre, "genius loci (yerin ruhu), asla dingin kalmaz. Bulunduğu yeri hep değiştirir... Onun devinim biçimi, bir yeri bilgilendirir, o yere karakter kazandırır. Uygarlık, başı boş dolaşan 'genius loci'yi toprağın bağrında zaptetmek için uğraşmıştır" (10-19).

Yerin ruhu ne yitip gitmiş olanı geri getiren ne de kendinden fazlası beklenen bir kavramdır. Yerin ruhu, bugüne ait değerleri, üzerinde yaşayanların bugüne kadar kazandıkları deneyimleri ve yarına dair ütopyalarıyla yorumlayan, fenomenolojik bir terimdir. Norberg-Schultz'a göre, yerin ruhunu kavramak ya da Moneo'ya göre yerin fısıltısını dinlemek, orada yaşayanları anlamaktan başka bir şey değildir. Yer, tanımlanamayan özellikleriyle bireysel ve toplumsal bir kimlik yansımasıdır. Yaşayanlarının, zerine yüklediği an-

lamdır. Bu anlam, üzerinde yaşanan toprakları, diğerlerinden ayıran ve öznel kılan tüm değerlerin bileşkesidir.

Mekan Deneyimi

Mekan, insanın yaşam tarzını, alışkanlıklarını ve kültürünü kuşaktan kuşağa aktaran uzaysal ve uzamsal tanımlamalar bütünüdür. Mekanı biçimlendiren, insanın zaman içindeki yaşam deneyimidir. Mekan, zamanın akışkanlığına bireyin direnmesi ve yokluğunu var etmesi ve kendinden sonrasını deneyimlendirmesi; geometrik olanı, yaşayana dönüştürmesidir. Biçimsel değerlerinden kurtularak, yeni anlamlar, kişisel tanımlıklar kazanmasıdır. Kullanıcısı için, kendine özel yer hissi arayışında ortaya çıkan, varlığını tanımladığı bütünlüktür. Yer hissi gibi zaman da insana varlığını ispat eden bir kavramdır. İnsan, yaşam ile ölüm arasındaki zaman çatışmasının etkisiyle yok olma endişesine kapılır. Doğadan aldığı enerjiyle kendine yeni yerler, mekanlar oluşturan insan, bir taraftan da bu yeniye kendisinin ulaşamayacağı uzun yaşamı yükler. Birimden bütüne mekanlar, konumlandıkları coğrafyaya direnmenin ve tepkinin düzenidir: İnsanın doğa ile arasındaki savaşın ürünleridir; var olduğu günden beri yok olacağını bilen insanın kendini kendinden sonra da var etme çabasıdır; sözle anlatamadıklarını somutlaştırma, zamanı sabitleme yöntemi; hem bireysel hem de toplumsal olarak otorite ve güç simgesidir; düzene karşı çıkışın ve yeni hakiyetin tanımlanmasıdır.

Her yeni mekan düzenlemesi, daha öncekilerin ve doğanın deneyimlenmesi sonucu ortaya çıkar ve kendinden sonrasını deneyimler. von Meiss'e göre, mekan ve zaman ne anlama gelirse gelsin, yer ve durum (*occasion*) daha fazla anlam taşıyacaktır. Yaşadığımız mekanlar, bizlerden önce var olanların hayat deneyimlerine bağlı olarak şekillenmiştir. Lefebvre'e göre, geçmişin, şimdinin ve geleceğin eşzamanlılığı, zamanı mekan içinde eritir. Yaşam olan her yerde geçmiş deneyimlere bağlı bir gelişme söz konusudur. Mimari öğeler ise geçmişi yansıtan en özgün kültürel çözümleyicilerdir. Arnheim'a göre, mekanın nesnel önceliğinde deneyimlenmesi konsepti; ne

modern fiziğin bilgisini yansıtır, ne de psikolojiden gelen mekan algı yöntemlerini açıklar. Ancak dünyaya bu açıdan ve evrensel bakarak, mimari üretimi, mekana yerleştirilmiş anlamların düzenlemesi olarak açıklayabiliriz. Mimari ürünler, yaşam kültürünü somutlaştıran eserlerdir. Zaman kavramını yok ederek kendini inşa eden ve kullananlara ait değerleri aktaran, anlatan somut varlıklardır. Konuştüğümüz dil gibi, kendine has kuralları olan ve ancak o kültürde yaşayanlarca anlaşılabilen bütünlüklerdir. Mekanlar, özünde bireysel kimliği barındıran ve zaman içindeki toplumsal iletişimi sağlayan elemanlardır.

Abel, toplumsal değerlerin iletişimi sağlayan dili oluşturan, özgün linguistik bir yapı gibi belirli kuralların mekanı da şekillendirdiğini savunur. Mekanlar ve öğeleri, kelimeler gibi üzerinde anlamlar taşıyan nesnel bütünlüklerdir. Lang'e göre mekanın, biçimsel özellikleri, sahip olduğu uzaysal şekil, olduğu malzeme, ışıklılığı ve rengi gibi beş özelliğinin üzerine nesnel anlamlar yüklenebilir. Mekanların biçimsel özellikleri ve bir araya geliş kuralları, buldukları sosyal çevrenin bir yansımasıdır. Örneğin, mekanın dış kabuğu, ilk bakışta çevresine ait olduğu sisteme ait estetik değerleri yansıtan en önemli öğedir. Mekanın dış kabuk özelliklerinin yanı sıra, iç-dış organizasyonunu sağlayan uzaysal elemanların oranları, sahip oldukları hacimsel özellikler de toplumsal yaşamı yorumlayarak somutlaştıran öğelerdir.

Mekanlar, geleneklerin, alışkanlıkların ve toplumu oluşturan değerlerin biçimsel özelliklerine kodlandığı yaşam merkezleridir. Norberg-Schultz (1984), mekanların, toplumun kültürüne bağlı şekillendiğini savunur. Tarzlar, alışkanlıklar ve doğa ile kurulan ilişkiler mekanın oluşum sürecini etkiler. Toplum, kültürünü nesnelleştirerek mekanı biçimlendirir. Bunlar, ancak o kültürü yaşayanlar tarafından anlamlandırılan nesnel biçimlerdir. Özetle mekanlar, üzerine anlamlar yüklenmiş, aynı kültüre sahip olanlara bu anlamları kuşaktan kuşağa aktaran, nesnel işaretler sistemidir. Mekanın sınırlarından geçip bu kültürel sisteme dahil olmak, toplumsal iletişime dahil olmak, orada işler olmak ile ilgilidir. Başka bir yaklaşım-

6 Assmann, mekanların, kültürel belleğin ntopografik metinleri; mnemotopları olduğunu savunur. Mekanlar, toplumların hem diğerlerine hem de kendilerinden sonra gelen soydaşlarına anlatmak istediklerini anlamsal olarak kodladıkları özel işaretlerle örüntülenmiş fiziksel anlam köprüleridir.

la, yerli olmanın gereğini yerine getirmek demektir. Yerli olmak, o yere ait olmak, mekanın sınırlarının ardında barındırılan enerjiye dahil olmaktır. Yerli olmak, uzun süre mekânın sınırları dahilinde ki her şey ile etkileşim içinde üretmek, sisteme dahil olmak demektir. Aidiyet kavramı deneyimle ilişkilidir. Deneyim, davranışı yöneten, ifadelendiren ve şekillendiren işaret-anlam ilişkisine dayanan bir sistemdir. Yaşanmışlık ve bellek ile ilgilidir. Dolayısıyla, mekansal aidiyet, birey için önemli bir kimlik tanımlamasıdır.

Assmann'a göre, mekanlar belleğin saklama kaplarıdır.⁶ Anılar, hatıralar gibi öznel değerlerin yanı sıra gelenekler ve alışkanlıklar, mekanlar ile zaman içindeki sürekliliğini sağlar. Törenler, savaşlar gibi olaylar, içinde geçtikleri mekanın özellikleriyle aktarılır. Mekanlar, sadece tek zamanın değil, buldukları zamandan sonrasının da bellek ve deneyim taşıyıcılarıdır. Heidegger'in (1971) belirttiği gibi, dünya ne doğaldır ne de çevremizdeki oluşumların bir bütünüdür. Yaşam, sonradan gelecek, elde edilecek ile değil, önceden kazanılanla, yani deneyimle şekillendirilir. Bu yaklaşımla, mekan da deneyimle önceden kazanılmış olanı aktaran yazı gibi bir simge; anlamını anlayıp, yorumlayanları sınırları içine dahil eden toplum etkileşimli nesnel bir kimlik tanımlayıcısıdır.

Mekanı kavramak, geometrik formunu oluşturan sınır öğelerini tanımlamakla başlar. Ancak, Giedeon'a göre mekan, modern fizikteki gibi görece hareketli bir noktanın referanslığında kavranan değil, Newton'un barok sistemindeki statik bir veri olarak kavranandır. Üç boyutta geometrik tanımlamalarla boşluğu kavrama, bireyin içindeki yaşamını etkileyen en önemli unsurlardandır. İnsan, içinde yaşadığı mekanın sınırlarını oluşturan yüzeyleri kavrar ve onlara anlamlar yükler. Tanıdığı, ayrıntılarını bildiği yüzeyler üzerinde ise hakimiyet kurar, kendine ait yapar. Mekanı kavramak, uzaysal tanımlılığına anlamlar yüklemektir. Üzerine yüklenen anlamlar ile mekanı oluşturan yüzeyler enerji kazanır ve bireyin yaşamına dahil olur.

Bireyin, barınma ihtiyacının bir sonucu olarak mekana yüklediği en etkin anlam, güvendir. Birey, mekanını uzaysal olarak ta-

nımlayan yüzey hakkındaki bilgisine dayanarak kendini güvende hisseder. Güven, insanın yaşamını yöneten en önemli duygulardan tekidir. Mekan, sadece insanın içinde güvenle yaşam sürmek için oluşturduğu barınma, sığınma ihtiyacına cevap veren bir kavram değildir. Genelde hacimsel olarak bu işlevle örtüştürülse de içinde yaşayanların bu duyguya bağlı olarak kendilerine özgü bir dünya kurdukları öznel bir yerdir. Hacimsel ve yüzeysel düzenlenmelerle içinde yaşayanların kimliğini anlatan, tanımlayan somut bütünlüklerdir.

Deleuze ve Guattari'e göre mekanı "tanımlayan şey, yüzeylerdir, yani ete zırhını veren, değişik biçimlerde yönlendirilmiş düzlem parçalarıdır: ön-düzlem ve arka düzlem, yatay, dikey, sol, sağ, dik, eğik, düz veya yuvarlağımsı yüzeylerdir. Bu yüzeyler duvarlardır, ama bir yandan da, özerk 'çerçeveler' içinde duyuma tek başına ayakta durma gücünü veren zeminlerdir. Bunlar duyum kütesinin yüzleridir" (160-161). Silverstein'e göre ise mekanı en baskın tanımlayan, çatıdır. Mekanın üzerini örten bu yüzeysel eleman, hem altında yaşayanlara hem de mekanın dışındakilere farklı hisler uyarır. Çatı, üzerini örttüğü hacmi uzaysal tanımlamanın ötesinde, anlamsal göndermeler yapan bir elemandır. Gökyüzü, yerküre üzerinde ne kadar etkin bir sınır ögesiye, üzerini örttüğü hacim için çatı da o derece etkilidir. Doğal ihtiyaçlara bağlı olarak insan, barınma eylemi için üzerinde yüzeysel bir örtüye ihtiyaç duyar. Üzerindeki örtü, üstünde konumlandığından daha etkin bir eleman; algısal sınırlarını belirlediği, kişisel hakimiyetine sınırladığı, kendini altında güvende hissettiği bir yüzeydir. Bireyin kendine ait yaşam dünyasının sınırlarını çevresine aktaran önemli bir sınır ögesidir. Bireysel hakimiyetini kurduğu, yuvasını diğer fertlere tanımlayan simgedir. Çatı, bireysel hakimiyeti, dolayısıyla da bireysel kimliği simgeleyen bir biçimdir.

Mekanın geometrik bütünlüğü ile yaşam etkileşimini araştıran Dovey (1993)'e göre ise mekan, içinde yaşayanların dünyasına bağlı olarak sahip olduğu geometrik tanımlılığın soyutlamasıdır ve Heidegger (1962)'in dünyanın-içinde-olmak felsefesiyle doğrudan bağlantılıdır. Yaşanan mekanı oluşturan ya da daha geniş anlamıyla ta-

7
Durée'yi Norberg-Schultz,
ekinliğin süresi olarak
tanımlar.

8
Dasein tarafından ortaya
atılmıştır.

9
Long Durée, Braduel
tarafından kurumsal
zamanın uzun süresi olarak
adlandırılmıştır.

nımlayan yardımcı elemanlar, farklı eylemlerimiz için kurguladığımız mobilyalarımızı ve etrafımızı çevreleyen dış kabuktur. Yaşanan mekan, günlük yaşamda etkileşim içinde her şeyden deneyim kazanır, kazanılan değerlerin somutlaştırılmış hali ise, geometrik mekan olarak özetlenebilir. Geometrik mekan, yaşanan ve algılanan mekanın teknik olarak ifadelendirilmesidir.

Mekan, nesnel olarak bu geometrik yatay ve düşey düzemin sınırladığı, içinde bireyin ve toplumsal alışkanlıkların ve etkinliğin bilgisini barındıran soyut bir boşluktur. Giddens'a göre toplumsal etkinlik, zamansal, yapısal ve alansal olarak üç fark yaratıcı an içinde biçimlenir: Birbiri ile kesişen bu üç zamansallık düzlemi, toplumsal etkinliği ve sürekliliği bu "bağlanış"ı açıklayabilir: İlki, doğrudan deneyimin zamansallığı⁷, gündelik yaşamın sürekli akışı; İkincisi, organizmanın yaşam-döngüsünün zamansallığı⁸; ve üçüncüsü ise, toplumsal kurumların uzun dönemli tortullaşmışlığı⁹ ya da gelişmesidir. Bunların bir arada varoluşları toplumsal pratiklerin konumsal (situated) karakterini ifade eder. Toplumsal sistemlerde zaman ile alanın "bağlanış"ı her zaman tarihsel olarak, insan eyleminin sınırlı bilgiliğine göre ele alınmalıdır (2000: 19-24).

Işık'a göre, "mekan, eşzamanlılık demektir; bütün olguları, ilişkileri oturtabileceğimiz tek bir çizgi yerine, birbirinden farklı, çoğu birbiriyle kesişen, üstelik düz de olması gerekmeyen çizgilerin biraradalarını araştırmak demektir" (21). Mekan, bu üç ayrı zaman düzleminde var olabilen yapısal bir tanımlamadır. Günlük yaşamda, içindekiler ve dışındakiler ile etkileşim halinde bulunur. İçinde ya da dışında süre giden eylemi yaşayanlarına deneyimlettir. İçinde yaşayanlar kadar mekanın da yaşam süresi vardır. Bu süre, inşa edilip kullanıma geçildiği anda başlar ve kullanıma cevap veremez olduğu anda dolar. Mekanın kullanım sürekliliği, yaşam alanına yüklenen değerlerin uzun sürekliliğiyle, ya da başka bir deyişle kurumsallaşmış olmaları ile ilgilidir. Mekanın kurumsallaşması, kullanım süresini uzatır. Mekan, madden canlı bir organizma olarak nitelendirilemese de, içindekiler ve dışındakiler ile beraber yaşayan bir nesnedir. Dolayısıyla, mekanı tanımlayan, uzaysal tanımlılığından çok onunla yaşanandır.

Poincaré'a göre, gerçek mekan şekilsizdir, ancak onun içindeki nesnelere ona bir şekil verir. Mekanlar, içine konan sıvının şeklini aldığı kaplar gibidir. İçinde yaşayanlara bağlı olarak biçimlenir. Mekanın uzaysal özellikleri, nesnel olarak bir tanımlama yaparlar. Oysa mekan, içinde yaşayanlarca, sahip olduğu fiziksel özelliklerinden farklı biçimde algılanır. Deleuze ve Guattari'e göre mekan, "her yönden, bir haline-gelişe" katılımdır, yaşamdır."Olabilecek bütün kiplerde" tanımlama yapan, "bin türlü yönü olan düzlemlerin kesişme noktasıdır (2000: 161). Mekanlar, fertlerin bireysel olarak kendi kavramıyla oluşturdukları hacimsel düzenlemelerdir." İnsan, evi dışında diğer insanlarla paylaşımları sonucu, kişisel özellik ve beğenilerini oluşturur. Ve bu özelliklerini kendine ait mekanın, evinin, kurgusuna yansıtır. Ev, insan için dünyada varolmasını sağlayan kişisel özelliklerini taşıyan özel bir mekandır" (Bachelard, 1996: 36) Nesnel olarak yaşam ifadesi ve, belleğin, deneyimin 'duruş hali' olan mekan, ancak sistemini okuyabileni sınırları içine kabul eder. İçindeki yaşam, içinde yaşayanların kurallarına göre şekillenmiştir. Dolayısıyla, mekana dahil olmak, sistemin içinde olmak demektir. Bu da, bireye ya da topluma, "kim" olduğunu ifade eden bir tanımlamadır.

Hummon, mekanın kimlik tanımlamasını, ister çeşitli yollarla kazanılmış ister bireysel ifade yöntemi olsun, gerçeğin kendisinin bir duruş hali; insanın dünyada olmasını içeren sembolik konumu ve bireyi gerçeğin bazı yüzlerinden farklılaştırıp, insanı diğerleri ile kaynaştıran üç kavramın bileşkesi olarak görür. Ona göre bu tanımlama, aynı zamanda bireyin yetenekleri ve kendine verdiği değeri içeren bir anlamdır. Mekanlar ise, sosyal ve kültürel objelerin anlamlandırılmasının kavramlaştırılmış şekli ve duyguları, düşünceleri ve sosyal düzeni gösteren ve kültürel olarak eylem tanımlayan alanlar sağlayan fiziksel bir kabuktur.

[Bu kabuk], sınırlı ortamlardan -ev, işyeri, fabrika ve benzerlerinden- ulus-devletler ya da imparatorlukların büyük ölçekte alansal kümelerine kadar bir çok şeyi içerebilir. Bir mekan, zaman-alan içinde yer-alış biçimine (presence-availability) göre anlaşılabilir. 'Küçük' topluluk, karakteristik olarak etkileşimin zaman-mekanla iç içe geçişinde yalnızca kısa bir mesafedir. Toplumsal sistemlerin kurucu unsuru olan etkileşimleri zamansal ve alansal olarak 'yakın'dırlar: diğerlerinin orada-

bulunuşu, kolayca doğrudan bir yüz-yüze temel üzerinde yer alır. Mekanlar, genelde bir zaman-alan temelinde bölgeselleşmişlerdir (Giddens, 2000: 52).

Mekanlar içinde yer alan bu bölgeler, normatif olarak etkileşim sistemleri içinde yer alan ortamların yansımalarıdır. Belirli bireyler, birey tipleri ya da belirli etkinlikler için ayrılmışlardır.

Sonsöz: Mekan ve "Modern" Kimlik

Mekan, fiziksel özellikleriyle bireyler ya da toplumlar arasında ayırım yaparak içinde yaşayacakların belirlendiği nesnel bir tanımlamadır. Bu yaklaşımla, kimlik kavramının özünü içerir. Kimlik de, mekan gibi özünde sınırları dahilinde olanları, olmayanlara karşı tanımlamayı içeren bir kavramdır. Fransız İhtilali ile başlayan özgürleşme hareketi, bireyi kendini yönetenler karşısında tanımlamayı hedeflemiştir. Kimliğini ortaya koyan birey, yönetiminin emrettiği gibi değil, kendi ihtiyaçlarına bağlı olarak yaşamını şekillendirmiş ve kendi gibi olanlar ile ortaklıklar kurmuş, uluslar oluşturmuştur. İhtilal ile başlayan özgürleşme ve uluslaşma süreci, dünya üzerinde yerel güçlerin hakimiyet kazanmasını sağlamıştır. 1850'lerde modernizm, uluslara karşı bireyin aklını ve hakimiyetini ön plana çıkarmayı hedefleyen "tek kimlik, tek kültür" ana fikrini ortaya çıkarmıştır.

Modernizm, her alanda tek sisteme dahil olma fikriyle, bireyi Fransız İhtilali'nin ardından yeniden ortaya çıkaran, kendi içinde çelişkili bir kavramdır. Paz, modernizmin "on sekizinci yüzyılda, felsefi metot olarak kendine eleştiriyi" seçmekle işe başladığını savunur. Ona göre, modernizmin siyasal bir metot olarak ortaya çıkması ve devrim niteliğine bürünmesi daha sonradır. En son olarak da modernizm, *Avangard* olarak adlandırabileceğimiz ve kültürel geleneklerden radikal bir kopuşa neden olan bir sanat metoduna dönüşmüştür. Modernizmin her şeyden önce, öteki olarak nitelendirilebilecek, Batı merkezli olmayan farklı kültürleri tanıma ve içine emip sindirme olanağı vermiştir. Öteki olanın "Avrupa merkezli hayal gücü içinde emilerek sindirilmesi, Romantizmle başlayan estetik devriminin bir sonucudur. Bu aynı zamanda Rönesans'la başlayan, ilhamını Greko-

romen ilkçağdan alan bir geleneğe son vermiştir. Güzelliğin başka biçimlerini arama sürecinde bu geleneği reddeden sanat, Batı'nın sürekliliğini koparmıştır." Bunlarla beraber modernite, içinde bireyin ruhunu yerine "ilerleme" ile insan neslini kurtarmayı amaçlayan bir kavram haline gelmiştir. Dünyanın geleceği ya da ancak herkesin aynı "Tarih" yürüyüşüne katılmasıyla gerçekleşecek olan modern cennet, zamanın içinde kolektif ve laik hedefler koyan bir kurtuluşa dönüşmüştür. Bugün, "zamanların ve mekanların kavşağında, üst üste çakışan bir zaman ve etki uyumu noktasında, yani bir anın içinde bir araya gelen katkısız zaman" sürecidir (137-144).

Bu birbirinin içine geçmiş zaman süreci Giddens'a göre, modernliğin dört ana kurumsal hedefini ile ilgilidir; *iletişimi kontrol etmek*¹⁰, *kapitalizm, küresel rekabet, endüstrileşme...* Modernlik, yapısal olarak küreselleşmeyi hedefleyen bir harekettir. Bireylerin iletişimi, yerel kaygılar ya da bireye ait öznel bilgiler yerine, evrensel hedefler ve yoruma dayanmayan, akli ön plana çıkaran bilgi ile sağlanmalıdır. Bu sayede, herkesin bireysel kimliği, modernleşmenin ortak hedefine yönlendirilebilir. Kapitalist düşünce ile ise, ekonomiyi siyasetten yalıtarak yeni bir güç haline getirmek amaçlanmış ve toplumlar, uluslar halinde birbiri ile aynı hedef için yarışan kitlelere dönüşür. Toplumun yönetimi ise, devletinde değil evrensel rekabet piyasasındadır. Ayrıca, toplumların birbiri ile olan küresel rekabetini hızlandırmak ve yeni üretim alanları geliştirmek için askeri bir iktidar oluşturulmuş; savaş endüstrileştirilmiş ve şiddet araçları kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Benzer yaklaşımla modern düşünce, bir de doğaya savaş açmış ve onu endüstrileştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla, birey için doğal olana karşı yaratılmış yapay bir çevre, *modern kent* oluşturmuştur. Yaratılmış bu çevre, bireyin eylem alanını tanımlamasından dolayı artık yalnızca doğal değil, fizikseldir. Kentler, yaşayanı denetleyen ve modern hedefe yönlendiren kontrol merkezlerine dönüştürülmüştür (Giddens, 1998: 59-66).

Modern kentler, sanayileşme için oluşturulmuş birbiri ile sürekli rekabet içinde olan küreselleşme fabrikalarıdır. Mimari ürün ise, modernleşme hareketinin hedefine ulaşmasında, bireyin kont-

¹⁰ İletişimin kontrol altına alınması, ulus-devletin temelini oluşturmaktadır.

rolünü sağlayacak ve ona yeni kimliğini giydirecek nesnelere topluluğudur. Üretiminde, bireyin deneyimi yerine evrensel hedefler ön plandadır.

Dovey (1999) mimari ürünü, yönetim erkinin toplumuna gücünü ispatlamada kullandığı ve koyduğu kuralları öğrettiği bir eylem alanı olarak tanımlar. Mekan, bireysel ihtiyaçlar yerine, erkin hedeflerine bağlı biçimlendirilir. Modernleşme hareketi, yönetim erkini ve hedeflerini de etkilemiştir. Modernleşme hareketi, dünya üzerindeki toplumları uluslaştırarak insanları birbirinden yalıtmıştır. Büyük toplumları evrensel hedefi için parçalamış ve birbiri ile yarışan tüketim toplulukları haline getirmiştir. Bu sayede modern düşünce, evrensel tek yönetim erki haline gelmiştir.

Mekanlar, evrensel doğrulara bağlı fabrikasyon üretilen şablonlara dönüşmüştür. Frampton'a göre, modern mimarlığın en amansız düşmanı, uzam fikrinin, yer fikrine aldırılmaksızın, yalnızca ekonomik ve teknik gereksinimler açısından ele alınmasıdır. Modern düşünce, mekanı ve dolayısıyla mimari ürünü yeniden tanımlamıştır. Mekanlar, içlerinde yaşayanlar gibi tek konuda uzmanlaştırılmış eylem alanlarıdır. Her mekan, uyuma, yıkanma ve yeme gibi ihtiyaçlar için farklı eylemlere hizmet verir hale getirilmiştir. Mekanın biçimlendirilmesinde, bireyin "yerel" deneyimi yerine evrensel işlevsel kaygılar ön plana çıkarılmış, yeryüzü herkes için ortak mekana dönüştürülmüştür.

Modern düşüncenin, farklı alanlardaki tek doğruları, yerel ve bireysel değerleri eritmiş ve mekanlar, modern dünyanın işlevsel öncelikleri ile biçimlendirilmiştir. Yerel ve bireysel değerlerin arka plana atılması, insanların bireysel kimliklerini, uluslar arası düzeyde yok etmiş, üzerlerine fabrikasyon kimlikler giydirmiştir. Mekanlar, modernizmin tek değer hedefini gerçekleştirmede kullandığı, içinde yaşayanları şekillendiren baskın hacimsel nesnelere dönüşmüştür.

Berman, modernleşmenin tek hedefindeki mekansal uygulamalarının yaşayanları için dekordan başka bir şey ifade etmediğini savunur. Bunun için, Petersburg'un Nevski Bulvarı ile bir

Paris bulvarını karşılaştırmıştır. Ona göre, Nevski Bulvarı'nın herhangi bir Paris bulvarından farkı yoktur, hatta daha da gösterişlidir." Ama ekonomik, politik, ruhsal bakımlardan apayrı bir dünyadır. Nevski, herkesin gözlerini Batıdan ithal edilmiş parlak öteberiyle kamaştırır, ama bu parlak yüzeyin ardında hiçbir derinliğe sahip olmayan bir sahne dekoru gibidir" (308-310).

Modernleşme hareketi, evrensel hedeflerini gerçekleştirmek için, mekan deneyimini görmezden gelmiştir. Mekanlar, tüketim amaçlı üretilen dekorlara dönüşmüştür. Oysa mekan, yaşayanıyla var olur. Biçimsel özellikleri, kullanıcılarının yaşam deneyiminin ve kimliğinin yansımasıdır.

Kaynakça

- Abel, Chris (1997). *Architecture and Identity*. Oxford: Architectural Press.
- Alexander, Christopher (1964). *Notes on the Synthesis Of Form*. Harvard: Harvard University Press.
- Ando, Tado (1998). "Genius Loci." *Any Seçmeler*. Haluk Pamir (der.) içinde. Ankara: Mimarlar Derneği Yayınları. 10-19.
- Arnheim, Rudolph (1977). *The Dynamics of Architectural Form*. London: University of California Press.
- Assmann, Jan (2001). *Kültürel Bellek*. Çev. , Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bachelard, Gaston (1996). *Mekânın Poetikası*. Çev. , Aykut Derman. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Barthes, Ronald (1989). *Yazının Sıfır Derecesi*. Çev. , Tahsin Yücel. İstanbul: Metis Yayınları.
- Berman, Marshall (1994). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. Çev. , Ümit Altuğ ve Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bowman, Glen (1996). "Yitik Ülke Masalları: Filistin Kimliği ve Ulusal Bilincin Oluşması." *Yitik Ülke Masalları, Kimlik ve Yer Sorunsalı* içinde. Çev. , Türkan Yöney. İstanbul: Sarmal Yayınevi. 7-36.
- Deleuze, Gilles ve Guattari, Felix (2000). *Felsefe Nedir?* Çev. , Turhan Ilgaz. İstanbul: YKY.
- Dovey, Kim (1999). *Framing Places, Mediating Power in Built Form*. London: Routledge.
- Dovey, Kim (1993). "Putting Geometry in its Place; Toward a Phenomenology of the Design Process." *Dwelling, Seeing and Designing*. David Seamon (der.) içinde. Albany: State University of New York Press. 247-270.
- Durkheim, Emile (1964). *The Division of Labour in Society*. New York: Free Press.
- Frampton, Kenneth (1998). *Rappel a L'orde: Tektoniğin Savunması*. İstanbul: Kuram.
- Giddens, Anthony (2000). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*. Çev. , Ü. Tatlıcan. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Giddens, Anthony (1998). *Modernliğin Sonuçları*. Çev. , Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giedeon, Singfried (1956). *Space, Time and Architecture*. Cambridge: Harvard University.

- Halbwach, Maurice (1985). *Das Gedächtnis und Seine Sozialen Bedingungen*. Frankfurt
- Harries, Karsten (1996). *The Ethical Function of Architecture*. New Haven: Yale University Press.
- Heidegger, Martin (1996). *Zaman Kavramı*. Çev. , Saffet Babür. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Heidegger, Martin (1971). *Poetry, Language, Thought*. New York: Harper&Row.
- Heidegger, Martin (1962). *Being and Time*. New York: Harper&Row.
- Hugo, Victor (1970). *Notre Dame de Paris*. Çev. , Nesrin Altınova. İstanbul: Doğan Kardeş.
- Hummon, David (1984). "House, Home and Identity: Sociological Observations on Recent Research." *International Conference on Built Form and Culture Research*. Kansas: University Of Kansas.
- Işık, Oğuz (1996). "Post-modernizm ve Mimarlık." *70 Sonrası Mimarlık-Tartışmalar*. C. A Güzer (der.) içinde. Ankara: Mimarlar Derneği Yayınları. 17-23.
- Lang, John (1998). "Symbolic Aesthetics in Architecture." *Environmental Aesthetics*. Jack L. Nasar (der.) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lefebvre, Henri (1998). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Çev. , Işın Gürbüz. İstanbul: Metis.
- May, Rollo (1998) *Yaratma Cesareti*. Çev. , Alper Oysal. İstanbul: Metis.
- Mazzoleni, Donatella (1996) "Kent ve İmgelem." *Yitik Ülke Masalları, Kimlik ve Yer Sorun-salı* içinde. Çev. , Türkan Yöney. İstanbul: Sarmal Yayınevi. 87-108.
- Moneo, Rafael (1998). "Yerin Fısıltısı." *Any Seçmeler*. Haluk Pamir (der.) içinde. Ankara: Mimarlar Derneği. 2-9.
- Morley, David ve Robins, Kevin (1997). *Kimlik Mekanları*. Çev. , Emrehan Zeybekoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Norberg-Schultz, Christian (1984). *The Concept of Dwelling*. Milan: Electa Editrice.
- Norberg-Schultz, Christian (1980). *Genius Loci*. London: Academy Editions.
- Paz, Octavio (2000). "Tarihin Sonu'nda Batı Doğu'ya Dönüyor." *Yüzyılın Sonu, Büyük Düşünürler Çağımızı Yorumluyor*. Nathan Gardels (der.) içinde. Çev. , B. Çorakçı Dışbudak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 137-144.
- Poincaré, Henri (1964). *Bilim ve Method*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Polyani, Michael (1966). *The Tacit Dimension*. New York: Doubleday.
- Ralph, Edward (1993). "Modernity and the Recalibration of Place." *Dwelling, Seeing and Designing*. David Seamon (der.) içinde. Albany: State University of New York. 25-45.
- Ralph, Edward (1976). *Place and Placeness*. London.
- Silverstein, Murray (1993). "The First Roof; Interpreting a Spatial Pattern." *Dwelling, Seeing and Designing*. David Seamon (der.) içinde. Albany: State University of New York. 77-102.
- Smith, Anthony D. (1999). *Milli Kimlik*. Çev. , Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taşkıran, Hüseyin İltar (1997). *Yazı ve Mimari*. İstanbul: YKY.
- Tuan, Yu-Fi (1977). *Space and Place*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Thilly, Frank (1995). *Felsefe Tarihi*. Çev. , Nur Küçük ve Yasemin Çevik. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- von Meiss, Pierre (1990). *Elements of Architecture*. London: E&FN SPON.

Bilişim Teknolojileri Reklamlarında Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri: **BT Haber Örneği**

Özet

Bu çalışmada bilişim teknolojileri (BT) süreli yayınlarının reklam metinlerinde öne çıkan, yeni sağ ideolojiden beslenen ve sözde ideoloji ile cinsiyetten arındırılmış teknoloji söyleminde kadının ne şekilde konumlandırıldığı irdelenmektedir. Kadının teknolojiye "yakın" ve "yatkın" olmadığı, "teknolojiden uzak olduğu" söylemi ile bu söylemin kurulduğu araçlardan biri olan BT süreli yayınları arasında karşılıklı olarak birbirini besleyen, destekleyen bir süreç işlemektedir. Bu cinsiyetçi söylemin yeniden üretilmesi, gündelik yaşamda kadınların teknolojiyi üretme ve kullanma pratiklerini olumsuz biçimde etkilemektedir. Çalışmada BT yöneticilerine yönelik yayınlanan *BT Haber* gazetesindeki reklam metinleri metin çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. BT alanının, toplumsal cinsiyet ideolojisinin yanı sıra, yeni sağ, teknokrasi ve mühendislik ideolojisi gibi söylemlerden de beslenerek kadını ikincil ve edilgen olarak konumlandırdığı ortaya çıkarılmıştır. Bu toplumsal cinsiyet ideolojisi BT reklamları ile kurulmakta, yeniden üretilmekte ve doğallaştırılmaktadır.

Gender Patterns in Advertisement of Information Technologies: The Case of *BT Haber* (IT News)

Abstract

*In this study, the gendered discourse of information technologies throughout the usage patterns of advertisement texts in IT periodicals are evaluated from the feminist perspective. How woman subjects are described and re-described by this technological discourse based on neoliberalism is inquired. This discourse claims that woman subject is not able to use high technology and therefore dominant gender ideology reproduces itself. The main argument of this study is that IT periodicals and advertisement texts published on these periodicals describe woman's relation with IT in a secondary and passive way. It is assumed that dominant gender ideology naturalizes the woman stereotypes about the relation between woman and technology. In this study *BT Haber*, which periodical targets IT managers in Turkey, is revealed that related with gender ideology, the discourses of neoliberalism, technocracy, and engineering ideology all together locate woman in a secondary and passive situation. Thus, in the society dominant gender ideology is created, reproduced, and naturalized by IT advertisements.*

Gamze Göker

Bilişim Teknolojileri Reklamlarında

Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri:

BT Haber Örneği

Teknolojinin "yansız" ve "ideolojiden arınmış" olduğu kabulünün bir madden ibaret olduğu, Frankfurt Okulu'ndan bu yana çok kez tekrarlanmıştır. Bilimin ve teknolojinin yansız olmadığı, inanç ve geleneklerden fazlasıyla etkilendiği ve dolayısıyla ideolojik olduğu tartışmaları, teknolojinin içinde üretildiği toplumun ürünü olduğunu, bundan ötürü varolan yeni sağ, toplumsal cinsiyet ideolojisi ve militarizmin de etkisi altında kaldığını göstermektedir. İşte bu çalışma da teknolojinin daha özel bir alt alanı olarak bilişim teknolojilerini (BT) irdelemekte ve başta toplumsal cinsiyet ideolojisi olmak üzere, bu teknolojinin içine gömülü bulunan mühendislik ideolojisi, yeni sağ gibi ideolojileri açık etmeye çalışmaktadır. Günümüzün en önemli ve gözde sektörlerinden biri olan bilişim teknolojileri alanı ile bu alanın profesyonellerine yönelik yayın yapmakta olan süreli yayınlarda yer alan reklamlar arasındaki ilişkide pekiştirilen toplumsal cinsiyet ideolojisini görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Reklam, her zaman gündemde olan bir ikna etme aracı, bir popüler kültür üreticisi ve ürünüdür. Göstergeler yoluyla metni okuyanı, dinleyeni ya da izleyeni temel olarak satın almaya, sonrasında ise "yeni" bir anlayışa, "yeni" bir hayata koşullandırma amacıyla üretilir. Dyer, reklamın kültürün dilini, imajlarını, değerlerini ve mitlerini kullandığını belirtmektedir (Dyer'dan aktaran Dağtaş, 2003: 86). Hay'e göre ise "Kültürel bir metin olarak reklam, çeşitli göstergeleri kullanır. Bu göstergeler popüler kültürün objeleridir. Dolayısıyla metinlerde oluşan anlam, çeşitli söylemler aracılığı ile

oluşur ve bu söylemler ataerkillik, ırkçılık, kapitalizm vb. gibi toplumsal güç merkezlerini temsil eder (87). Reklamlar ayrıca Kellner'ın da belirttiği gibi, "sadece ürünleri değil, aynı zamanda toplumsal değerleri ve idealleri satmayı amaçlar" (Kellner'dan aktaran Dağtaş, 91).

BT süreli yayınlarında yer alan reklam metinlerinde kadının BT ile olan ilişkisi ikincil, edilgen şekilde konumlandırılmakta, böylece egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin kadının teknolojiye "yakın" ve "yatkın" olmayan şeklindeki konumlandırması doğallaştırılmaktadır. Reklam incelemeleri sonucunda görülmüştür ki, bilişim teknolojileri alanı, egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinden beslenerek kadının teknoloji ile olan ilişkisini ve kadının konumunu ikincilleştirmektedir. BT süreli yayınlarında dolaşıma sokulan mühendislik ve yeni sağ ideolojileri ise egemen toplumsal cinsiyet ideolojisini pekiştirmektedir. Ancak bununla birlikte, diğer teknolojiler gibi BT de aynı zamanda üretim, kullanım, bakım/onarım gibi farklı teknolojik pratikler düzeyinde toplumsal cinsiyet ideolojisine müdahalede bulunmaya katkıda bulunmaktadır.

Araştırma alanı olarak haftalık *BT Haber* gazetesinin seçilmesinin nedenlerinden ilki, Türkiye'de bilişim sektörüne, bilişim profesyonellerine yönelik yayın yapan süreli yayınlar arasında reklam pastasından en büyük payı alıyor olmasıdır.¹ Ücretsiz dağıtılması nedeniyle, diğer yayımlarla karşılaştırıldığında yaklaşık on bin gibi yüksek bir tiraja sahip olması, elli binden fazla okuyucuya ulaşma-

¹ Interpro Yayıncılık, Araştırma ve Organizasyon Hizmetleri A.Ş. rakamlarına göre; BT süreli yayınları arasında en çok reklam payına, yüzde 28 ile son kullanıcıya yönelik olarak yayımlanan aylık *Chip* dergisi sahiptir. BT profesyonellerine yönelik yayımlanan haftalık *BT Haber* gazetesi ise, yüzde 22.4 ile ikinci sırada yer almaktadır.

2
Bkz.
http://www.interpro.com.tr

sı ve dolayısıyla okunurluk ve yaygınlık oranının daha yüksek olması bir diğer nedeni oluşturmaktadır.² 1996'da yayımlanmaya başlayan gazetenin şu an bilişim sektörü yayınları arasında en eski ve ayakta kalabilmiş sayılı BT yayınlarından olması da örnek inceleme alanı olarak *BT Haber*'in tercih edilmesinde belirleyici olmuştur. Ayrıca, inceleme alanı olarak bu yayını seçmemde yaklaşık üç yıl *BT Haber* Ankara muhabiri olarak çalışmam da rol oynamıştır. Editöryal kadroda yer almak, haber hazırlanma sürecinin içinde bulunarak sözde ideolojisiz haber söyleminin üretim süreçlerinin yakından gözlemlenmesini sağlarken, aynı zamanda reklam satışı süreci ve haber- reklam ilişkisini de kavrama olanağı vermiştir.

Bu çalışmada toplam 24 sayıda yer alan 493 reklam metni incelenmiş, dikkate değer özellikler taşıyan 87 adet reklam ayrıntılı olarak çözümlenmiştir. Ancak bu makalede yer alan reklam metni çözümlene örnekleri, her bir inceleme kategorisini temsil edenler arasından seçilmiştir. Çalışmada kullanılan metin çözümlene yöntemi ni kısaca tanımlayacak olursak: Erol Mutlu'ya göre metin çözümlene, iletişim araçlarının, özellikle televizyon mesajlarının anlamının apaçık ortada ve belirsizlikten uzak olduğu sayılına meydan okuyan, dolayısıyla bu sayılıya dayanan mesaj çözümlenemelerine (örneğin geleneksel içerik çözümlene) karşı geliştirilen ve film ve yazın eleştirisinde kullanılan yaklaşımlardan yararlanılarak anlam üretiminin gerisinde yatan mekanizmaları anlamak için iletişim araçlarının biçim ve yapısını sorgulayan bir çözümlene biçimidir (1995:248). BT reklamları incelenirken niceliksel çözümlene yapılarak bu alanda gözlemlenen toplumsal cinsiyet ideolojisinin reklam metinlerine yansımaları sayısal olarak da ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, eleştirel söylem çözümlene yöntemi, geleneksel metin çözümlene yöntemine eklenmiş, bu şekilde toplumsal eşitsizlik ilişkilerinin reklam metinleri içinde ve aracılığıyla nasıl üretildiğinin açığa çıkarılması mümkün olmuştur. Bilindiği üzere eleştirel söylem çözümlene, metinler tarafından toplumsal iktidarın nasıl yeniden üretildiğini, temsil edildiğini inceleyen çözümlene

me yöntemidir (van Dijk'den aktaran İrvan, 2000: 80). Bu bağlamda bu metin çözümlene yöntemi toplumsal ve siyasal sorunlar üzerine odaklanır, söylem yapılarının nasıl ve niçin inşa edildiklerini, hangi toplumsal ilişkileri yeniden ürettiklerini açıklamaya çalışır.

Bu çalışmada gösterebilimin temel metinsel çözümlene araçlarından da yararlanılmıştır. Daha çok görsel metinlerin çözümlene mesinde kullanılan gösterebilimsel çözümlene yönteminde düzanlam, yananlam, kod, eğretilene, düzdeğişmece gibi olgu ve ilişkilere yoğunlaşılır (Chandler ve Fiske'den aktaran İrvan, 2000: 84). Gösterebilimsel çözümlene yöntemi medya metinlerini yapılanmış bütünlükler olarak ele alarak, özellikle gizli, yani yananlamaları çözümleneye çalışır. Metinlerarasılıksa bu metin çözümlene yönteminde üzerinde durulan bir ilişki biçimidir.

Bilişim Teknolojileri, Mühendislik İdeolojisi ve Yeni Sağ

İngilizce'de *information technologies* şeklinde ifade edilen terimin karşılığı olarak kullanılan ve enformasyon teknolojileri ile aynı anlama gelen "bilgi teknolojileri", son yıllarda telekomünikasyonu da içine alacak biçimde *bilişim teknolojileri* şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa Birliği 6. Çerçeve Programı'nın alt bileşenlerinden birinin başlığı olan Enformasyon Toplumu Teknolojileri (*Information Society Technologies*, kısa ismiyle IST) ise hem enformasyon teknolojilerini hem de enformasyon toplumu kavramlarını içinde barındırmaktadır. Bu çalışmada ve konuyla ilgili başka metinlerde tercih edilen "bilişim teknolojileri" kavramı ile "bilgi teknolojileri" ve "enformasyon teknolojileri" kavramları, aralarındaki tanım ve bakış açısı farklarını bir kenara bırakırsak aynı anlamda kullanılmaktadır.

Bilişim teknolojileri kavramı; donanım (*hardware*)³, yazılım/program (*software*)⁴, bilgisayar ağları (*network*), bilgisayar ağ yazılımları, sistem entegrasyonu, İnternet, telekomünikasyon ve telekomünikasyon yazılımları ve hatta alana ilişkin eğitim ve danış-

3
Donanım, klavye, ekran, yazıcı, harddisk gibi bilgisayarın fiziksel parçalarına verilen isimdir.

4
Yazılım, bilgisayarı ya da telekomünikasyon donanımlarını işleten programlara verilen genel isimdir.

manlığı da içeren, kendi içinde çok hızlı değişen ve gelişen ayrıntılı bir teknoloji dünyasına karşılık gelmektedir.

"Bilişim toplumu," "bilgi toplumu" ya da "enformasyon toplumu" olarak kullanılan kavram da, liberal ekonomik politik bakış açısına göre, içinde bulunduğumuz ya da yakın gelecekte ulaşacağımız toplum hedefinin bu teknoloji temelinde yükselmesini ifade eder. Başka bir deyişle, bilişim toplumu kavramı ile anlatılmak istenen teknolojik ilerleme ve büyümenin devam ettiği, yeni istihdam olanaklarının ortaya çıktığı, bireyin yaşam kalitesinin arttığı, toplumdaki marjinaler için eğitim ve sağlıkta fırsat eşitliğinin sağlandığı, teknolojilerin serbestçe ve rekabete dayalı şekilde kullanıldığı, resmi ve özel tekellerin ortadan kalktığı, sivil toplum örgütlenmelerinin önem kazandığı, demokrasinin kalitesinin yükseldiği, yurttaşların karar alma süreci ve mekanizmalarına etkin ve tam katılımının gerçekleştiği, bireysel özerklik ve yaratıcılığın arttığı, toplumsal, etnik, ırksal ve siyasal uyuma ulaşıldığı bir toplumdur (Erkan; Aktan ve Tunç'tan aktaran Binark, 1999: 21).

Ancak bilişim teknolojilerinin toplumu ve toplumsal ilişkileri dönüştürücü/geliştirici gücü mitleştirilirken, toplumsal eşitsizliği üreten pratiklerden söz edilmemektedir. Bilişim toplumu olgusunu tartışan ve liberal gelenekten beslenen araştırmalar da teknolojik belirlenimcidir. Teknolojik gelişmelerin kaçınılmaz olduğu düşüncesi temeline dayanan teknolojik belirlenimcilik, kabaca tarif edilecek olursa, toplumların geleceğinin önlenemez biçimde teknolojik gelişmelere bağımlı olduğunu iddia eder. Bilişim toplumu mitinin bu maskesinin altında gizlenen ise, öncelikle bilişim teknolojilerine erişim sorunudur. Erişim sorunu bilgi zenginleri ve bilgi yoksulları/yoksunlarından oluşan iki kutuplu-sınıflı toplum olgusunu ortaya çıkarır. "sayısal uçurum" (*digital divide*) olarak isimlendirilen bu durum, gelecek toplumlarının en büyük sorunlarından biri olarak algılanmakta, örneğin AB programlarında bu sorunu ortadan kaldırmak, İnternet ve genel olarak bilişim teknolojilerini ücretsiz/ucuz olarak yaygınlaştırmak amacıyla önlemler alınmaya çalışılmaktadır. Örneğin, Finlandiya, İsveç, Danimarka ve Portekiz'de çoğunlukla

kütüphanelerde kamusal İnternet erişim noktaları kurulmuştur. Ayrıca postaneler, gençlik merkezleri, iş bulma kurumlarında da kamusal İnternet erişim noktaları bulunmaktadır (Binark, 2003: 145).

Endüstri sonrası toplumda, endüstri toplumundaki mavi ve beyaz yakalı ayrımı ile bu kavramların tanımları değişip, dönüşmeye başlamıştır. Kabaca fizik gücü ile çalışanların mavi yakalı, beyin gücü ile çalışanların beyaz yakalı olarak adlandırıldığı endüstri toplumundan, endüstri sonrası topluma geçildiğinde bu tanımların da sınırları belirsizleşmeye, birbirine yaklaşılmaya başlamıştır. Ancak endüstri döneminin mühendisleri ve onların teknokratik eğilimleri bugün yeni sağ aracılığıyla, bugünün mühendisleri ya da mühendis zihniyeti tarafından sürdürülmektedir. Nilüfer Göle'ye göre, bir meslek grubu olan mühendisler, üretim süreci içindeki yerlerinin ötesinde birtakım toplumsal gelişme modellerinin savunucuları olmuşlardır. Nitekim toplumsal mühendislik olarak nitelenen bu ideolojide, sosyal konular ve sorunlarda da mühendislik yapılabileceği, yani mühendislerin üretim düzeyine getirdiği rasyonalite temelli ölçeklerin tüm toplum ölçeğine yaygınlaştırılabileceği iddia edilmektedir (9-10).

Batı Avrupa ve A.B.D'de yükselen yeni sağ akımın Türkiye'deki temsilcisi olarak bilinen Turgut Özal, buna paralel olarak, teknokratik söylemin de öncü isimlerindedir. Nitekim Özal'ın başbakanlık yaptığı 1980'li yıllar döneminde ve sonrasında bilgisayarlaşmaya önem verilmiş, bu yönde çeşitli kamu yatırımları yapılmıştır. Bilgisayar teknolojilerine yapılan bu yatırımlar Özal'ın "çağ atlama" sloganı ile örtüşmüş ve bu teknolojiler ile Türkiye'de zengin/yoksul, kent/köy ayrımının ortadan kalkacağı öne sürülmüştür. Dolayısıyla bilişim teknolojileri mitleştirilmiştir. "Özalizm", toplumun her kademesinin çok geniş biçimde karar mekanizmalarına katılmasına olanak vermemektedir. Özalizm, ekonomik ilerlemeci aklı kullandığı oranda bireyin, toplumsal alanda etkin özne olmasına izin vermemekte, teknolojik araçların kullanımını ise bu yolda onlara özel bir yapma/etme gücü atfederek aşkınlaştırmaktadır.

Öte yandan dünyada 1980'li yılların başlarından itibaren yükselmeye başlayan, Thatcher ve Reagan'ın kişiliklerinde simgeleşen yeni sağ ideoloji, "ideolojilerin öldüğü" söylemi ile de koşuttur. "İdeolojilerin öldüğü" tezi ise yeni sağ akımın küreselleşme sürecinde yükselişe geçmesiyle paralellik gösterir.

Küreselleşmenin tanımı, "malların, sermayenin, hizmetlerin, enformasyonun ve emeğin tek tip düzenleme altında dünya çapında dolaşımı" (Geray, 1995: 33-48) şeklinde yapıldığında, son on yıldır popüler biçimde tartışılan küreselleşmenin aslında çok da yeni bir olgu olmadığı, emperyalizm kavramının ilk telaffuz edilmeye başladığı tarihlerden itibaren, küreselleşme olgusundan söz edilebileceği anlaşılmaktadır. Ancak bu tanıma, "bunun giderek anındalaşmaya yönelmesi" ifadesi eklendiğinde, bilişim teknolojileri tabanında yükselen ve onun ciddi bir rol üstlendiği yeni bir küreselleşmeden söz edilebilir hale gelmektedir.

Teknolojinin İdeolojisi

Teknoloji ideolojisinin "göstergelere sınıflarüstü, ebedi bir karakter vererek diğer anlamları yok etmek istemesini" en radikal biçimde eleştiren düşünce okullarından biri Frankfurt Okulu olmuştur. Habermas sözde ideolojisiz addedilen teknokrasinin gizil ideolojisini şu şekilde açıklamaktadır:

Teknokratik bilinç bir yandan tüm eski ideolojilerden 'daha az ideolojiktir'; çünkü ilgilerin doyurulmasını yalnızca yansıtan bir körlüğün opak gücüne sahip değildir. Öte yandan, bugün başat olan daha çok camısı arka plan ideolojisi, bilimi fetişleştiren ideoloji; eski tipteki ideolojilerden daha karşı konulamazdır ve daha geniş etkilidir, çünkü pratik sorunların üstünü örtmekle, yalnızca belirli bir sınıfın kısmi iktidar ilgilerini haklandırmış ve başka bir sınıfın cephesindeki kısmi özgürleşim gereksinimini bastırmış olmaz, tersine insan türünün özgürleşimci ilgisine denk gelir (59).

Marcuse "teknik aklın politik içeriğini" bir geç kapitalist toplum teorisi için analitik çıkış noktası yaparken, Habermas, bilim ve

teknik kendisinin devrimleştirilmesi olmadan bir özgürleşim düşünülmemeyeceğini öne sürmektedir (37). Marcuse ve Habermas'ın teknolojinin kullanımına ilişkin duruşlarını açıklarsak, Marcuse'e göre teknolojinin nasıl kullanıldığı önemlidir: "Teknolojik evrenin makine parkının, politik amaçlar karşısında kayıtsız olduğu konusunda diretilebilir -o bir toplumu yalnızca hızlandırabilir ya da yavaşlatabilir. Bir elektronik hesap makinesi kapitalist bir rejime olduğu gibi sosyalist bir rejime de hizmet edebilir..."(40).

Toplumsal sorunların teknolojik çözümleri temel olarak çözülebileceği, dolayısıyla yönetim kademelerinde teknik insanların bulunduğu bir yönetim biçiminin siyasete gerek kalmaksızın refah düzeyi yüksek ve mutlu bir toplum yaratacağı söylemi bilişim sektöründe egemendir. Frankfurt Okulu düşünürleri, teknoloji-mühendislik temeline dayalı yönetim zihniyetini idealize eden teknokrat ideolojiyi, siyasetin aşırı bilimselleşmesini, yani teknokratik iktidarların bilimsel meşruluğa dayanmalarını eleştirmiş, bunun demokratik alanı daralttığını belirtmişlerdir. Çünkü Frankfurt Okulu düşünürlerine göre, teknokratik bilinç, egemen söylem ve iktidar ilişkilerini bu şekilde üretmekte ve meşru kılmaktadır.

Habermas'a göre, teknik görevlerin çözümü kamusal tartışmaya sunulmamıştır. Kamusal tartışmalar daha çok sistemin sınır koşullarını sorunsallaştırabilirler, bu nedenle devlet etkinliğinin görevleri bu sınır koşulları içinde teknik görevler olarak tezahür etmektedir. Bu yüzden yeni devlet müdahaleciliği politikası, halk kitlesinin politikasızlaştırılmasını gerektirmekte ve kitleler kendilerinin politikasızlaştırılmalarına teknik ve bilimin sözde ideolojisiz rolleri dolayımı ile inandırılmaktadır (52-53). Görüldüğü üzere, teknoloji ve teknokrasi egemen ideolojik ilişkiler ve örüntüler içinde konumlandırılmakta ve bu iktidar ilişkilerini yeniden üretmektedir.

Nilüfer Göle, toplumsal mühendislik kavramını eleştirirken, Habermas'ın düşüncesine koşut olarak teknokrasinin demokrasiyi dışladığını vurgulamaktadır: "Eğer demokrasi toplumun kararlara katılabilmesi, tartışabilmesi ise, teknokrat ideoloji gözünde zaten

kararlar bilimsel yoldan meşruluk kazandığı için tartışmaya gerek yoktur, ayrıca 'sokaktaki adamın' bu konuda söyleyebileceği bir şey yoktur. Batı-dışı toplumların gelişme saplantısı, mühendisler Batı toplumlarında sahip olmadıkları kadar değişim misyonu yüklemektedir"(10-13).

Yeni teknolojilerin etrafında varolan teknokratik, ilerlemeci, akılcı idealizmi eleştiren Kevin Robins, yeni tekno-kültürün, teknolojik yeniliklere olan takıntılı ilgisine ve teknolojik yeniliğe karşı gösterdiği sorgusuz sualsiz itibar ve hürmete karşı olduğunu dile getirmekte, kendini sunarken kullandığı devrimci ve ütopyacı terimlerin tam tersine tutuculuğun ta kendisine dönüştüğüne inanmaktadır. Ona göre teknoloji hükümlerliği ve aşkınlığıyla dolu eski fantazyalar yeniden ısıtılıp yeniymiş gibi önümüze konulmaktadır (23).

Toplumsal Cinsiyet ve BT Alanında Kadının İkincil Konumu

Robert W. Connell'in tanımlaması ile toplumsal cinsiyet "insanların eril ve dişil olarak, üremeye dayalı bölünmesi kapsamında veya bu bölünmeyle bağlantılı olarak örgütlenmiş pratik anlamına gelir... toplumsal cinsiyet bir nesne olmaktan çok bir süreçtir " (190-191). Deniz Kandiyoti, toplumsal cinsiyet kavramı yalnız cinsiyet farkını değil, cinsiyet hiyerarşisini de içeren bir kavram olarak ele alındığı, böylece toplumsal cinsiyeti kavramada iktidar, merkezi bir terim olarak korunduğu sürece bu kavrama daha yakın olduğunu ancak belirsizlikler bulunduğu için ataerkillik (patriarka) terimini yeğlediğini belirtmektedir (169).

Bu çalışmada ise "toplumsal cinsiyet", Mutlu Binark'ta olduğu gibi, toplumsal sınıf, etniklik ve kültürel pratikler ile birlikte kimliğin doğallaştırılması işlemi yoluyla özneyi "bütün" olarak kuran, bir yandan özneyi sabitlemeye çalışan öte yandan sürekli kurulan/müdahale edilen bir kimliklenme süreci ögesi (1999: 3) olarak kabul edilmektedir.

Cinsel ideolojide en yaygın süreç toplumsal pratiği "doğallaştırma" yoluyla öğeleri tek bir bütün halinde birleştirerek sözkonusu yapının çökertilmesini içermektedir. Cinsiyete dayalı işbölümleri, hiç istisnasız sürekli bu şekilde yorumlanır. Örneğin Cynthia Cockburn kadınların, aslında matbaa makinelerini çalıştırabildikleri halde, bu makineleri çalıştırmaya doğal olarak yetersiz oldukları konusunda nasıl kandırıldıklarına dikkati çeker. (Connell, 1998: 321).

Kadın ve teknoloji ilişkisi tarih boyunca hep sorunlu olmuştur. Çünkü teknolojiye "yakın" ve "yatkın" olmadığı düşünülen kadın, "duygusal", "doğaya ait" gibi özelliklerle birlikte tanımlanmıştır. Buna karşın erkek, "akıl", "kültür", "bilim" ve "teknoloji" kavramlarını temsil etmiştir. Dolayısıyla, egemen toplumsal cinsiyet örüntülerinde kadınların toplumsal kimlik tanımları teknolojik olarak yetersiz oldukları şeklindedir. Bu anlayış toplumsallaşma süreciyle birlikte ailede başlamakta, eğitim kurumlarında devam ettirilmekte ve kitle iletişim araçları tarafından pekiştirilmektedir (Timisi, 1996: 1-3). Kadınlar eviçi teknolojilerinin tüketicisi oldukları sürece, bu ilişki içerisinde varolmaktadırlar. Teknolojiyle zaten sınırlı olan bağları, teknolojinin "üretim" boyutunun neredeyse tamamen erkeklere bırakılmasıyla ya da bırakılmış gibi görünmesiyle biçimlenmektedir. Dolayısıyla görece teknolojiden uzak olan kadınlık kültürü ve kadınların her türlü üretimi, ikincil ve "daha az değerli" şeklinde konumlanmaktadır.

Nesne ve pratik olarak teknoloji, toplumsal cinsiyet inşasının gerçekleştiği toplumsal pratiklerin içinde üretilir ve işler. Teknolojinin tasarımından, kullanma becerisine değin, teknoloji toplumsal cinsiyet rollerinin kurulması ile ilişkilidir (Webster, Probert ve Wilson'dan aktaran Binark, 1999: 70).

Bilişim teknolojilerinin yaygınlaşması, diğer bir deyişle otomasyonun artması kadının çalışma yaşamındaki ikincil konumunda özde pek bir değişiklik yapmamıştır denilebilir. Kadınlar yine daha düşük statülü işlerde, üstelik daha az ücretle ve sosyal güvenceden yoksun çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Örneğin Cummings, "Büro İşlerinin Otomasyonu ve Akılcılaştırma" adlı çalışmasında, 1960

5
DİE Toplumsal Yapı ve Kadın İstatistikleri Şubesi'nden elde edilen bilgiye göre, Ankara'da 1990 yılında bilgisayara dayalı ofis teknolojisinde istihdam edilenlerin yüzde 59'unu kadınlar ve yüzde 41'ini erkekler teşkil etmektedirler. Sistem analizcilerinin yüzde 39'unu, bilgisayar programcılarının yüzde 47'sini ve veri giricilerin yüzde 65'ini kadınlar oluşturmaktadır (Ecevit, Hoşgör ve Tokluoğlu, 1999).

yılında büyük bir sigorta şirketinin bir bölümünde 400 büro işçisinin çalıştığını saptar. Erkekler yüksek düzeyli, kadınlar ise düşük düzeyli işlerde çalışmaktadır. Cummings, 15 yıl sonra aynı şirketin teknolojik değişme ve otomasyon ile yeniden örgütlenmiş yapısına bakarak, 400 büro işçisinden 175'inin işini yitirdiğini, bunların yüzde 95'inin de kadınlardan oluştuğunu saptar. Ayrıca, işletmenin otomasyon sonrası yeniden örgütlenmiş yapısında kadınların istihdam edildiği işlere ödenen ücretler erkeklerinkinden daha düşüktür, daha az prestijlidir ve dikey hareketlilik olanağı sınırlıdır (Feldberg ve Glenn 1989'dan aktaran Binark, 1999: 87).

Liesbeth van Zoonen, teknoloji alanındaki cinsiyetçi bakış açısının günlük yaşamdaki yansımaları şöyle açıklamaktadır:

Sağduyu, bizi kadın ve erkeklerin teknolojiyle ilişkilerinin farklı olduğuna inanmaya yönlendirir. Kadınlar araba sürer, erkekler o arabaları tamir eder; kadınlar evde yaşarlar, erkekler o evleri inşa ederler; kadınlar çamaşır makinası kullanırlar, erkekler ise o makineleri keşfederler; kadınlar doğum kontrol hapı alırlar, erkekler bu hapı arırlar...Telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojileri de benzer bir tabloyu sunarlar: erkekler radyoyu parçalarına ayırırken, kızlar radyo dinler; kadınlar video izlerler, erkekler ise zamanlayıcıyı kurarlar; kadınlar bilgisayar kullanır; erkekler ise onu deneyimler ve onunla oynarlar (van Zoonen'dan aktaran Binark, 1995: 5).

Türkiye'de gerek doğrudan BT sektöründe, gerekse farklı sektörlerin BT bölümlerindeki kadın istihdamı her geçen yıl artmaktadır.⁵ BT sektöründe çalışan kadınların konumu ayrıntılı olarak incelendiğinde, "bilgisimci" ya da "bilgisim profesyoneli" olarak tanımlanabilecek kadınları, çalıştıkları kuruluş açısından iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, özel sektörde, doğrudan bilgisayar sektöründe çalışanlardan, diğeri ise bir şirket ya da kamu kuruluşunun bilgisayar teknolojileri ile ilgili bölümünde (kamudaki yaygın adıyla Bilgi İşlem Daire Başkanlığı) çalışan kadınlardan oluşmaktadır.

2000 yılına ait ayrıntılı veriler henüz kullanılabilir durumda olmadığı için, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) 1990 yılı ayrıntılı meslek sınıflamasına göre çalışan nüfus istatistiği verileri elde edilebilmiştir. Buna göre, toplam 7422 bilgisayar programcısının, 4155'i

erkek, 3267'si kadın iken; toplam 198 sistem analizcisinin 121'i erkek, 77'si kadındır. Ancak bu veriler sektörde çalışan kadın sayısına ilişkin çok sağlıklı bilgi vermemektedir. Üstelik DİE'nin halihazırda üzerinde çalışılmakta olan verileri arasında bilişim/bilgi teknolojileri adı altında ayrı bir sektör bulunmamakta, ulaşım, elektrik, elektronik gibi aslında birbirinden çok farklı sektörler aynı kategoride değerlendirilmektedir. Bu da devletin de elinde bilişim sektörüne dair sağlıklı istatistik verilerin olmadığını göstermektedir.

Liesbeth van Zoonen'in de öne sürdüğü gibi toplumsal cinsiyet ve teknolojinin her buluşması bir tür söylemsel hesaplaşmadır. Çünkü, "Teknoloji, kültürün diğer alanları gibi bir anlam mücadelesi alanıdır. Yeni enformasyon teknolojileri kadınlar yararına ve kadınlar için kullanılma potansiyellerini de içlerinde barındırır. Özellikle masaüstü yayıncılık, elektronik yayıncılık, e-posta ile haberleşme ve İnternet üzerinden küresel ve yerel bilgi bankalarına ulaşma, haber ve sohbet gruplarına, forumlara katılma, İnternet üzerinde (sanal) eğitim vb. olanaklar STK'ların etkinliklerini desteklemekte ve yaygınlaştırmakta, kadınların kendi sözlerinin dolaşımına girmesine olanak tanımaktadır" (Binark, 2001: 203). Bu tür olanakların, BT'nin yazılımdan donanıma tüm alt alanlarında çalışan kadınları kapsayacak biçimde geliştirilip yaygınlaştırılmasında, hizmetiçi eğitimlerin önemi göz ardı edilemez.

"Anlaşılır Söz" Olarak Reklam Metinleri

Reklam dili, düz anlamsal ve yananlamsal iletiyi birbirine eklemeyerek "anlatı"yı oluşturmaktadır. Reklam metni, izleyici ya da okuyucular reklamlarda bulunan uzlaşım kodları bildiği için, onlara anlaşılır gelen bir "söz" olarak izlenir. Kod'u "içinde göstergelelerin düzenlendiği sistemler" (Fiske, 1996: 91) olarak tanımladığımızda, bu sistemlerin, bu kodu kullanan topluluğun tüm üyelerinin kabul ettikleri kurallar tarafından yönetildiğini hatırlatmakta fayda vardır. "Uzlaşım tekrara dayanır: kodaçımını kolaylaştırır, kültürel üyeliği ifade eder, deneyim benzerliğine dayanır, güven vericidir" (Fiske, 1996: 106). Yaygın biçimde kabul edilen *uzlaşım* norm'a ol-

dukça yakındırlar. Beklenilmeyenler, yani uzlaşımsal olmayanlar normdan *sapanlardır* (Fiske, 1996: 135). Ancak bu ikisi arasındaki çizginin sürekli hareket halinde olduğu ve genelde norm'a doğru olduğu unutulmamalıdır. Bu çalışmada da, reklam metinleri ideal okur gözüyle, uzlaşımsal kodlar çerçevesinde ve norm olana yakın biçimde okunarak çözümlenmiştir. Yani, reklamların öngördüğü "psikolojik, kültürel ve tarihsel beklentiler dizgesini" (Eco, 1991: 22) kullanarak anlayacak, anlamlandıracak ideal okur bakışı gözönünde bulundurulmuştur. Alanında ilk olan bu çalışma, "farklı deneyimlerden kaynaklanan 'okuma' farklılığı olarak tanımlanan sapkın kodaçımını" (Eco 1965'ten aktaran Fiske, 1996: 107), diğer bir deyişle sapkın okuma pratiğini kendi sınırlılıkları nedeniyle dışarıda bırakmıştır. Ancak başka çalışmalarda sapkın okumalar doğrultusunda yapılacak çözümlenmeler alana katkı sağlayacaktır.

Reklam çözümleme bölümüne geçmeden önce göstergebilimin temel kavramlarını açıklamakta fayda var. Düzanlam, göstergenin ortakduyusal, aşikar anlamına gönderme yapar. Yananlam, göstergenin, kullanıcıların duygularıyla ya da heyecanlarıyla ve kültürel değerleriyle buluştuğunda meydana gelen etkileşimi betimlemektedir. Bu, anlamların öznelliğe ya da en azından öznelarasılığa doğru kaydığı andır: bu anda yorum, yorumlayıcıdan etkilendiği kadar nesne ya da göstergeden de etkilenir (Fiske 1996: 116). Göstergebilimin, bu çalışmada adı belirtilerek ya da belirtilmeyerek en çok kullanılan kavramlarından biri de mittir. Mit bir kültürün, gerçekliğin ya da doğanın bazı görünümünü açıklamasını ya da anlamasını sağlayan bir öyküdür. Yeğlenen anlamı, okurla metin birlikte üretmektedir ve bu işbirliğinde okur, başat değer sistemine ve topluma belirli ilişkiler dizgesiyle bağlı olan biri olarak inşa edilir. Bu, işbâındaki ideolojidir (212).

Bilişim teknolojileri ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin *BT Haber* gazetesinde yayınlanan reklamlarda ne şekilde kurulduğunu irdelemek üzere aşağıdaki özgün çözümleme kategorileri oluşturulmuştur:

- 1- Mühendislik ideolojisi /beyaz yakalı teknoloji insanı imgesi;
- 2- Bilinebilir /öngörülebilir gelecek;
- 3- Etkenlik ve devingenlik (mobilité);
- 4- Teknolojiye egemen erkek aktör;
- 5- Fetişleştirilmiş ve cinsiyetlendirilmiş teknoloji ve teknolojik ürün;
- 6- Yeni sağ söylem /yeni ekonomi;
- 7- Yabancı sözcük kullanımı ve modernleşme miti;
- 8- Teknolojinin doğallaştırılması.

Reklam metinlerinde kullanılan figürlerin *BT Haber* sayılarına göre dağılımı şöyledir: 24 sayıda yayımlanan toplam 493 reklam metninin 22 tanesinde tek başına kadın figürü kullanılırken, 82 tanesinde tek başına erkek figürü kullanılmıştır. Kadın ve erkeğin birlikte kullanıldığı 40 reklamın hemen hepsinde olduğu gibi *BT* reklamlarında kadın ikincil, bağımlı, durağan ve edilgen olarak temsil edilmektedir. 171 reklam metninde tanıtımı yapılan teknolojik ürün tek başına görülürken, hiçbir figürün kullanılmadığı yalnızca yazı kullanılan reklam metinlerinin sayısı ise 154'dür. 4 reklamda çocuk, 24 reklamda da hayvan ve doğa fotoğrafları kullanılmaktadır.

Çözümleme alt kategorilerinin sayılara göre dağılımının belirlenmesi ile toplam 87 reklam metninde sekiz kategorinin kaç kez temsil edildiği ortaya konulmaktadır. Buna göre, "mühendislik ideolojisi /beyaz yakalı teknoloji insanı imgesi" kategorisi 9, "bilinebilir /öngörülebilir gelecek" kategorisi 5, "etkenlik ve devingenlik (mobilité)" kategorisi 11, "teknolojiye egemen erkek aktör" kategorisi 13, "fetişleştirilmiş ve cinsiyetlendirilmiş teknoloji ve teknolojik ürün" kategorisi 29, "yeni sağ söylem /yeni ekonomi" kategorisi 16, "yabancı sözcük kullanımı ve modernleşme miti" kategorisi 9 ve "teknolojinin doğallaştırılması" kategorisi 9 kez tekrar etmektedir. Yalnızca bu nicel sonuçlar bile, toplumsal cinsiyet ideolojisinin *BT* reklam metinlerine nasıl yansıdığını açık biçimde göstermektedir.

1. Mühendislik İdeolojisi/Beyaz Yakalı Teknoloji İnsan İmgesi

Hayri Kozanoğlu, *yuppie* terimini İngilizce'de kullanıldığı gibi "genç şehirlî profesyonellerin" kısaltılmışı (*young urban professionals*) olarak tanımlamaktadır. *Yuppie* terimi, *Preppy*'den (zaten zirvede doğmuş burjuva sınıfın gençleri) sınıf atlama vurgusu ile özellikle ayrılmaktadır (Kozanoğlu, 1993:10). *Yuppie*'ler BT sektöründe çalışan beyaz yakalı teknoloji insanlarını simgelemektedir aynı zamanda. Yani, yeni sağ ideolojinin dönüşmüş ve yeniden formüle edilmiş mühendislik ideolojisinin de taşıyıcısıdır. Yeni ekonomik düzen içinde profesyonel orta sınıfı oluştururlar. Bu bağlamda Türkiye'deki *yuppie*'ler küreselleşen dünyada kendilerini Türkiye'nin gerçek vizyon sahipleri olarak görürler/konumlandırırlar.

Bu araştırmanın yapılma nedenini adeta özetleyen hepbizz.com (R1) reklamı, tüm teknoloji (bilişim) profesyoneli mitinin/ideolojisi-

R1 -hepbizz.com

nin billurlaşmış halidir. Yaklaşık 40 yaş ve üstü dört şirket yöneticisinin görüntülediği fotoğrafta deneyimli, profesyonel, başarılı, karizmatik erkek "çetesi" imajı yaratılmaktadır. Fotoğraf nesnesinin az ya da çok alt açıdan verilmesi, genellikle fotoğrafı çekilen insan ya da nesnelerin yüceltirildiği ve onlara güç ve iktidar atfedildiği anlamına gelmektedir. Bu alt açı arttıkça, fotoğraf nesnesinin gücü de artar. Bu fotoğrafta da yöneticilerin yandan ve hafif bir alt açıyla görüntülenerek yüceltildiği ve bu yolla güçlü imajlarının pekiştirildiği görülmektedir. Her ne kadar renkli fotoğraf, ileri teknoloji ve yenilik imgesi ile daha çok örtüşse de özellikle son dönemde hem fotoğrafın estetik değerini hem de verilen mesajın etkisini arttırmak üzere reklam sektöründe siyah beyaz fotoğraflar tercih edilmektedir. Aynı zamanda bu metinde siyah beyaz fotoğraf kullanılması klasikleşmiş, dolayısıyla çok tercih edilen, belli bir tarihi bulunan bir ürün/hizmet vurgusunu da pekiştirmektedir. Her birinin işinin erbabı, yani profesyonel oldukları fotoğrafın tümünde hissettirilen erkek yöneticiler, bizim göremediğimiz bir hedefe doğru, başları dik, geleceği gören, bilen gözler ile kararlı adımlarla yürümektedirler. Objektife bakmadıkları, baksalar dahi siyah gözlük taktıkları için gözleri, dolayısıyla nereye baktıkları görülememektedir.

hepbizz.com (R1) reklamında açıkça görüldüğü gibi tüketim toplumlarında pazarlanan artık sadece ürünler/nesnelere değil, bireyin özdeşleşme (aidiyet) hissini ve ilişkisini kurabileceği yaşam tarzlarıdır. Yaşam tarzlarının satışı ya da pazarlanması olarak adlandırılabilir işlem şu şekilde somutlanabilir: Belli bir tarz/stilde giyinme, yeme içme alışkanlıklarına sahip olmak, boş zamanlarında belli etkinlikleri gerçekleştirmek, belli mekanlarda yaşamak vb. Görülebileceği üzere, önerilen tüm yaşam tarzlarının sınıfsal bir içeriği vardır. "Hepbizz.com" reklam metninde yer alan bilişim sektörü yöneticilerinin yaşam tarzı, üst orta sınıfın bir yandan dinamik, keyifli ama bir yandan da çalışma etiği ve takım ruhu ile yoğrulmuş kendini üretme biçimidir. Bu sınıfsal konumun kendini üretme süreçleri, sadece *BT Haber* gazetesinde yer alan reklam metinleriyle değil, yazılı medya sektöründeki diğer ürünler ile de üretilir. Örneğin *Focus*, *İstanbul Lifle* vb. dergiler gibi.

maktadır. Gelecek mitinin kullanımı, düzcizgisel ve evrimci tarih yazımı ile de yakından ilişkilidir. Bu tarih yazımında, gelecek, geçmişten yaşam tarzı olarak daha parlak/iyi ve teknolojik olarak daha ileri olarak kurgulanmaktadır. "Gelecekle tanışmanın zamanı geldi" sloganıyla reklamın hedef kitlesi, Nec monitörü satın alıp kullanılarak, o sınırları ve tanımı çok da belli olmayan geleceğe ortak olmaya davet edilmektedir.

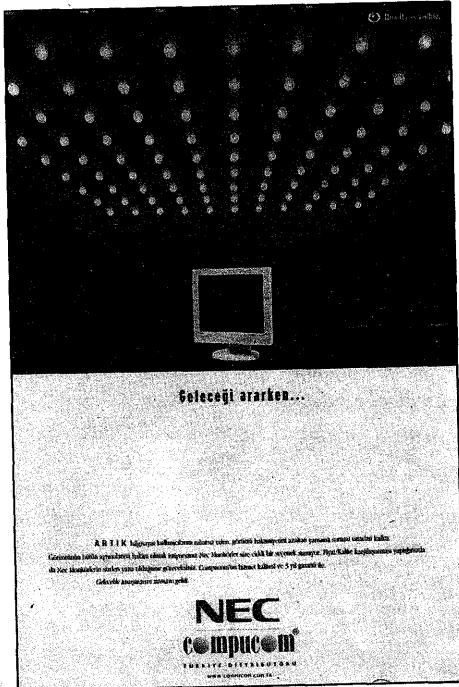
hepbizz.com (R1) reklamında dört bilişim profesyonelinin baktığı ve ilerlediği, çerçeve dışında bırakılan ve okura gösterilmeyerek gücü artırılan, mistifiye edilen hedef, yüksek teknoloji ve bunun getirisi olarak elde edilecek kârdır. Bu temel paradigmanın metinlerini okumaya alışmış gözler, görmese de hedefin ne olduğunu bilebilmektedir. Dolayısıyla burada da daha önce üretilen metinlerle bu metin arasında bir metinlerarasılık bulunduğundan söz edilebilir. Metinde aktörlerin ulaşmaya çalıştığı hedefin çerçeve dışında bira-

kılması ile bilişim uzmanlarının yaptıklarını, yapacaklarını "sıradan" insanların görmesinin ve anlamasının çok mümkün olmadığı anlatılmaktadır. Ayrıca bunun gösterilmesine ve anlatılmasına gerek duyulmadığı ya da kasıtlı olarak gizlendiği de düşünülebilir. Çünkü hedef ve yöntemlerin çok açık anlatılması demistifikasyona neden olur. Teknoloji sayesinde "bilinebilir" ve "öngörülebilir" olan gelecek mitinin karşısında muğlaklık, bilinemezlik, öngörülemezlik kavramları bulunur. Üstelik burada rasyonel olarak kavranamaz ve ölçülemez olma özelliklerinin geleneksel olarak kadına atfedildiğini de anımsatmakta yarar vardır. Böylece beyaz yakalı erkek mühendisler/teknokratlar aracılığıyla emin ve güvenilir bir geleceğe doğru ilerleme iddiası pekiştirilmiş olmaktadır. Bu aktörler, finanse ettikleri ve varolması için çalıştıkları geleceği görmektedirler.

3. Etken Erkek/Edilgen Kadın ve Devingen Erkek (Mobilite)/ Durağan (Bağımlı) Kadın

Tıpkı kadının temsil edildiği tüm medya metinlerinde olduğu gibi Nec Compucom (R4) reklamında da kadını simgeleyen monitör "durmaktadır" ve ona "bakılmaktadır." Buradan yola çıkarak, kadının toplumsal konumuyla ilintilendirilen bir teknolojik ürün sunumu ile karşı karşıya kaldığımızı söyleyebiliriz. Bilişim teknolojilerinin ürünleri, özellikle ekran gibi, harddisk'e oranla ikincil, hareket-siz ve sabit parçalar, kadın bedeniyle ve onun nesneleştirilmesine koşut şekilde reklam metinlerinde simgelenmektedir.

BT Vizyon (R5) reklamında da vurgulandığı gibi, BT profesyonelleri için dünya üzerinde her ülke (Türkiye dahil) "her an gidilebilir" olarak görünmektedir. Hem fotoğrafta kullanılan figürden hem de imadan anlaşılacağı üzere, aktif ve etken rol yine erkeğe atfedilmektedir. Hem birincil anlamıyla reklam fotoğrafının söylediği "dünya ayaklarımın altında, istediğim yere giderim" duygusu erkeğe atfedilmekte ve hem de ikincil anlamıyla BT toplantılarına giderek, iş olanaklarını ve profesyonel bilgi birikimini artırma yine erkeğe atfedilmektedir. Bu reklamda da yine gösterilenden (aktif devingen erkek aktör) çok gösterilmeyen (edilgen bağımlı kadın) bize

R4 - NEC Compucom

R5 - BT Vizyon

daha çok şey söylemektedir. Diğer bir deyişle, BT ile olan ilişkilerinde kadın emek gücü ikincil konumdadır.

hepbizz.com (R1) ve HP-UX (R6) reklamlarında dış mekanda ve hareket halinde (mobilize) olarak görülen erkek aktörler, ileri teknoloji ve kâr hedefine ulaşmak amacıyla bir etkinlik içinde gösterilmektedir. Hem çalışma yaşamı ile ilgili bir etkinlik içinde oldukları için kamusal alanda, hem de dışarıda, kamuya açık olabilen, kamusal buluşmalara olanak veren bir kamusal mekanda görüntülendikleri için toplumsal olarak kadına atfedilenlerin tam tersi özelliklere sahiptirler. Benzeri reklam metinlerinde edilgen/etkilenen, özel alan ve mekanda temsil edilen, aktör değil çoğunlukla nesne olarak gösterilen, durağan kadının tersine bu reklam metninin öznesi etken, kamusal alan ve mekanda yer alan, mobilize erkek aktörlerden oluşmaktadır. Hatta gizil olarak bu reklam metninin aktörü ya da öznesinin cinsiyetlendirilmiş (erkek) bilişim teknolojileri olduğu söylenebilir.

4. Teknolojiye Egemen Erkek Aktör

BT reklamlarında en çok karşılaştığımız gizli ya da açık temalardan biri de "profesyonel = erkek" temasıdır. Aynı temayı "teknoloji/BT profesyoneli = erkek" olarak da okumak mümkündür.

Huawei Technologies (R7) reklamında kullanılan erkek kürek takımı fotoğrafı ile profesyonellik ve takım ruhu vurgusu bir kez daha tekrarlanmaktadır. Aynı zamanda kasları gelişmiş vücutlardan da anlaşıldığı üzere uzmanlaşmak ve özveri ile çok çalışmak gerekmektedir. Distribütörleri çağıran bu reklam ile "biz" duygusu yaratılmaya çalışılmaktadır. "Birlikte çalışalım, birlikte büyüyelim" sloganı ile eğer güçlerimizi, uzmanlıklarımızı, gerekiyorsa sermayemizi biraraya getirerek birlikte çalışalım ve bunun getirisi olarak da birlikte büyüyelim, kazanalım, kâr edelim denmektedir. Bu reklam metnindeki çağırma teması oldukça sınırlı bir hedefe yönelmektedir. Çinli Huawei Technologies bu reklamı Türkiye'de ve Türkçe yayınlayarak, hedef kitlesini Türkiyeli distribütörlerle (dağıtıcı) sınır-

Bütün olasılıkları aklınızdan geçirin,

hp-ux orta ölçekli yeni sunucuyu seçeceksiniz.

Uyumluluğu, lider performans ve yüksek kullanılabilirliğiyle, HP'nin orta ölçekli fiyatlar sunması ve yüksek kapasiteyi HP'nin SunProtona için geliştirdiği özel bazenli fiyat teknolojisi, şimdi orta ölçekli sunuculara da kazandırmıştır.

HP'nin güçlü ve dayanıklı teknolojisi sayesinde hızlı uygulanabilen bilişimsel ve yedekleme dağıtımları gibi. Ayrıca, uygulanabilir ve o verimlilik dağıtımları gibi. Kültürün birer CPU değişimi sayesinde, sisteminizi güçlü bir şekilde ölçeklenebilir hale getirebilirsiniz. Bu durumda...

HP Avrupa'nın 1 numaralı UNIX® sunucu markasıdır.*

Ayrıntılı bilgi için (216) 529 71 71'i arayın ya da www.hp.com.tr adresimize ulaşın.

hp

R6 - HP UX Sunucu

Ağır sorumluluklar taşıyor, ama çok hafif...

İnce ve hafif, ama çok güçlü. Bu cihaz, her şeyi yapabilir. İnce ve hafif, ama çok güçlü. Bu cihaz, her şeyi yapabilir. İnce ve hafif, ama çok güçlü. Bu cihaz, her şeyi yapabilir.

handspring™

www.handspring.com

R8 - Handspring

Huawei Distribütörleri Davet Ediyor

Birlikte çalışalım, birlikte büyüyelim

Bizim için en büyük başarı, müşterilerimizin ihtiyaçlarına en iyi şekilde cevap verebilmektir. Bu nedenle, müşterilerimizin ihtiyaçlarına en iyi şekilde cevap verebilmektir. Bu nedenle, müşterilerimizin ihtiyaçlarına en iyi şekilde cevap verebilmektir.

Huawei Technologies

R7 - Huawei Technologies

Davetlisiniz

Sizi, internet trafiğinizde güvenli yol almaya davet ediyoruz.

Internet trafiğinizin her an için, her an için güvenli olması için tıklayın.

www.cisco.com.tr

R9 - Cisco

landırmıştır. "Teknolojiye Egemen Erkek Aktör" kategorisi açısından en önemli sınırlandırma ise reklamın anlam içeriğinin toplumsal olarak erkek olanla sınırlandırılmış olmasıdır. Çünkü erkekler tarafından üretilen erkek teknolojinin dağıtıcısının erkek olabileceği, bu ortaklığa katılmak için de erkek olmak gerektiği gibi bir izlenim yaratılmaktadır. Hatta biraz abartılı söylemek gerekirse erkek dağıtıcılar bir "erkek klübü"ne davet ediliyormuş gibi hissedilmektedir.

"Teknolojiye egemen erkek" mitinin karşısında "teknolojiye bağımlı kadın" miti bulunmaktadır. Bu nedenle teknoloji reklamı fotoğraflarında kadın, ağırlıklı olarak teknoloji kullanan erkeğin yanında, daha ikincil bir pozisyonda ve teknolojiyi etkileyen değil, teknolojiden etkilenen, sadece kullanan olarak gösterilmektedir.

Özellikle bilişim sektörü basını içindeki deneyimime dayanarak söylemek isterim ki, bu yöneticiler yaptıkları işi sıkıcı değil, yaratıcılık gerektiren, özel bir iş olarak görmektedirler. Hepbizz.com reklam filminde ve reklam metninde gönderme yapıldığı gibi, blues çalmak ya da dinlemek gibi eğlenceli bir işle uğraşmaktadırlar. Kendilerini hem başarılı hem de yaşamdan keyif almasını bilen insanlar (erkekler) olarak görmektedirler.

HP-UX (R6) reklamında kullanılan fotoğraftaki erkek yönetici yerine, elleri cebinde hangi sunucu markasını seçeceğine karar veren bir kadın yönetici düşündüğümüzde reklamın tüm etki gücü kaybolmakta, reklamın iletildiği mesaj altüst olmaktadır. Teknolojiyi üreten ve ona egemen olanın erkek olduğu söylemi o kadar güçlüdür ki, aktör olarak bir kadın konumlandırıldığında ürün-hedef kitlesi örtüşmesi dahi gerçekleşmemektedir.

Handspring (R8) reklamında kullanılan iki fotoğrafla ciddi işlerle uğraşan, meşgul erkek ve hafif, önemsiz şeylerle uğraşan kadın ikiliği yaratılmıştır. Ayrıca her ne kadar SMS göndermekte olduğunu görsek de tanıtımı yapılan ürünü etkin bir biçimde kullandığı hissettirilen erkeğin karşısında, ürünün birçok özelliği olmasına rağmen telefon gibi daha eski, kolay ve kadınlara atfedilen bir özel-

liğini kullanan, ve hatta konuşan değil, dinleyen bir kadın resmedilmekte, kadın edilgin olarak gösterilmektedir. Örneğin fotoğrafta kadın, cihazı el bilgisayarı olarak kullanırken resmedilmiş olsaydı, bu olumsuz etki azaltılabilirdi. Ayrıca SMS mesajı ile kadına "çerez ısmarlama" görevi/konumu erkek aktör tarafından verilmekte, böylece kadının metindeki konumu değersizleştirilmekte ve karar verici konumdaki erkeğe bağımlı kılınmaktadır. Bu küçük el bilgisayarı gibi yeni teknolojilerin insanın hayatını nasıl da kolaylaştırdığı ve bizi nasıl mutlu ettiği ya da edeceğine ilişkin mit halihazırda kafamızda yer etmiş durumdadır. Bize yalnızca karşılaştığımız her yeni benzeri mesajı üstüste eklemek kalmaktadır. Böylece yeni teknolojilerin yaşamımızı kolaylaştıracağına dair inanç zihinsel haritamızdaki yerini sağlamlaştırmaktadır.

Tek başına bir kadının yer aldığı nadir BT reklamlarından biri olan Cisco (R9) reklamında kadının ciddiyetsiz ya da önemsiz işlerle ilgilendiği imlenmektedir. Benzeri metinlerde erkeklerin yanında kahve fincanı görülürken, bu metinde kadının yanında hamburger ve meyve suyu görünmektedir. Yani görece *light* bir şeylerle uğraştığı için bir yandan yiyip içebilir denmektedir. Zaten klavye yerine mouse'u yoğun olarak kullanıyor olmak İnternet ve genel olarak bilgisayar kullanıcıları açısından daha "düşük" bir değer taşımaktadır. Fotoğraftaki kadın da klavyeyi değil, *mouse'u* kullanıyor görünmektedir.

CA (R10) reklamında kullanılan fotoğrafta yer alan kadın, kuruluşta çalışan ancak kuruluşun bilgisayar sistemine saldırdığından kuşkuyla personeli simgelemektedir. Kadının giyimi, saç, yüzündeki anlam, bilgisayar korsanı olamamanın simgeleridir. Ve bu şüphelinin erkek değil bir kadın olması hiç de tesadüfi değildir. Tıpkı bir bilgisayar korsanına ait olamayacak kadar masum gözler ve gülüş gibi, kadın olmak da benzeri bir anlamı taşımaktadır. Reklamda, sahip olduğu özellikler nedeniyle "içten gelen tehlike" olamayacak kişi imgesi kurulurken özellikle bir kadın seçilmiştir. Çünkü bilgisayar korsanı imgesi kötü ya da en azından zeki bakışları olan, alışılmışın dışında bir görünümü olan, belki antisosyal bir görünüm

168
160
152
144

61361883

BİLGİSAYAR KORSANLARININ VE VİRÜSLERİN DIŞARINDAN GELEN SALDIRILARINA KARŞI KORUNUYORSUNUZ. PEKİ, İÇİNİZDEN GELEBİLECEKLERE KARŞI?

eTrust® Güvenlik Çözümleri
Siber güvenlik için. Daha Akıllıca.

Sizi koruyan eTrust güvenlik çözümleri sayesinde güvenli ve hızlı bir internet deneyimi yaşayabilirsiniz. Tüm güvenlik sistemleri hakkında bilgi almak için eTrust için iletişime geçebilirsiniz. Güvenli ve hızlı bir internet deneyimi yaşayabilirsiniz. Güvenli ve hızlı bir internet deneyimi yaşayabilirsiniz. Güvenli ve hızlı bir internet deneyimi yaşayabilirsiniz.

eTrust Associates®

www.e-trust.com.tr

R10 - CA

2048Kbps

Pardon!..
Biri hız mı dedi?

Size özel internet hattı:
-Leased line-

3

249 \$

ATLAS ON-LINE

INTEL

ATLAS ON-LINE

www.atlas.net.tr

R12 - Atlas Online

**BÖYLE BİR GÜCÜ,
COMPAQ'TAN BASKA
KİM SAĞLAYABİLİR Kİ!**

Yeni nesil ProLiant sunucular, geleceğe doğru yolumuzu aydınlatan ışıklardır. Kesintisiz, güvenli ve verimli çalışmalarıyla işletmelerinizi, kurumlarınızı ve projelerinizi en yüksek performansla çalıştıracaktır.

COMPAQ
Innovation Technology

1.599\$ + KDV
ProLiant ML300 G2

2.799\$ + KDV
ProLiant ML350 G2

4.349\$ + KDV
ProLiant ML370 G2

ProLiant sunucuların ortak özellikleri:

R11 - Compaq Sunucu

Great Wall.

Dünyanın gelen tehditleri önlemek için Çin Seddi'ni karanlık koruyucu koruma göreviyle yük.

Symantec Firewall Donanımlarıyla, dışkuları içinde, internetten gelen karma tehditlere karşı tam koruma sağlayabilirsiniz.

Great Firewall.

Her türlü tehditlere karşı tam koruma sağlama için.

Symantec Firewall Donanımlarıyla, dışkuları içinde, internetten gelen karma tehditlere karşı tam koruma sağlayabilirsiniz.

Symantec

R13 - Symantec

sergileyen, "kesinlikle" erkek olma gibi özellikleri taşımaktadır. Teknolojiye egemen erkek imgesi, kötü amaçlı eylemler söz konusu olduğunda bile, "teknolojiden anlayan, teknolojiye egemen kadın" imgesini dışlamaktadır. Reklamda kadınlar *hacker* (bilgisayar korsanı) olabilecek kadar zeki ya da teknolojiye egemen değildirler mesajı verilmektedir. Ama bir yandan da reklam, "ummadığın taş baş yarar" sözünü hatırlatır biçimde yukarıda özellikleri sayılan bir kadının bilgisayar korsanı olabileceği, "içten gelen tehlike" olabileceği mesajını vererek çelişkili bir durum yaratmaktadır. Ya da reklam yalnızca kafalardaki o kalıplaşmış "teknolojiye egemen erkek/teknolojiden anlamayan kadın" ikiliğinden yararlanmaktadır.

5. Fetişleştirilmiş ve Cinsiyetlendirilmiş Teknoloji ve Teknolojik Ürün

Teknolojinin cinsiyeti yoktur. Ancak teknolojinin temsilleri çoğunlukla bir cinsiyete sahiptir (Springer, 1998: 14). Makinelere cinsiyet atfetme isteği hep varolageldiği için birçok teknolojik ürün gibi bilgisayar da bu durumdan etkilenmektedir. Bir bilgisayarın tasarımı ne eril ne de dişil nitelikleri doğrudan çağırır; kesin olan şey, mülayim ve cinselliksiz bir görünüm sergilediğidir. Kimi bilgisayar meraklıları dişil olarak nitelendikleri özelliklere sahip bilgisayarlara yöneliyorlar: Küçük boyutlar, akışkan ve sakin işleyiş, empatik bir bağ ile kullanıcının egosunu tatmin yeteneği. Sonuç olarak, bilgisayarların metaforik cinsiyeti konusunda bir uzlaşım olmamakla birlikte cinsiyetle eşleştirilebileceği konusunda kültürel bir ön-kabulden söz edilebilir (15-16).

Nec Compucom (R4) reklam fotoğrafında monitörün kadın olduğunu doğrudan imleyen bir işaret bulunmamaktadır. Ancak, monitörün resmedildiği mekanla ilişkisi ve fiziksel özellikleri, bu teknoloji ürününün kişileştirildiğini ve hatta cinsiyetlendirildiğini bize anlatmaktadır. Şöyle ki, kültürümüzde olduğu gibi Batı kültüründe de masumiyetin, saflığın, temizliğin rengi olan beyaz, gelinlikle en büyük simgesini bulduğu gibi, erkekte çok kadına yakıştırılan bir renktir. Beyaz rengin, ince, zarif, hafif, fazla yer kaplamayan, adete

"uçucu" tasarımıyla birleştiğini gözönünde bulundurunca monitörün kadın olarak simgeleştirildiğini düşünmek kaçınılmaz hale gelmektedir. Sahne ile bir ilişki olsun olmasın tüm kadınların "seyredilen" olarak belirlenmesinden hareketle de bu monitörün kadın olarak cinsiyetlendirildiğini söyleyebiliriz. Çünkü tümüyle kapalı ekran, siyah ekranıyla, asıl işlevini yerine getirmek, yani "göstermek" yerine "görülme"dir. Yani tıpkı kültürel olarak kadına atfedilen varoluş biçimlerinden birini yerine getirmekte, seyredilmek üzere "görünmektedir."

Compaq sunucu (R11) reklamında olduğu gibi teknolojik ürün süperman olarak simgeleştirilmekte, süper bir güç atfedilerek fetişleştirilmekte ve erkek olarak cinsiyetlendirilerek kişileştirilmektedir.

Atlas Online (R12) reklamında bağlantı hızı ile yarış arabası arasında benzerlik kurulması, hızın, İnternet teknolojisinin fetişleştirilmesine iyi bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca yarış arabasında otururken görülen muhtemelen erkek yarışçı, kaskı ve yarış kostümüyle arabanın bir parçası gibi algılanmaktadır. Yarış arabası benzetmesi yapılan İnternet hızı, erkek olarak cinsiyetlendirilmekte, eril değerlerle eşitlenmektedir. Zaten kavram olarak hız, erkeklere atfedilen bir özellik olduğu için reklam metniyle karşılaşan okuru şaşırtmamaktadır.

Handspring (R8) reklamında, reklam metninin tam ortasında yer alan teknolojik ürün fallik (erkeklik ve iktidarı içeren bir biçimde) bir nesne olarak sunulmakta, ancak "sorumlulukları ağır" ifadesi ile eril, "kendisi çok hafif" ifadesi ile dişil özellikler atfedilmektedir. Tıpkı bir kadın olarak temsil edilen Balerina Cif reklamında olduğu gibi, bütün ağır ve zor işleri bir çırpıda danseder gibi halleder, ama bunun karşılığında kendisinin hiçbir yükü yoktur. Anneler, ev-kadınları gibi.

Symantec (R13) reklamında Çin Seddi'nin güvenlik konusundaki doğal ve tarihi üstünlüğünden yararlanarak Symantec güvenlik duvarına da bu üstünlük atfedilmeye çalışılmaktadır. Güvenlik duvarı zaten güvenlik amacıyla üretilen bir üründür, ancak Çin Sed-

di gibi neredeyse olağanüstü bir örnek eğretilemesiyle ürünün güvenlik özelliği fetişleştirilmektedir. Reklam alanında abartı en çok kullanılan yöntemlerden biridir, ancak bu durum, ürünün güvenlik özelliğinin fetişleştirildiği gerçeğini değiştirmemektedir.

6. Yeni Sağ Söylem/Yeni Ekonomi

Birçok alanda olduğu gibi, e-ekonomi olarak da isimlendirilen, yeni ekonomi ve BT sektöründe birbirinden farklı ve ayrıca uzmanlık gerektiren alanlar oluşmuştur. Özellikle son yıllarda artan bir eğilimle birbirine yakın ama aynı zamanda çok farklı alanların uzmanları kısa ya da uzun vadeli çeşitli işbirliklerine giderek BT tüketicilerine daha geniş alana yayılan ürün ve çözümleri birarada verme yoluna gitmektedirler. Bununla birlikte, yeni sağ ideolojinin görünüşlerinden biri "şirket evlilikleri"dir. Kısaca daha büyük kâr sağlamak amacıyla, farklı ancak birbirini tamamlayan uzmanlık alanlarından şirketlerin sermaye ve deneyimlerini birleştirmeleri olarak tanımlayabileceğimiz şirket evliliği, darboğaza girmiş kapitalizmin öntünü açmak için yarattığı kurtuluş stratejilerinden biridir. Bu yöntem bir tür "imaj evliliği" sağladığı için marka açısından daha güçlü bir anlam kazanmakta, satılabilirliği artırmaktadır. BT süreli yayınlarında bu türden şirket evliliği reklamlarına da sıkça rastlanmaktadır.

Birçok BT reklamında gönderme yapılan kavramlardan biri olan e-devlet, yeni sağ ideolojinin temel taşlarından biridir. Devletin küçüldüğü ve etkin hale geldiği, vatandaşlara eşit, saydam ve güvenli hizmet verilen, devletin hizmetlerinin vatandaş tarafından online denetlenebildiği vb. gibi özellikleri bulunan e-devlet aynı zamanda sivil toplumun gelişmesi ve demokratikleşme yolunda da önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Ancak bilişim hizmetlerinden eşit oranlarda yararlanamama, altyapı eksikliği gibi sorunlar nedeniyle ortaya çıkan "sayısal uçurum" kavramı da paralel olarak üzerinde durulan ve projeler geliştirilen bir konudur.

Mikado reklamında tanıtımı yapılan "yıllık izin defteri, on-line geçiş kontrol modülü, yemekhane takip modülü, ziyaretçi takip mo-

dülü, personel tanıtım kartı hazırlama" gibi programlar, yeni sağ söylemde revaçta olan personel verimini artırma, hız, etkinlik gibi birtakım kavram ve hedeflere ulaşmada kullanılan araçlardır. Personel tarafını tümüyle yok sayıp patron/yönetici çıkarına uygun uygulamaları içeren bu tür yapılanmalar adeta bir "Büyük-Birader" (*Big Brother*) gibi iş yaşamını denetlemektedir. Çalışanların önceden belirlenmiş izin günleri dışında izin kullanmasını, giriş çıkış ve yemek saatlerini ve süresini, ziyaretçilerin gelişini ve kalma sürelerini denetleme gibi her türden fiziksel ve psikolojik denetlemeyi içeren uygulamalar özellikle büyük şirket ve kalabalık personeli olan yerlerde kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır.

Nortel Networks (R14) reklamında olduğu gibi, Amerikan filmlerinden de bildiğimiz üzere Amerikalıların korkulu rüyası Çinliler, oyunu kuralına göre oynadıklarında en az bir beyaz Amerikalı erkek kadar saygın olabilmektedir. Yeni sağ ideoloji ve e-ekonominin iddiasına göre bilişim teknolojileri, sınırları, dil farklılıklarını, ırksal özellikleri, hatta fiziksel farklılıkları görünmez kıldığı, ortadan kaldırdığı için başarılı bir Çinli, beyaz yakalı mühendis sınıfına dahil olabilmektedir. Reklamda bu Çinli'nin Amerikan vatandaşı olduğu ya da Çin'de yaşadığına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ama zaten bu çok da önemli değildir. Çünkü metinde de söylendiği gibi: "Chen gibi işadamları her yerdeler." Yani ekonomik güçleri ve teknolojiyi kullanma beceri ve stratejileri sayesinde, istedikleri zaman ve aynı zamanda çıkarları öyle gerektirdiği için dünyanın her yeri onların sayılmaktadır. Belki de "şanal takım vitüözü Chen" artık bir Çinli bile sayılmamaktadır. Bu reklam metni küresel kapitalizmin işleyişi ile beyaz yakalı teknoloji insanının yerel kimlikler bağlantısından kopartıldığına ve küresel dünyada nasıl dolaşıma dokulduğuna işaret etmektedir.

7. Yabancı Sözcük Kullanımı ve Modernleşme Miti

Nec Compucom (R4) reklamında *Quality is visible* cümlesi kullanılmaktadır. Belki Nec ürünlerinin orijinal reklamlarında da bu-

**Dünya çapında başarılarıyla
tanınan iş adamı,
şanal takım vitüözü Chen ile tanışın...**

**Onun arkasında interaktif
çözümlerinin gücü var...**

Chen, Nortel Networks'ün global başarılarıyla tanınan bir iş adamıdır. Onun arkasında interaktif çözümlerinin gücü vardır. Nortel Networks, dünya çapında başarılı iş adamlarıyla çalışmaktadır. Onun arkasında interaktif çözümlerinin gücü vardır. Nortel Networks, dünya çapında başarılı iş adamlarıyla çalışmaktadır. Onun arkasında interaktif çözümlerinin gücü vardır. Nortel Networks, dünya çapında başarılı iş adamlarıyla çalışmaktadır.

Gartner, Nortel Networks'ü "2004'ün En İyi İşletim Sistemleri Sağlayıcısı" olarak tanımladı.

NETAŞ

NORTEL NETWORKS
nortel.com

R14 - Netaş Nortel Networks

Transcend

**İleri Teknoloji
Doğasında Var...**

Transcend

ANKARA: Tel: 0 312 417 25 45
İSTANBUL: Tel: 0 212 210 09 00 / 27 96 11
P.0800: 800 800 800 / www.transcend.com.tr

©2004 Transcend Information Systems, Inc. All rights reserved. Transcend is a registered trademark of Transcend Information Systems, Inc.

R16 - Transcend

**UZMANLIĞI
KEŞFEDİN**

- Sistem Entegrasyonu
- Adresli E-posta İletim (MAIL/MAIL) Altyapı Kurulumu
- Anadil Farklı İP, İnternet ve FOP Hizmetleri
- Erişim Hizmetleri
- İnternet ve Ağ Güvenliği Çözümleri
- "Wireless" Çözümleri
- Telekom Altyapı Yönetim Çözümleri
- Telekomünikasyon Uygulamaları ve "LAN" Çözümleri
- Donanım ve Altyapı Hizmetleri
- Erişim Hizmetleri
- Video Konferans Çözümleri
- Kurumsal E-İletim Altyapı, Kayıt ve Güvenlik Çözümleri
- "1000000000" Bütümlü
- Kurumsal E-İletim Altyapı ve Kayıt ve Güvenlik Çözümleri
- 7/24 Müşteri Hizmetleri
- İnternet Servis Sağlayıcılığı (ISP)
- Uygulama Servis Sağlayıcılığı (MSP)
- Servis Üstünlüğü
- Erişim Hizmetleri

TURCOM

TURCOM İşletim, Servis ve Satış Noktası: Etiler, Beşiktaş, İstanbul 8000
Tel: 0 212 210 09 00 / Faks: 0 212 210 09 01 / e-mail: turcom@turcom.com.tr

R15 - Telnet Turcom

lunan bu cümlelerin Türkiye'de yayımlanan bir gazetede yer alan reklam metninde olduğu gibi kullanılması İngilizce kullanımı tercihinin başka yan anlamları olduğunu bize göstermektedir. Bu tercih, yabancı dil, özellikle İngilizce ile yüksek teknoloji ve modernleşme miti arasında kurulan bağlantıdan kaynaklanmaktadır. Bu örnek, İngilizce sözcük kullanımı ve modernleşme projesi arasındaki ilişki açısından çarpıcı bir özellik taşımaktadır. Başka bir deyişle, bu ve benzeri reklamlarda adeta "Ne kadar İngilizce sözcük, o kadar modern" önyargısıyla hareket edilmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri tüm dünyada özellikle bilişim teknolojileri alanında İngilizce'nin yaygın olarak kullanılıyor olmasıdır. ABD merkezli gelişen BT sektöründe üretilen ve isimlendirilen ürünlerin orijinali İngilizce olan isimleri, Türkçe'ye çevrilmeden olduğu gibi kullanılmaktadır.

Örneğin Transcend (R16) reklamında kullanılan "*Your supplier, your partner, your friend*-Uygulayıcınız, iş ortağınız ve arkadaşınız" sloganında olduğu gibi, Türkiye'de, Türkçe yayın yapan bir gazetede ve Türkçe olarak yayımlanan bir reklamda sloganın İngilizce kullanılması modernlik, yüksek teknoloji ve hatta güvenilirlik imajının sağlanması için yabancı olana, yani yabancı dile referans verilmesi alışkanlığından kaynaklanıyor görünmektedir. Özellikle Türkiye Bilişim Derneği'nin gerek kitap olarak gerekse kendi web sitesinde kullanıma sunduğu Bilişim Sözlüğü, her kavramı tam olarak karşılamasa da, BT terimlerinin Türkçe karşılığı ihtiyacını büyük ölçüde gidermektedir. Ancak reklam metinleri dahil olmak üzere, sektörde yer alan kişiler gerek yazılı gerekse sözlü metinlerde bu Türkçe karşılıkları kullanmaktansa, İngilizce kullanmayı tercih etmektedirler.

8. Teknolojinin Doğallaştırılması

"Beyaz, temiz, doğa dostu" teknoloji olarak nitelendirilen BT reklamlarında doğal ortamlarında görülen hayvan fotoğrafları kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra örneğin aysberg ya da Çin Seddi, Mi-

sir piramitleri gibi simgeler kullanılarak BT'nin insana, doğaya, insanın yüzyıllardır yarattığı kültüre ne kadar yakın olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Özellikle hayvan simgesi aracılığıyla teknoloji doğa karşıtlığı tersine çevrilmeye çalışılmaktadır.

Bilişim teknolojilerinin rengi olan mavinin yoğun olarak kullanıldığı Telnet-Turcom(R15) reklamında, teknolojinin ve teknoloji uzmanlığının buzdağı imgesi ile doğallaştırıldığı görülmektedir. Uzmanlık ve profesyonellik gerektiren böyle bir alanı anlatmak için kullanılan buzdağı imgesi, bu alanın da tıpkı doğa gibi karşı konulamaz biçimde kendi kuralları olduğu, kendi iç işleyişi olduğunu imlemektedir. Dışarıdan müdahale istense de mümkün değildir. "Doğal" olarak bir buzdağı kadar korunaklı ve güçlü bir yapıdır.

"İleri Teknoloji Doğasında Var" sloganının kullanıldığı Transcend (R16) reklamlarında evcil olmayan, ağırlıklı olarak vahşi hayvanların fotoğrafları yer almaktadır. Böylece hem doğal olanın güçlü, iyi ve tercih edilir olduğu vurgulanmakta hem de teknoloji ile doğa arasındaki karşıtlık gizlenmeye çalışılmaktadır. "*Your supplier, your partner, your friend*-Uygulayıcınız, iş ortağınız ve arkadaşınız" sloganını kullanan Transcend reklamı ile, bellek özelinde, teknolojinin işimizde bize yardımcı olan bir profesyonel, birlikte iş yaptığımız iş ortağı ve aynı zamanda arkadaşımız olarak her anlamda ne kadar yakınımızda olduğu vurgulanmaktadır.

Sonuç

Son dönemde çalışma yaşamına ve gündelik yaşam pratiklerine yoğun bir biçimde giren bilişim teknolojileri (BT), olgunun "kadın", "cinsiyetçilik" ve "toplumsal cinsiyet" gibi kavramlar etrafında incelenmesini zorunlu kılmıştır. Böylesi bir sorgulama süreci kadınların BT ve genel olarak teknolojik pratiklerle olan ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlayan feminist politikaların üretilmesine bir katkı sağlayacaktır. Teknoloji-ideoloji ilişkisini incelemek, bilişim teknolojilerinin üretim, tasarım, tüketim, kullanım

gibi her aşamasında-birçok ideoloji gibi- toplumsal cinsiyet ideolojisinin devreye girdiğini, hatta bu ideolojinin bu teknolojilerin içine gömülü olduğunu ortaya koymak açısından önem taşımaktadır.

Türkiye’de, bilişim toplumu tartışmaları ile 1980’li yıllarda tüm dünyada yükselişe geçen yeni sağ ideolojinin birbirine koşut gelişmesi ve bu tartışmalar içinde üretilen yazının bu ideoloji egemenliğinde kalması, eleştirel araştırma ve tartışma örneklerinin sayıca çok az olması, "yeni sağ ideolojinin payandası olarak BT"nin de incelenmesi gereken bir olgu olduğunu ortaya çıkarmıştır. Eleştirel bilişim toplumu yazını ise, bilişim toplumu mitini tartışarak, bu mitin gizlediği bölgeler ve sınıflar arası eşitsizlik, Türkiye’de BT altyapı yatırımlarının ulusal ve uluslararası askeri güçler ile çokuluslu şirketlerin talepleri doğrultusunda yapılması konularını irdelemiş, BT’ye ve internete erişimdeki eşitsizlikler nedeniyle ortaya çıkan sayısal uçurum (*digital divide*) olgusuna eğilmişlerdir. Ancak bütün bu çalışmalarda, BT’ye erişim ve kullanım konusunda varolan bölgesel ve sınıfsal eşitsizliklerin toplumsal cinsiyet boyutu göz ardı edilmiştir.

Mühendislik ideolojisi, sözde "ideolojilerden arınmış", aslında kendisi de bir ideoloji olan "yansız" bilim ve teknoloji söylemi üzerinde temellenen, tarihsel süreç içerisinde, 1900’lerin başlarından itibaren teknokraziyle, daha yakın zamanda ise yeni sağ ideoloji ile iç içe ilerleyen bir söylemdir. Aynı zamanda özellikle üçüncü dünya ülkelerinde gözlemlendiği biçimiyle, mühendislerin, "toplumsal mühendislik" olarak isimlendirilen göreve soyunarak, toplumsal sorunların teknoloji temelinde çözülebileceği, dolayısıyla yönetim kademelerinde teknik insanların bulunduğu bir yönetim biçiminin siyasete gerek kalmaksızın refah düzeyi yüksek ve mutlu bir toplum yaratacağı düşüncesi BT sektöründe hakimdir. Kabaca söylemek gerekirse, bu ideolojinin üreticisi ve taşıyıcısı beyaz yakalı, BT profesyoneli, şehirli erkekler ise; yeniden üreticisi ve doğallaştırıcısı ise BT profesyonellerine yönelik yayın yapan süreli yayınlar ve bu yayınlarda yer alan reklam metinleridir.

Teknolojik bir ürün ya da hizmetin tutundurulması ve satışı noktasında önemli bir işlev gören reklam metinleri aynı zamanda, tanıtımı yapılan ürünü yüceleştirmekte, asıl işlevinden koparıp ona bir cinsiyetle bağlantılı çeşitli insani özellikler atfedebilmektedir. Çoğu zaman erkek özellikler atfedilen ürünler "akıllı, hızlı, güçlü, sorun çözen, vazgeçilmez, karizmatik, teknolojik olarak üstün" şeklinde nitelenirken; kadınsı sayılan ürünler için "hafif, görece değer-siz, ikincil, cinselliği ön planda olan, güzel, narin, vazgeçilebilir, yaşama renk katan" türünden nitelermeler kullanılmaktadır.

Mühendislik ve yeni sağ ideolojileriyle, kadının bilişim teknolojileri ile ilişkisini sorunlu olarak kuran toplumsal cinsiyet ideolojisi arasında karşılıklı birbirini destekleyen bir ilişki bulunmaktadır. Bilişim teknolojileri alanı, tüm hegemonik ve toplumsal cinsiyet ideolojisi ile biçimlenmiş durumuna rağmen kadınlar için özgürleşme, kurtuluş ve kendini gerçekleştirme olanaklarıyla doludur. Bu alan da toplumsal cinsiyet ideolojisine müdahale edilebilecek diğer alanlar gibi bir söylemsel/kültürel mücadele alanıdır.

BT ile ilgili hizmetiçi eğitimlerde, eğitimcilerde kısa da olsa bir toplumsal cinsiyet eğitimi verilmesi olumlu olacaktır. Bu eğitimde kadın ile teknoloji ilişkisinin sorunlu olmasının en önemli nedeninin toplumsal cinsiyet ideolojisi olduğu anlatılarak kadın kullanıcılara daha anlayışlı yaklaşılması sağlanabilir. Ayrıca teknoloji ve toplumsal cinsiyet ilişkisi bu hizmetiçi eğitimlerin bir alt konusu olarak tüm eğitim alanlarına anlatılıp bu konuda bir duyarlılık, farkındalık yaratılabilir. Bu, konuyla ilgili ataerkil önyargıların değiştirilebilmesi için bir fırsat yaratabileceği gibi, eğitim alan kadınların da teknolojiyi deneyimlemelerinde kendilerine daha güvenli olmasını sağlayabilir. STK’lar ve üniversitelerin kadın merkezlerinin kamu kuruluşlarında ve şirket içi eğitimlerde eğitim verecek eğitimcilerin bu doğrultuda eğitilmesi yönünde kampanyalar düzenlemesi çok yararlı olacaktır. BT sektöründe yöneticilik başta olmak üzere, her düzeyde çalışan kadınlara cinsiyet körlüğünün aşılmasına yönelik eğitimler verilmesi de yararlı olacaktır. Çünkü bu kadınların büyük

bir bölümü, bu çalışmada incelenen reklam metinlerindeki cinsiyetçi kodları açıklamalarını engelleyecek ölçüde, toplumsal cinsiyet ideolojisinin etkisi altındadır.

Çeşitli AB ülkelerinde AB Toplumsal Fonları aracılığıyla kadınların yeni istihdam alanlarında çalışma yaşamına girmelerini teşvik eden eğitim projeleri uygulanmaktadır. Bu projelerden biri Danimarka'nın Odense kentinde belediye tarafından finanse edilen Kadınlar İçin Açık Enformasyon Merkezi'dir (Binark, 2003: 150). 1986'da açılan bu bilişim teknolojileri eğitim merkezi, sadece kadınlara yönelik ücretsiz BT kursları düzenlemektedir. Ayrıca 1991'den bu yana gezici bilgisayar okur-yazarlığı eğitiminin gerçekleştirilmesini ve bilgisayar ağlarına erişimi sağlayan "enformasyon otobüsü" hizmeti verilmektedir. Benzeri bir BT tırı ya da karavanı uygulamasının Türkiye'de de yapılması kadınların hem bilgisayar ve İnternet aracılığıyla yeni bilgilere ulaşmasının önündeki engelleri azaltmış olacak hem de yeni iş olanakları yaratma konusunda katkı sağlayacaktır. Örneğin Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilköğretim öğrencileri için "gezici bilgisayar laboratuvarları" gibi benzeri bir projesi bulunmaktadır.

Mutlu Binark'ın "Türkiye'de Kadınlar Tıkıyor" Eğitim Projeleri adıyla andığı iki proje 2003 yılında yürütülmeye başlanmıştır (153). Bunlardan biri Türkiye Bilişim Vakfı'nın (TBV) yürüttüğü "Ev Hanımlarına Bedava Bilgisayar ve İnternet Eğitimi" adlı projedir. Diğeri ise, Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (Ka-Der) tarafından yürütülen "İnteraktif Kadın Projesi" dir. İlkinde bin ev kadını bilgisayar okur-yazarı yapmak hedeflenirken, ikincisinde herhangi bir STK ya da siyasi parti üyesi üç bin kadına İnternet kullanımı kursu verilmesi amaçlanmaktadır (Binark, 2003: 153). Benzeri projelerin sayılarının artırılması ve kadınlar arasındaki etnik, ekonomik, coğrafi farklılıkların en aza indirilerek kadınların ücretsiz olarak BT olanaklarından yararlanmasını yönünde görev üstlenecek kurumlardan biri de Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü olmalıdır.

Sivil toplum örgütlerinin, Türkiye'de birkaç üniversite tarafından uygulanmakta olan "Kardeş Köy" projeleri örneğinde görüldüğü

gibi, BT olanaklarından yoksun yerleşim yerlerinde yaşayan, özellikle ilköğretim çağındaki çocuklara yönelik eğitim çalışmaları yürütmelelerinin yararlı olabileceği düşünülmektedir. Bu tür çalışmalar bilgi zenginleri ve bilgi yoksulları arasındaki sayısal uçurumu kapatmak açısından da önemli olacaktır.

Ayrıca şu anda çeşitli kadın grupları tarafından kullanılan e-grupların sayısının artırılması ve içeriklerinin zenginleştirilerek, tartışma konularının çeşitlendirilmesi katılımcı kadın sayısını arttırdığı gibi, varolan grupların da hareketlenmesini, renklenmesini sağlayacaktır. Sivil toplum örgütleri, sayıları çok az olan toplumsal cinsiyet-teknoloji ilişkisini irdeleyen proje ve araştırmalara destek vererek bu konuda Türkiye'ye ait bilgi birikiminin artmasına katkıda bulunabilirler. Tüketiciyi koruma derneklerinin, yakın zamanda Türkiye'de çeşitli televizyonlarda yayımlanan cinsiyetçi reklamlara karşı aldıkları tavır ve uygulamalarda olduğu gibi, teknoloji reklamlarındaki cinsiyetçi mesajlara yönelik çalışmalar da yapmaları bu konuda bir duyarlılık yaratmak açısından önemli olacaktır.

Toplumsal cinsiyet ideolojisinin, kız ve erkek çocuklarının teknoloji ile olan ilişkilerini, sosyalleşme sürecinin ilk aşamalarından itibaren, özellikle okullarda verilen eğitimle yönlendirdiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda kız çocuklarının başta matematik korkusu olmak üzere, genel anlamda teknofobiyi yenmelerine yönelik eğitim çalışmaları yapılması ve özellikle kız çocuklarının matematik ve fen derslerine yönelmelerini sağlamak gerekmektedir.

Bu araştırmanın sonuçlarının politikleşmesi ve bu doğrultuda uygulamalar yapılmasında politik özne öncelikle STK'lar, üniversitelerde bulunan kadın sorunları araştırma merkezleri, kadın çalışmaları bölümleri olacaktır.

Kaynakça

- Artun, Ali (1999). *Fordizmin ve Mühendisin Dönüşümü*. Ankara: TMMOB.
 Dağtaş, Banu (2003). *Reklamı Okumak*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
 Binark, Mutlu (2003). "Avrupa Modeli Enformasyon Toplumu Politikası ve Kadınların Bilgisayar ve İnternet'i Kullanmaları". *Avrupa Birliği ve Türkiye'de İletişim Politikaları* Mine Gencil Bek. (der.) Ankara: Ümit Yayıncılık. 135-161.

- Binark, Mutlu (2001). "Çalışma Yaşamında Bilgisayarların Toplumsal Cinsiyete Bağlı Kullanımı ve cinsiyetçiliğin İşlemesi: Emeği İkinileştirilen Kadınlar ve Cinsiyet Kör Seçkin Kadınlar." *İletişim* 10: 163-213
- Binark, Mutlu (1999). *Enformasyon Teknolojilerinin Toplumsal Cinsiyete Bağlı Kullanımı Japonya ve Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: A. Ü. SBE.
- Connel, R.W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. Çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı
- Ecevit, Yıldız, Ayşe Gündüz Hoşgör ve Ceylan Tokluoğlu (1999). "Bilişim Sektöründe Çalışan Kadın Profili." Bilişim Kurultayı Bildirisi.
- Eco, Umberto (1991). *Alımlama Göstergebilimi*. İstanbul: Düzlem Yayınları.
- Fiske, John (1996). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Çev. Süleyman İrvan. Ankara: Ark Yayınları.
- Geray, Haluk (1995). "Küreselleşme ve Masaüstü Sömürgecilik." *Mürekkep*. Kış-Bahar.33-48
- Göle, Nilüfer (1986). *Mühendisler ve İdeoloji*. İstanbul: Metis Yayınevi.
- Habermas, Jürgen (1993). *'İdeoloji' Olarak Teknik ve Bilim*. Çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: YKY.
- İrvan, Süleyman (2000). "Metin Çözümlerinde Yöntem Sorunu." *ÜİS* 2000, 22. Oturum.
- Kandiyoti, Deniz (1997). "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar." *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Kozanoğlu, Hayri (1993). *Yuppieler Prenslar ve Bizim Kuşak*. İstanbul: İletişim Yay.
- Mutlu, Erol (Ekim 1995). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ark Yay.
- Robins, Kevin (1999). *İmaj: Görmenin Kültür ve Politikası*. Çev. Nurçay Tükoğlu. İstanbul: Ayrıntı.
- Springer, Claudia (1998). *Elektronik Eros*. Çev. Hakan Güneş. İstanbul: Sarmal
- Timisi, Nilüfer (1996). *Medyada Cinsiyetçilik*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Savaşı İşgalcinin Evinde Tartışmak:

Bir Konferansın Ardından...

Hakan Ergül
Graduate School of
International
Cultural Studies
Tohoku University

Savaşı İşgalcinin Evinde Tartışmak: Bir Konferansın Ardından...

1 Denzin'in burada sözünü ettiği dergilerden biri, editörlüğünü de üstlendiği "Cultural Studies Critical Methodologies" olmalı. Mayıs 2004 sayısındaki yazılara ve Ağustos sayısının dosya içeriğine göz atmak, derginin 11 Eylül saldırıları sonrası politikalar karşısındaki tavrına ilişkin bir fikir verebilir.

2 Konferans 25-28 Temmuz tarihleri arasında, University of Illinois tarafından (Urbana-Champaign) düzenlendi. Bu yazıda değinilmeyen diğer oturumların ayrıntıları ve programın tamamı www.crossroads2004.org adresinden elde edilebilir.

"...Amerikan toplumbiliminin son on yılına bakacak olursanız, Amerika'nın Asya'da kalkıştığı savaşların izine bile rastlayamazsınız. İşte bu gözardı edilen işlevi Kültürel Çalışmalar üstleniyor. Yayımladığımız dergilerle¹ özel sayılarla ve konferanslarla bu konuya eleştirel bir ortam oluşturmaya çalışıyoruz..." diyordu Norman K. Denzin *International Crossroads in Cultural Studies*² konferansında. Denzin, kampusun estetik anlayışını yansıtan o taş yapılardan birinde bu konuşmayı yaparken, dışarıda, aydınlık bir gökyüzünün altında uzanan üniversite, toplumbilimin yerine getirmemekle eleştirildiği işlevi üstleniyor, görülebilir her noktada dalgalandırdığı Amerikan bayraklarının yanında kendi flamalarını da gönderin yarısına çekerek, bu ülkenin dünyanın öteki coğrafyalarında -yine ve hanidir- "kutsal" bir savaşta olduğunu anımsatıyordu bize.

Denzin, bu yıl beşincisi düzenlenen ve 130'un üzerinde oturumu biraraya getiren konferansın başkanıydı ve yukarıdaki sözlerin bir benzerini birkaç saat önce açılış konuşmasında, 42 farklı ülkeden gelen katılımcıyla paylaşmıştı. Konuşmasında, her türden şiddet rejimine direnmenin entelektüel bir görev olduğunu vurgulayan Denzin, içinde yaşadığımız "küresel belirsizlik" döneminde korku ve şiddet politikalarının medyadaki kodlarını açığa çıkarmayı Kültürel Çalışmalar'ın ahlâki yükümlülüğü sayıyordu. Zaman zaman ses tonuna da yansıyan bir heyecanla, entelektüel enerjinin evrensel insan haklarını yüceltecek şiddet-dışı bir "hakikat (truth)" arayışına adanması gerektiğini söylüyor, sık sık da soruyordu: "... Bush'un rejimi içerisinde hakikatten söz etmeye çalışmak ne anlama gelmektedir?..

Bu yalanlar rejiminde hakikatin anlamı nedir? Size hakikatten ne anladığımı söyleyeyim: Hiçbir meşruiyeti bulunmayan bu savaşta ölen insanların gerçekliğinden söz ediyorum ben. Bize 'gizlilikten', 'ulusal güvenlikten' söz ediyorlar Savaşı meşru kılmaya çalışan ve benim için, modern zamanlara ait terimler olmaktan öte anlam taşımayan teknik sözcüklerdir onlar. Hiçbiriyle ilgilenmiyorum. Umu- rumda olan tek hakikat, orada insanların bir yalan rejimi sonucunda ölüyor oldukları ve bizim bu durum karşısında sorumluluk taşı- dığımızdır"

Bu konuşmanın yer aldığı oturum "Savaş, Medya ve Demokrasi" (*War, Media, and Democracy*) başlığını taşıyordu ve yarattığı tartışmalar kadar, izleyici sayısı da konferansta öne çıkanlardan biriydi. Bu ilgide, tartışmaya yakınlığıyla tanıdığımız Douglas Kellner'in da bir etkisi olmalı. Ancak Kellner, programda adı geçmesine karşın oturuma katılmadı; gelmiş olsaydı, bu argümanların bir benzerini Irak savaşı temelli medya propagandasından örneklerle, ondan işitecektik.

Ana konusunu "küresel belirsizlik döneminde Kültürel Çalışmalar" olarak seçen konferansta yaklaşık 600 bildiri sunuldu ve bunlar arasında, çalışma nesnesi olarak şiddetin ve savaşın farklı medya metinleri üzerinden çözümlenmesini seçenler, konferansın atmosferini de biçimlendirdiler.³ Bu oturumların başlattığı tartışmalar, olguyu farklı yöntemlerle sorgulayan başka bir dizi bildiriye, oradan da koridorlara taşındı.

3 Bildiriler, beden'in tecimsel medya metinlerinde kodlanması; anlatı kuramında yeni yönetsel arayışlar; uluslararası kültürel kimlik tartışmaları; spor, kimlik ve küreselleşme; küresel dünyada Afrika ve siyah öznenin medyada temsili; kültürel çalışmalarda deneysel sorgulama alanları; televizyon çalışmalarında yeni yönelimler gibi birbirleriyle uzak-yakın alanları içeriyordu.

4 Association of Cultural Studies. Ayrıntılı bilgi için, www.cultstud.org adresine bakılabilir.

5 Burada "aktör" sözcüğüyle, şu anda yönetimde bulunan hükümet hedefleniyor. Ancak konferansla ilgili bir rastlantının, bu "ev sahipliği" durumunu daha da trajikomik kıldığını düşünüyorum: Konferansın düzenlendiği Illinois eyaleti, süregiden savaşın en çok tartışılan figürlerinden Savunma Bakanı Rumsfeld'i dört kez Temsilciler Meclisi üyesi seçmiş olmasıyla da ünlü.

6 Lawrence Grossberg konferansın önemli figürlerindendi. Konuşmasında, Kültürel Çalışmalar'ın tarihsel bir dökümünü çıkarmayı deneyen Grossberg, bugün eksikliği duyulan ekonomi-politik eleştirinin de altını çiziyordu. En çok "yalıtılmış disiplinler" düstüncesini ürktütcü bulduğunu belirten Grossberg, disiplinlerarası bir alanda toplumbilim, antropoloji ve edebiyattan kendi bilme yöntemiyle yararlanmak gerektiğini; ama bunu yaparken de ekonomi-politik eleştirinin görmezden gelinemeyeceğini ileri sürüyordu. Belirli bölümleri "geldiğimiz nokta, amaçladığımız yer değil!" türünden bir itirafa da dönüşen kuramsal tartışmanın bütünü ve dayandırıldığı Kültürel Çalışmalar haritası, farklı bir yazıda ele alınmayı gerektiriyor.

Konferansın ilk saatlerinde varlığını duyumsatan bu eleştirel atmosfer, farklı coğrafyalardan gelen katılımcıların sohbetlerine yansayan, "savaşı, işgalcinin evinde sorgulamanın" yarattığı gerginliği de bir ölçüde gidermiş görünüyordu. Bu gerginlik rastlantısal değil: Konferansı düzenleyen oluşumun⁴ merkezi Avrupa'da ve bu yılki etkinlikle birlikte rotasını ilk kez Amerika'ya çevirmiş görünüyor. Bu taşınma, beraberinde bir dizi eleştiriye de ortam oluşturdu. Her şeyden önce, konferansın ana konusu ile ev sahibi ülke arasındaki sorumlu ilişki, kaygı listesinin başında yer alıyordu: Bu yılki konferansta "küresel belirsizlik" görüngüsü disiplinlerarası bir alanda sorgulanacak, kültürel çalışmaların kriz odakları karşısında nerede durması gerektiği tartışılacak ve bilgi üretme politikalarında yeni yönelimler aranacaktı. Bu konu, küresel belirsizliğin baş mimarı olmakla kalmayıp, bu kriz ortamını bir tür korku tiranlığına dönüştüren aktörün⁵ kendi evinde ne ölçüde sorgulanabilirdi?.. Üstelik olup bitenler karşısında -tavır almak şöyle dursun- bilinçli bir körlükle suçlanan bir akademia'nın ev sahipliğinde? Havaalanlarında parmak izlerimizi, fotoğraflarımızı ve sonunda sabrımızı bırakıp, gönlümüzce buyur edildiğimiz bu evde bulunmanın kendisi, eleştiriyi de örseleyebilir miydi?

Bu listeye, giderek çetrefilleşen vize sorunları, uzaklık, ekonomik güçlükler gibi etkenleri de eklersek, bu durumun katılımcı dağılımını Amerikan üniversiteleri lehine bozulabileceği; dolayısıyla konferans içeriğinin nitel yöntem arayışlarından uzaklaşabileceği; sonuç olarak da, bir ucu Anglo-sakson geleneğe yaslanan ve ekonomi politik gündeminde tutan eleştirel örneklerden yoksun kalınabileceği kaygıları dile getiriliyordu.

Bu kaygıların naif, indirgemeci ve monist oldukları düşünülebilir; ancak doyurucu birer yanıt verilemediği sürece akıllarda kalacağı da ortada. Tam da bu nedenle, konferansın ilk günü açılış yapılacak salona biraz erken gelenler, Norman Denzin ve Lawrence Grossberg'in⁶ yapacakları konuşmalara ilişkin genel bir merakın yanında, özetlemeye çalıştığım türden bir kaygıyı da yansıtıyorlardı. Konferans kitapçığında yer alan başlıklar ve bildiri özetleri bize, oturma-

rın hatırı sayılır ölçüde eleştirel bir yörüngeye yerleştirildiğini söylüyorsa da, bu eleştirinin dozu ve en çok da "nereye" yöneltildiği önemliydi.

Başta söylemem gerekirse, konferans boyunca özellikle belirli oturumlarda ortaya çıkan verimli-eleştirel gerilimin, bu kaygıları bir ölçüde giderdiğini düşünüyorum. Pek çok oturumda ısrarla yinelenen "Kültürel Çalışmalar'ın ilerici ve özgürlükten yana olmakla kalmayıp, kriz odaklarını açığa çıkaracak ve onları dağıtmaya olanak sağlayacak çalışmalara her zamankinden daha çok gereksinim duyduğu" vurgusunun, savaşı gündemlerine alan bildirilerde daha da kristalleştiği kanısındayım. Birkaç örnekle açacağım "savaş-medya" odaklı oturumları da bunlar arasında sayıyorum. Ancak ayrıntılara geçmeden önce, konferans ortamına ilişkin birkaç not daha aktarmak istiyorum.

Oturumlar boyunca salonlarda "şiddet mekanizmalarını açığa çıkarma, onlara direnme ve dönüştürme" çağrısı sürerken, katılımcılara ücretsiz dağıtılan savaş karşıtı yayınlar (örneğin *In These Times*⁷) ve kafeteryalara yerleştirilen büyük ekran televizyonlar, 11 Eylül sonrasını tartışan bildirilere kesintisiz bir dekor⁸ oluşturuyordu. Örneğin, içeride, ABD başkanının kamuoyuyla paylaştığı "bilgi"lerin entelektüel-eylemci bir tondan "yalan" sıfatıyla tanımlandığına tanık olanlar, dışarıda George W. Bush'un yeni demeçleriyle karşılaşılıyorlardı. Bildiriler, savaşta adı geçen aktörü ve söylemini medya metinlerinden söke dursunlar, aktör, yeni metinler üretmeye devam ediyordu. Bir yanda Irak'ta yaşanan kaosa dair haber akışı sürerken, diğer yanda arkasına Yeditepe'yi almış haberciler, İstanbul'da düzenlenecek NATO zirvesine ilişkin haberleri geçiyor; Başkan'ı karşılayacak kentteki hazırlıklardan rakamlar aktarıyorlardı. Bütün bunlar olurken, ellerinde kahve bardaklarıyla oturumlar arasında haber izlemeyi seçenler, bu hazırlıkların "çok boyutluluğuna" da tanık oldular elbette. Kameralar İstanbul sokaklarındaki savaş karşıtı eylemlere çevrildiğinde, konferansa katılanlar, hem direnme çağrısının eyleme dönüşme potansiyelini, hem de NATO zirvesine ev sahipliği yapan ülkenin bu durum karşısındaki refleksini aynı anda izleme olanağı buldular.

7 Dergiyle ilgili ayrıntılara www.inthesetimes.com adresinden ulaşılabilir.

8 Bu dekorda Michael Moore'un, *Fahrenheit 9/11* belgeselinin de yer aldığını belirtmeliyim. Filmin kent merkezinde gösterime girdiğini öğrenenler oturumların ardından sinema salonlarına da uğradılar; ancak bütün seanslar için biletler çoktan tükenmişti.

"Gizlilik" politikaları ve elit söylemin örtemediği

Yerküre üzerindeki gölgesi gün geçtikçe kararar bir "ulusal güvenlik devleti" için *gizlilik ilkesi* ne anlama gelmektedir? Savunma anlayışını sürekli saldırı üzerine kuran bir hükümet, süregiden işgalin meşruiyetini "kamuoyunun bilmediği ama kendisinin sahip olduğu o 'gizli' bilgi"ye dayandırırken, ne tür bir söylem seçmektedir? O hükümeti seçim öncesi ve sonrasında sadakatle destekleyen haber kaynakları açısından gizliliği savunmanın bir sonu var mıdır? Varsa, o sonu daha erkene çekmek için neler yapılabilir?..

Konferans programında ilk güne yerleştirilen "Savaş, Medya ve Demokrasi" oturumu, bu yörünge üzerinde dönen tartışmalara zemin oluşturdu. Oturumda dile getirilen "Bush'un başından beri elit bir söylemle gerçeklik kazandırmaya çalıştığı demeçlerinden 'yanıltıcı olan'ı ayıklamak için eskisi kadar enerji harcamaya gerek yok... Haber kaynaklarımız açısından gazetecilik rutinlerinin dışına çıktığınız anda, aradığımız bilgiyi doğrudan hükümetin resmi kaynaklarından bile edinebilirsiniz" savı, *habercilik rutinleri-bilgi kanalları-elit söylem* ilişkisini, Irak işgali üzerinden tartışmayı hedefliyordu. Oturumda, savaş öncesi dönemde ileri sürülen, örneğin, "Saddam ve El Kaidede terör örgütü arasında doğrudan bağlantı olduğu *biliniyor*; hükümetin 'teröre karşı savaşta' bu *gerçeği* görmezden gelmesi olanaksız" ya da "Irak'taki diktatörlük yalnızca kendi coğrafyasını değil, *ürettikleri* kitle imha silahlarıyla demokratik dünyayı da tehdit etmektedir", gibi "orada olduğu *bilinen*" ancak bizim ulaşamadığımız *gizli bilgiye* göndermede bulunan resmi haber kaynakları ve haber öyküsünü çerçevelemede kullandıkları dil sorgulandı. Bildirilerde, hükümet merkezli bilgi kanallarının başlangıçta görece teklik oluşturduğu; ancak zaman geçtikçe ve hükümetin Irak projesi başarısızlığa dönüştükçe, söyleme sahip çıkan elitist gövdenin de dağılmaya başladığı ileri sürülüyordu.

Genel bir tartışma havasında geçen oturumda sunulan ve "hükümet açıklamaları, internet siteleri, bireysel ilişkiler, sohbet ortamları, basın bildirimleri" gibi farklı kaynaklardan düzenli olarak toplana

nan haberlerin resmi demeçlerle karşılaştırılmasından elde edilen sonuçlar çarpıcıydı. Bu verilerden yola çıkılarak resmi haber kaynaklarının kendilerini yalanlar konuma düştükleri savunulurken, işgali başlatan hükümetin geciktirici bir engel olarak gördüğü "meşruiyet" sorununun, yakın zamanda gözlemlenen kurumlararası yarılmada etkili olduğu ileri sürülüyordu. "...Bugüne dek hükümetin sürekli dolaşımında tuttuğu elit söylemi destekleyen *merkezi kaynaklar* (CIA, FBI ve Washington merkezli diğer resmi kurumlar), Bush'un 'bilgi' olarak kamuoyuna sunduklarının dayanaksız olduğunu önce çelişkili haber içerikleriyle, bugünse doğrudan itiraf etmek zorunda kalıyorlar..." görüşü dile getirilirken, bu noktaya gelinmesinde alternatif-haber kaynaklarının ve entelektüel-eylemci örgütlerin birer baskı grubu olarak *çözücü rol* üstlendiklerinden de söz edildi.

Kellner'in bu oturuma katılmadığını belirtmiştim; ancak Denzin konuşmacılar arasındaydı. "Entelektüeller, araştırmacılar ve eylem bilinci taşıyan bireyler olarak sorumluluğumuz, bir sonraki bomba hedefini bulmadan bunu engellemenin yollarını bulmaktır" sözleriyle tartışmaya katılan Denzin, savaş-medya ilişkisinde temel sorunu "bu yalanlar rejiminin kapitalist medyayla birlikte demokrasi olasılıklarına verdiği zarar" olarak tanımlıyor; çözüm olasılıklarından birini, resmi pedagojinin *gizlilik* ve *ulusal çıkar* söylemiyle verdiği bu zararı giderecek türden bilgi politikalarında ve bu bilgiyi medya ortamına taşımanın yollarını aramakta buluyordu.

"Kamuoyunun yaşananların farkında olmasına karşın bu duruma bir çözüm arama gereksinimi duymadığını; dahası halkın olup bitenlere ilişkin bir doyunluk yaşıyor olabileceğini" ileri süren bir araştırmacının "bu durumda yapabileceklerimiz de sınırlanmıyor mu?" sorusu eski ama önemliydi (Yeri gelmişken; bu doyunluğun -belki de yılınlığın- sınırlarının son dönemde araştırmacıları da içerecek şekilde genişletilebileceği kanısındayım.) Oturumda bu soru yanıtını bulamadıysa da dile getirilen görüşlerden biri, -konuyu yüzeysel değerlendirmeye bir örnek olması açısından- tartışılmaya değerdi: "Bu hükümetin yeniden seçilmemesi için kamuoyuna daha fazla tartışma olanağı sağlamak"

Olguya seçim düzleminde bir çözüm arayan bu görüş, kulağa hoş geliyor olabilir; ancak yaşanan krize eksik bir tanımlama getirdiğini düşünüyorum. Sorun, "başarısız olduğu için krizler üretmeye başlayan bir partinin talihsiz politikası sorunu" değil, doğrudan bu kriz ortamını üreten, oradan beslenen, kriz politikalarını kontrol eden ve belirli aralıklarla emperyalist-baskıcı yönelimleri iktidara taşıyan süreçler ve -dolayısıyla da- yapı sorunu. Yukarıdaki önerinin bu fazlasıyla karmaşık yapıyla yeterince uğraşmaması bir yana, çözümü "hükümet değişikliğinde" aramakla, aslında sorunun da bir parçasına dönüştüğüne inanıyorum. Öte yandan, oturumun genelinde dile getirilen, hükümetin resmi "gizlilik" politikalarına karşı "görülebilirlik" işlevini daha radikal düzeyde üstlenecek ve elit söylemin çözülmesine -katılımcı bir tartışma ortamıyla- katkıda bulunacak bir medyayı tartışmanın, ortada bir sorun olduğuna gerçekten inanan kamuoyu ve baskı grupları için daha umut verici olabileceği kanısındayım.

Game over!: Savaşın ekrandaki yüzleri ve "militainment"

"Savaş Cehennem değil, Eğlencedir" (*War Isn't Hell, It's Entertainment*) başlıklı oturum, savaşı medya metinleri üzerinden çözümleyenler arasında yöntem yelpazesinin genişliğiyle dikkat çekiyordu. Oturumun çağrı metni, Derian'ın "Ordu-Endüstri-Medya-Eğlence ağı" (MIME-network) kavramına göndermeyle başlıyor, savaşın bu ilişkiler matriksinden geçerek medyada ne tür bir tahayyüle dönüştüğünü tartışmayı öneriyordu. Böyle bir sorgulamanın pek çok değişkeni birarada değerlendirmesi beklenebilir. Ancak aynı metin içerisinde bir başka tümce oturumun "savaşın tarihsel-politik bir çözümlemesinden çok, onun medyadaki estetik temsiliyle ve bir eğlence biçimi olarak yeniden dolayımıyla" ilgilendiğini duyuruyordu. Oturumu izlemeden önce konferans kitapçığında okuduğum bu ikinci önerinin sorunlu olabileceğini düşünmüş; Adorno'nun "tümüyle estetik açıdan algılanmış bir sanat, estetik açıdan yanlış algı-

lanmış bir sanattır" sözünü aklımda tutarak, bildirilerin bu sorunsallaştırmayla nasıl baş edebileceklerini merak etmiştim.

Açmam gerekirse; "savaşın medya dolayımıyla estetik üretimi" yukarıda belirtilen ilişkiler bağlamında tartışılacaksa, bu üretimin olanaklarını şekillendiren politik uzamı tartışma merkezinden sürmenin bir yolu olduğunu sanmıyorum. En azından bunun, çözümlemeyi sığlaştırmadan yapılabileceği kanısında değilim. Ancak oturdaki tartışmaların, çağrı metnindeki kavramsallaştırmayı bir ölçüde onardıklarını düşünüyorum. Bunda, tartışmanın sınırlarını "savaşın eğlence endüstrisi içerisinde ne tür politik söylemlerle işbirliği içinde kurgusallaştırıldığını (*novelized*)" kapsayacak ölçüde genişleten bildiriler belirleyici oldu.

Amerikan emperyalizminin "terörizme karşı savaş" söylemini bilgisayar oyunları (*Özgürlük Savaşçıları, Çöl Fırtınası*, vb.) üzerinden çözümleyen bildiride, Amerikalı tüketiciyi hedefleyen savaş oyunlarının, beyaz, orta sınıf, kent varoşlarında yaşayan *vatansesverlere*, evlerinde güvenlik içinde otururken Ortadoğu'da bir diktatörü yok edebilme, bir kenti haritadan silebilme gibi yetiler önerdiği; bunu yaparken de oyun içeriklerinde öteki'nin coğrafyasına karşı ırkçı bir nefretin belirli görsel-etkileşimli araçlarla yeniden üretildiği konusu işleniyordu. Bildiride, 11 Eylül'ün ardından neredeyse bir tür'e dönüşen ve pazarda kendine baskın bir konum elde eden savaş oyunlarının bu başarısında, pazarlama teknikleri kadar, oyun içeriklerinin diğer medya metinlerine eşzamanlı yaptıkları göndermelerin de belirleyici olduğu savı ileri sürüldü.

Bir başka bildiri, "savaş ve kurbanlarını" melodramların film müzikleri üzerinden sorguluyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasına ait -ve bildiride *postmodern* olarak sınıflandırılan- örnekler, melodram sevenlerin listesine girecek türden: *Pearl Harbor, Saving Private Ryan, The Thin Red Line*. Bu filmlerin müziklerinde savaş kurbanlarının "sessizlik, ses bozulmaları, yokluk duygusu ve üst-sesler" yoluyla temsil edildiği ileri sürülürken, film müziği içeriklerinin -bir ucu toplumsal cinsiyete de eklenen- milliyetçi motiflerle kodlan-

diğından söz edildi. Bildiride, Anderson'a da bir göndermeyle, "yurttaş-hayali cemiyet (ulus devlet)-aidiyet" ilişkisinin film müziklerine yansması tartışıldı ve bunun "ulus için adanan yurttaş-ulus için ödenen travmatik bedel" koduyla nasıl gerçekleştirildiği sorgulandı.

Oturumda yer alan bir diğer bildirinin konusu *Jessica Lynch* de, bu travmatik bedeli ödeyenler arasında olmalı. Medyanın "zorunlu Irak işgali mozaığı"nda yer alan parçalardan biriydi çünkü Lynch. Onu, Amerikan bayrağı önünde çekilmiş üniformalı vesikalığıyla haber dergilerinin kapak sayfalarından ve -kurgusallığı bağlamında- *Er Ryan'ı Kurtarmak* filmini aratmayacak türden bir "kurtarma operasyonu"nun görüntülerinden anımsıyoruz. Bildirinin konusunu, Amerika merkezli haber kaynaklarının çerçevelediği bir öyküyle, her Amerikan askeri kadar kahraman olduğuna bir kez daha "tanık" olduğumuz Lynch'in medya temsili oluşturuyordu. Öykü kısaca şöyleydi: Lynch, kendini "terörizmle savaşa adanmış" bir rejimin askeri olarak zorlu bir görev üstlenmiş ve Irak'a "dünyayı tehdit eden düşmanla savaşmaya" gitmişti. Ancak, büyük bir talih-sizlik sonucu düşmanın eline düşen *masum* Lynch, yine kahramanca düzenlenen bir operasyonla kurtarılmış ve medyanın yaratacağı bir "vatansever kahraman" anlatısında baş rolü oynasın istenmişti. İşte bildiri, küresel medyada haftalarca dolaşımda kalan bu anlatıyı, Amerikan kahramanlık mitleri ve toplumsal cinsiyet açısından inceliyordu. Lynch'in er'likten "masum kurban"lığa, oradan "vatansever kahraman"lığa, sonunda da "kahraman-kadın-kurban"lığa evriminin başarısız bir girişime dönüştüğü savı, bildirinin temel tezini oluşturuyordu. Bildiriye göre bu başarısızlıkta belirleyici olan, hükümetin medya/halkla ilişkiler uzmanlarının (*spin doctors*) beceriksizlikleri değil, bir kadının savaş kahramanı olarak bir ulusu temsiline izin vermeyecek ölçüde eril ve tutucu bir içeriği sahip "Amerikan cephe mitolojisi"ydi. Bu anlamda, yine bildiriye göre, Lynch'in öyküsünün baskın Amerikan "tutsaklık mitleri"yle örtüşmeyen bu yapısı, "anlatısal hakikat"i (*narrative truth*) de olanaksız kılmıştı. Dolayısıyla medyanın Lynch'i "ulusal bir savaş kahramanına" dönüştürme denemesi de böylece başarısızlığa uğramıştı.

Oturumda yer alan son bildiri, tartışmayı doğrudan kışlaya, askerin eğlenme alışkanlıklarına çekmek niyetindeydi. Çalışma, "savaşın sürdürülebilirliği açısından askerin moralini yüksek tutma" görevini üstlenen eğlence endüstrisinin, bu süreçte başvurduğu cinsiyetçi ve milliyetçi söylemlere odaklanıyordu. Billig'in "banal milliyetçilik" kavramına bir göndermeyle "banal militarizm"in tartışıldığı bildiri, ülke dışındaki Alman askerlerine "moral depolamak" amacıyla görev almış sanatçı, şarkıcı, komedyen vd. ile yapılan görüşme verilerinin niteliksel içerik çözümlemesine ve olgunun -tarihsel arka planı da içeren- ekonomipolitik bir irdelenmesine dayanıyordu. Eğlence endüstrisinin orduyla işbirliğini İngilizce "ordu ve eğlence" sözcüklerinden türetilen "militainment" kavramıyla karşılamayı deneyen bildiride, bu ilişkinin Almanya'da giderek boyutlandığı ileri sürüldü; örnekler verildi. Oturumda banal militarizmin yalnızca milliyetçi motiflerden beslenmediği; aynı zamanda cinsiyetçi söylemlerin de bu süreçte yer aldığı tartışılırken, örneklerden birini, kadın dansçıların ve şarkıcıların performansları sırasında erilliği sağaltılcı ve yüceltici bir söylemi yeniden üretmeleri oluşturuyordu. "*Banal Militarism*", bildiriye hazırlayanların Ekim ayında düzenleyecekleri bir toplantının da başlığını oluşturuyor.⁹

International Crossroads in Cultural Studies konferansı, bu yazının konusunu oluşturan, "savaşın ve şiddetin" gizli-açık türevlerini farklı paradigmalardan tartışan daha pek çok oturumu içeriyordu. Burada, yöntemleri ve sorunu tartışma biçimleri birbirinden ayrılan iki oturumu, öne çıkan argümanlar açısından aktarmaya çalıştım. Bunu yaparken, konferansın disiplinlerarası alana yayılan bütün oturumlarını kapsayacak bir "genel izlenim" vermekten de kaçınmaya çabaladım. İki nedenle: Dört gün süren ve eşzamanlı oturum sayısının kimi zaman 14'e ulaştığı bir konferansın, genellemeye izin verecek ölçüde "izlenebilir" olmaktan uzak oluşu, ilk nedeni oluşturuyor. Bu durum yalnızca bu konferansla sınırlı değil elbette. Çalışma alanının başlıca etkinliklerinden biri olma kaygısı güden başka konferanslar (yakın alanlardan ICA ve IAMCR, birer örnek olabilir) için de "bir kalemde toparlanamazlık"

⁹ Bu konferansın ayrıntıları, www.sosig.ac.uk adresinden edinilebilir.

durumu söz konusu. İkincisi, oturum başlıklarından ve bildiri özetlerinden -ki bu bilgilere web sayfasından da ulaşılabilir- yola çıkılarak yapılacak kuşbakışı bir değerlendirme, konferansın taşıyıcı öğelerine ilişkin söz söylemeyebilirdi.

Kitap Eleştirileri

Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir?

Kitle İletişim Araçlarının Ekonomi Politikası

Chomsky ve Edward S. Herman (1999). İstanbul: Minerva Yayınları. 139 sayfa

Önder İşleyen

Chomsky ve Herman, medyayı, liberal öğretinin gerçeği araştırdığı, otoriteden bağımsız özerk bir alan olduğu ve nesnel bir şekilde sunulduğu takdirde gerçeğin bilgisini verebileceği değerlendirilmesine karşı, devlete ve özel sektör etkinliklerine hükmeden özel çıkarlara destek işlevini yerine getiren bir araç olarak tanımlamaktadır. Sahipleri ve yöneticileri tarafından medyada hangi haberlerin yer alacağı, ne şekilde işleneceği, neyin seyredilip/dinleneceğine ve düşünüleceğine karar verilerek, düzenli propaganda kampanyalarıyla medya sevk ve idare edilmektedir.

Neyin haber olduğunu tanımlayarak haberleri biçimlendiren ve medyayı bir düzen içerisinde tutan önemli aktörler bulunmaktadır. Bu aktörler arasında iş dünyasının önde gelen isimleri, önemli medya kuruluşlarının sahipleriyle, üst düzey yöneticileri ve bu alanda yapıcı girişimlerde

bulunmaları uygun görülen çeşitli kişilerle gruplar yer almaktadır. Burada betimlenen, Chomsky ve Herman'a göre bir çeşit 'güdümlü piyasa sistemi'dir. Chomsky ve Herman 'güdümlü piyasa sistemi' tarafından belirlenen medya içeriklerini ortaya koymak ve medya ürünlerinin, üretim araçlarının sahipliğini yapan sınıfın çıkarlarına olduğunu ispat etmek için propaganda modeli kurarak, haberlere bu modeli uygulamaktadır.

Kitle iletişim araçlarının temel işlevi, yazarlara göre üretim araçlarına sahip olan sınıfın iktidarını devam ettirmek ve meşruiyetini sağlamak için içerikleriyle yanlış bilinç üretmektir. Dolayısıyla bu işlevini yerine getirmek için de sistemli bir propaganda yürütmektedir. "Kitle iletişim araçları, halka mesajlar ve simgeler ileten bir sistem oluşturur. Kitle iletişim araçlarının işlevi, bireyleri bilgilendirmek, eğlendirmek ve onları toplumun kuramsal yapısıyla bütünleştirecek değerleri, inançları ve davranış biçimlerini onlara aşlamaktır. Servetin belli kesimler elinde toplandığı ve büyük sınıfsal çıkar çatışmalarının yaşandığı dünyada bu işlevi yerine getirmek sistemli bir propaganda modelini gerektirir"(21).

Toplum içerisinde büyük servet ve iktidar eşitsizlikleri yaşanmaktadır. Medya da bu eşitsizlikleri yaratan sınıfın bir aracıdır. Bu eşitsizliklerin üzerine örtmek için medyanın işlevi ise propaganda yapmaktır. Medyada söylemin ve yorumun ilkelilerini belirleyen, neyin öncelikli haber olabileceğini tanımlayan ve medyanın işlevini belirleyen propaganda modeli içerisinde belli süzgeçler bulunmaktadır. Bu süzgeçler medya pratikleri içerisinde öylesine içselleştirilir ki, haberleri düzenleyen kişiler profesyonel haber ölçütleri olarak belirlenen bu süzgeçlere uyarak nesnel haber oluşturduğuna inanmaktadır. Propaganda modelinde haberler beş süzgeçten geçmektedir:

- 1- Medya şirketinin büyüklüğü, mülkiyeti, kar amaçlı oluşu ve sahiplerinin serveti,
- 2- Reklamcılığın medyanın en önemli gelir kaynağı olması,
- 3- Medyanın haber kaynakları,
- 4- Tepki ve yatırımsal kurumlar,
- 5- Sol muhalif toplumsal hareketler üzerinde denetim kurma.

Chomsky ve Herman bu süzgeçleri anlatırken, işçi sınıfı gazetelerinin nasıl ortadan kalktığı ve sermayenin etkileri üzerinde odaklanmaktadır. Bütün süzgeçlerde belirleyici olan medyanın yer aldığı sistem içerisindeki işlevi ve konumudur. Medya bir yandan yanlış bilinç üreten bir aygıt olmakla birlikte aynı zamanda ticari bir kuruluştur ve kendisinin devamı için kar ve sermaye şarttır. Süzgeçler de, medyanın bu ikili yapısı üzerinden oluşmaktadır.

Süzgeçlerin ilki ve önemlisi, medya mülkiyeti ile ilgilidir. Kapitalizmin hakim toplumsal formasyon olarak şekillenmesiyle sınıf kavramı ortaya çıkmıştır. Kapi-

talizmin ilk dönemlerinde, başka bir deyişle sermaye birikimini çok fazla sağlayamadığı, serbest piyasa koşullarının topluma tam olarak hakim kılınmadığı dönemde, işçi sınıfının yayın organları da bulunmakta ve işçiler üzerinde oluşturulan yanlış bilincin kırılmasında önemli bir işlev üstlenmektedir. Ancak daha sonra gazete çıkarmak piyasa koşullarına bırakılmış ve süreç sonunda küçük bir gazete bile çıkarmanın maliyeti yükselmiş, büyük sermaye sahiplerinin bile giremeyeceği bir işe dönüşmüştür.

Medya şirketleri piyasa ile giderek bütünleşmiş bunun sonucunda çapraz ve yatay tekeller oluşmuştur. Kapitalist ekonomik sistemin içerisinde ticari bir kuruluş olarak yer alan medya, ekonominin bütün alanlarında görülün tekelleşme eğilimlerinden nasibini almıştır. Medya şirketleri hem kendi içerisinde daha küçük olanları kapsayarak tekelleşirken; aynı zamanda sektör dışı alanların mülkiyetinde söz sahibi olduğu, bankalarla ve borsalarla ilişkili olan bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu ilişkiler içerisinde temel amaç kardır. Bu anlamda medya sahiplerinin çıkarlarının korunması haber için oluşturulan ilk süzgeçtir. Chomsky ve Herman'a göre, medya şirketleri çok büyük işletmeler olarak medya sahiplerinin ye piyasa ile kar amacı güden diğer güçlerin kesin kısıtlamalarına tabi olan çok zengin kişiler ve yöneticiler tarafından kontrol edilmektedir. Haberlere uygulanan ikinci süzgeç medyanın sermayeye dayalı bir olmasıyla bağlantılı olarak reklamlardır. Medya, piyasa ekonomisi içerisinde büyük sermaye gerektiren bir alan olmuştur. Bu anlamda sermaye sağlayan faktörlerden birisi, hatta en önemlisi reklamlardır (53).

Medya günlük haber taleplerini belli bir zaman dilimi içerisinde karşılamak için güvenilir haber hammaddesi akışına

muhtaçtır. Medyaya bu haber akışını sağlayan haber kaynakları, haberin oluşturulması aşamasında üçüncü süzgeçtir. Chomsky ve Herman, habercilerin kolay ulaşılabilecekleri, statüleri nedeniyle de güvenilirlik atfedilen sistemin seçkinleri ile medya kuruluşlarının ekonomik temelli zorunlu bir ilişki içerisinde bulunduğunu savunmaktadır. "Ekonomik zorunluluklar ve karşılıklı çıkarlar medyanın güçlü haber kaynakları ile ortak yaşamalı bir ilişki kurmasına neden olur"(59). Haberin geçtiği diğer süzgeçler ise tepki ve yatırımsal kurumlar ile denetim mekanizmasıdır. Medyanın bazen denetimden çıktığı durumlarda, özellikle hükümet tarafından tepki gösterilerek ve yetki kullanılarak medya hizaya getirilmektedir. Komünizm, medyanın araç görevini yerine getirdiği sınıfı tehdit etmektedir. Bu anlamda da önemli bir süzgeçtir (82).

Bütün bu süzgeçler medya kapılarından geçen haberleri daraltmaktadır. Nelerin haber olacağı ve nasıl yer alacağı bu süzgeçler doğrultusunda belirlenmektedir. Chomsky ve Herman, bunu ABD başınında Türkiye ve Polonya ile ilgili benzer bir olayın nasıl işlendiği üzerinden açıklamaktadır. ABD, Türkiye'de gerçekleşen 1980 darbesini desteklemiştir. Burada sendikal hakların kısıtlanmasıyla ilgili herhangi bir tepkisi olmamış ve haber olarak işlenmemiştir. Buna karşın sosyalist blok içerisinde yer alan Polonya'daki sendikal haklara getirilen kısıtlamalar önemli bir haber olarak yer bulmuş ve işlenmiştir.

Chomsky ve Herman propaganda modeli ile inceledikleri medyayı sonuç olarak şöyle değerlendirmektedir: "Medya gerçeği araştıran, huysuz, inatçı, her an her yerde hazır ve nazır, otoriteden bağımsız bir varlık kabul eden standart görüşün aksine, biz, medyanın gerçekten de belli bir toplumsal amaca hizmet ettiği gö-

rüşünü temel alan bir propaganda modeli uyguladık. Propaganda modeline göre medyanın temel amacı, topluma ve devlete egemen ayrıcalıklı grupların ekonomik, toplumsal ve siyasal gündemlerini halka aşılacak ve bunları savunmaktır"(100).

Propaganda Modeli'nin Eleştirisi

Kapitalizmin 1857-1860 dünya ekonomik krizinden sonra yaşadığı refah dönemi, bir yandan rekabetçi kapitalizmin hakim olduğu bir özellik gösterirken; diğer yandan da sermaye birikimi ve tekelleşme sürecinin içerisinde filizlendiği bir dönem olmuştur. Devletin ekonominin içerisinde etkin bir biçimde yer aldığı kapitalizmin bu döneminde, üretim yoğunlaşmış, tekeller doğmuş ve mali sermaye aracı görevinden yatırım yapan dev tekellere dönüşerek ekonomiye hakim olmuştur. Medya da ticari bir kuruluş olarak içerisinde şekillendiği ekonomik sistemden bağımsız düşünülemez. Medya da kapitalizmin yaşadığı bu değişimleri kendi içerisinde yaşamıştır. Önceleri yalnızca devletin tekelinde olan ve böylece kontrol edilen medya, tekelleşme döneminde önce sermayenin yatırım alanı olmuştur. Daha sonra ileri teknoloji kullanıldığından yoğun sermaye gerektiren bir alan olmuş ve finans sektörü ile bütünleşerek tekelleşmiştir. Bugün de ulusal ve uluslararası düzeyde haber akışı dev tekeller tarafından kontrol edilmektedir. Chomsky ve Herman'ın çalışması, tekelleşen medya yapısının içeriği nasıl etkilediğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Tekelleşen medya, tekelleştiği oranda tek sesli olmuş ve farklı görüşlerin medyada temsil bulma olanağı ortadan kalkmıştır. Nelerin haber olacağına yani nelerin yaşandığına tekeller tarafından karar verilmektedir. CNN'in sahibi Ted Turner, "CNN'in ver-

mediği haber yaşanmamış demektir" diyerek bunu ortaya koymaktadır. David J. Sholle'nin tanımıyla, medya başat ekonomik üretim tarzına bağlı geniş anonim yapılar olmasıyla ideolojiktir (Sholle, 1999: 273).

Araçsalci Marksist yaklaşımla medya eleştirisi yapan Chomsky ve Herman, medyanın ekonomik yapısının medya içeriğini nasıl etkilediğini ortaya koymuş ancak medya içerikleri içerisinde ideolojinin yeniden üretiminin nasıl yaptığı noktasını eksik bırakmıştır. Bu yüzden iki temel nokta üzerinden eleştiri yapılacaktır. Birincisi izleyicinin konumlandırılışı, ikincisi ise medyanın ürettiği içerikleri değerlendirme dışı tutmasıdır.

Chomsky ve Herman, medyanın ürettiği içeriklerin değerlendirilmesi açısından izleyiciye pasif bir rol biçmektedir. Medya ürünleri üretilirken hedeflenen amaçlar, izleyiciler üzerinde tamamen geçerlidir. Medya, izleyicileri istedikleri gibi düşündürüp istediği gibi yönlendirebilmektedir. "Dikkatli ve şüpheli bir araştırmacının medyada kimi gerçekleri bulabileceği önermesinden yola çıkarak, medyada köklü bir taraflılıktan ve gerçeklerin fiilen örtbas edilmesinden söz edilemeyeceğini kanıtladığını iddia edenlere hak vermek olanaksızdır"(19).

Farklı yaklaşımların izleyicileri konumlandırışlarındaki farklılık medyanın etkisi ile ilgilidir. Araçsalci yaklaşım medya etkilerinin güçlü olduğunu, izleyicileri pasif olarak algılayışından dolayı savunmaktadır. Medya metinlerini üreten toplumsal üretim biçimi aynı zamanda izleyiciyi de etkilemektedir. İzleyicinin beklentilerini, değerlendirmelerini belirleyen üretim biçimidir. Yanlış bilinç üreten ideoloji aracılığı ile izleyici şekillenmektedir. Bu yüzden de izleyici medya içeriklerine karşı edilgen bir konumda bulunmaktadır.

Bu bakış açısı temelde ideoloji içerisinde özne konumlandırılmasıyla ilgilidir. Ekonomik altyapı her şeyi şekillendirdiği gibi özneyi de şekillendirmektedir. Bu görüşle bütün izleyiciler, ortak bazı değerler üzerinden tanımlanmaktadır. Oysa izleyiciler bir metni farklı yorumlayabileceği gibi, bir izleyici farklı zamanlarda aynı metni farklı şekillerde de yorumlayabilir. İzleyici, metinden haber üretim sürecinde hedeflenen amacın tam tersi bir anlam da çıkartılabilir metinden. Bir sınıf genellemesi içerisinde bu sınıfın içerisinde yer alan herkesin aynı özellikleri taşıdığı varsayımıyla yapılan bir değerlendirme, o sınıf içerisinde cinsiyetten, ırktan, yaştan vb. özelliklerden kaynaklanan farklılıkları görme şansını kaybetmektedir. İzleyiciler farklı özellikleri nedeniyle, metinleri farklı şekilde anlamlandırabilirler, aynı zamanda tüketilen ortam da anlamlandırma sürecinde etkilidir.

İzleyiciyi etkin bir durumda değerlendiren Hall, geleneksel medya çalışmalarının dayandığı gönderici/ileti/alıcıdan oluşan doğrusal modelin yerine; üretim, dolaşım, tüketim ve yeniden üretim sürecini koymaktadır. Bu süreç birbirinden ayrı ama 'eklemlenmiş kerteleler oluşturulup kortunmaktadır. İzleyici geniş anlamda haber üretim sürecinin bir parçasıdır. Hall izleyicilerin medya metinlerini üç şekilde okuduğunu belirtmektedir: Egemen ideolojinin yeniden üretildiği, metnin eleştiriye tabi tutulmaksızın olduğu gibi kabul edildiği okuma biçimi olarak 'egemen okuma'; okurların kimi görüşlere karşı çıkarak, kimilerini kabul ederek okuması şeklindeki 'tartışmalı okuma' ve metnin içindeki düz anlam ve yan anlamların tamamını fark ederek, iletiiyi bütünüyle 'karşıt okuma' (İnal, 1995).

İkinci olarak, Chomsky ve Herman, medya içerikleri ve haberin üretim sürecini değerlendirerek bir çözümleme yapma-

maktadır. Liberal görüşün, medyanın siyasi iktidardan özerk olarak dördüncü güç tanımlaması tam tersi bir şekilde değerlendirilerek medyaya hiçbir özerklik atfedilmemektedir. Yapılan çözümlemede metin içeriklerinin dışarıda bırakılması ile ideolojinin nasıl kurulduğu değerlendirilmemiştir.

Liberal öğretisi, medya metinlerinin nesnellik ilkesine uyduğu takdirde gerçekliğin bilgisini ayna gibi yansıtabileceğini savunmaktadır. Haber ile yorum ayrımı yapıldığında ve haberci bu süreçte kendi öznel düşüncelerini dışarıda tuttuğunda nesnellik sağlanmış olmaktadır ve böylelikle gerçeğin bilgisi verilebilmektedir. Chomsky ve Herman nesnellik, propaganda modeli içerisinde yer alan süzgeçler olarak değerlendirmektedir. Oysa burada irdelenmesi gereken 'dil' dir. Mahmut Mutman, medyanın kurduğu dünyanın belli sorunları ortaya koyup, bunları belli biçimlerde ifade ettiğini ve belli sorunları dışarıda bıraktığını, bunu da açık sansür yöntemleri ile değil, dilsel ve retorik yollarla yaptığını savunmaktadır (Mutman, 1995:12). "Dil, bir cam şeffaflığı ile anlamları bir kişiden diğerine aktarmaz. Dolayısıyla kitle iletişim araçları da bir prizmadan ışığın geçmesinde olduğu gibi, üzerinde haber yazılan olayları kırar, diğer deyişle yeniden kurar. İçinde yaşadığımız dünya hakkında söylenen her söz, her düşünce, dilin dolayımını gerektirir ve uzlaşım bir gerçek, mutlak bir nesnellik, tarafsızlık aslında olanaksızdır" (İnal, 1995:114).

Ayrıca Chomsky ve Herman, medya çözümlemelerini yalnızca haber metinleri üzerinden yapmaktadır. Egemen söylem kendisini sadece haber metinlerinden değil, medyada yer alan farklı metinler üzerinden kurmaktadır. Medyada içerik olarak sunulan pembe dizilerden, talk show-

lara, durum komedilerine kadar sunulan bütün ürünlerde iktidarın farklı alanlardaki görünümü ve yeniden üretimi izler kitlere sunulmaktadır. Örneğin, son zamanlarda Türkiye'de çok fazla izlenen bir dizi olan Çocuklar Duymasın da, babanın ve annenin konumu, çocuklarıyla olan ilişkileri ile bir yandan toplumda bugün hakim kılınan, iktidar olarak otoriter ve sevecen baba figürünü diğer yandan da modern aile prototipi pekiştirilmektedir. Modernliğin belli yanlarının aileye yansıdığı ev yaşantısında yine de otoriter baba konumunu korumaktadır. Dolayısıyla, bu örnekten de anlaşılacağı üzere farklı medya içerikleri incelenerek egemen söylemin nasıl yeniden üretildiği ortaya koyulabilir.

Özetlemek gerekirse, Chomsky ve Herman medyanın ekonomi-politiğini ortaya koyarak, içerikleri bununla bağlantılandırarak medya çözümlemesi yapmaktadır. Ortaya koydukları beş süzgeçten oluşan propaganda modeli ile medyada neyin haber olduğu, ve bunun neden kaynaklandığı açıklanmaktadır. Ancak medya içerikleri, değerlendirme dışında bırakılmaktadır. Bütün süreçleri ekonomi ile bağlantı kurarak, ekonominin ilk kertelede belirleyiciliğini ortaya koyarak açıklama yoluna gidilmektedir. Örneğin, haberde kullanılan kaynakların ekonomik zorunluluk nedeniyle yapılan bir seçim olduğu belirtilmektedir. Ancak bir işçi eylemiyle ilgili olarak sendika başkanıyla, hükümet yetkilisinin kaynak olarak kullanılmasında ekonomik herhangi bir fark olamayacağı ortadadır. Burada önemli olan kimin sözlerinin medya aracılığı ile ne şekilde dolayımına sokulacağıdır. Sonuç olarak, ekonominin belirleyiciliğinde değerlendirme yapıldığından, medya içeriği çözümlemesi eksik bırakılmaktadır.

Kaynakça

- İnal, Ayşe (1995). "Yazılı Basın Haberlerinde 'Yapısal Yanlılık Sorunu.'" *Toplum ve Bilim* 67.
- İnal, Ayşe (1995). "Kültürel Çalışmalar ve İzleyici Sorunu Üzerine." *Kuram* 8.
- İnal, Ayşe (1999). "Medya, Dil ve İktidar Sorunu: İletişim Çalışmalarında Medya ve Siyaset İlişisini Nasıl Tartışmalıyız?" *İletişim* 3.
- Mutman, Mahmut (1995). "Televizyon Nasıl Sorgulanmalı?" *Toplum ve Bilim* 67.
- Sholle, David J. (1999) "Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar ve Bilgiye." *Medya İktidar İdeoloji*. Mehmet Küçük (der.) (çev.) içinde. Ankara: Ark Yayınları

Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme
Alain Badiou (2004). Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları. 180 sayfa.

Derya Erdem

Etik mesele, Batıda uzun zamandır (özellikle son otuz yıldır) pek çok düşünürün ilgi odağı oldu. Çoğu eserde, Varlık/varlık, yaşam, insan, evren, siyaset, kültür gibi kavramlar/alanlar (yeniden ve yeni tartışmalarla) neredeyse bu mesele üzerinde temellendirildi. Günümüzde de bu kuramsal tartışmalar, yaratıcı ve ufuk açıcı niteliğiyle olanca canlılığını sürdürüyor. Ancak yaratıcı tartışmalarla düşünsel iklimin hem bakir alanlarında hem de mevcut yapısında gedikler açan eserler bir yana bırakıldığında, etik meseleye olan "mesafe", iç ve dış sorunlarıyla ilgili siyasaları bakımından hem üçüncü dünya ülkelerinin, hem de pek çok mahut Batılı ülkenin ciddi bir sorunu olarak karşımıza çıkıyor. Günümüzde bütün dünyanın gözlerini çevirdiği Ortadoğu'da yaşanan savaş, katliam, tehcir, işkence, kısacası fena bir habasetle, hemen yanibaşımızda, (Türkiye'de) baskı, şiddet, işkence gibi Y. Türker'in (2004) ifadesiyle "fotoğrafi çekilmemiş hikâyeler" in¹ yaşanması, yani yaşamın pek çok alanında fotoğraflanmış ya da fotoğraflanmamış "kötülük(ler)", bir kez daha "etik" sorununun gerek siyaset, gerekse felsefe içinden yapılan tartışmalar içinde ne kadar hayati bir önem taşıdığı, kötülüğün görüngülerini, nasıl olup da bir kötülüğün zuhur ettiğini, verili bir Kötü'nün, Kötülük'ün var olup olmadığını, bunlara dayalı siyasaları, bu minvalde süregiden muhalif ve statükocu tavırları ve eylemleri kavramsallaştırmak ve adlandırmak, kısacası tutarlı bir kuram oluşturmak ise oldukça zor görünüyor.

Fransalı düşünür Alain Badiou'nun "etik" çalışması, her eserde olduğu gibi

eleştirilebilir, tartışılabilir yönlerine rağmen, tam da böyle "zor" bir görevi yerine getirmeyi, bu bağlamda alana önemli bir katkı sağlamayı hedefliyor. Özellikle son birkaç yıl içinde eserlerinin İngilizceye çevrilmesiyle birlikte sadece İngiltere ve Amerika'daki düşünürler arasında değil, üniversite öğrencileri ve farklı çevrelerden de yoğun ilgi gören Alain Badiou, "Etik" çalışmasıyla birlikte adı daha sıklıkla gündeme gelen ve kitabında geliştirdiği farklı argümanlarla yeni tartışmalara yol açan ve sadece teoride değil, eylemsel alanda da aktif kişiliğiyle öne çıkan bir akademisyen-müellif-militan olarak tanınıyor. Badiou, üzerinde çok konuşulan kitabının giriş bölümünde temel iki amacını: etik olgusunun tam mahiyetinin ne olduğunu incelemek ve bu haliyle etiğin aslında saf bir nihilizmle, düşüncenin kendisini inkâr etme tehdidiyle aynı kapıya çıktığını göstermeye çalışmak; daha sonra da "etik" teriminin bu anlamına karşı çıkıp, çok farklı bir anlam, kelimeyi soyut kategorilere (İnsan, Hak/Hukuk, Öteki, vb.) bağlamak yerine, tikel durumlara göndermenin, onu kurbanlara duyulan merhametin bir veçhesine indirmek yerine, tekil süreçlerin kalıcı düsturu haline getirmenin, vicdan sahibi bir muhafazakârlığın sahası haline getirmek yerine, çoğul hakikatlerin kaderiyle ilgili hale getirmenin gerekliliğini göstermek (18-19) olarak belirliyor. Bu bağlamda kitabın "İnsan Var mıdır?" başlıklı birinci bölümünde, etik teriminin günümüzde insan haklarıyla, ya da onun türevi olarak canlı varlıkların haklarıyla ilgili genel kullanımına karşı çıkan Badiou, insan haklarının ve soyut anlamda etiğin hümanizminin hayali yapılardan -ideolojilerden- ibaret olduğu (22) gerekçesiyle anti-hümanizmin sıkı bir savunusuna soyunuyor. Bunu yaparken de, İnsan'ın baştan verili doğal ya da tinsel hiçbir kimliği ya da tözü olmadığını, genel, evrensel bir

insan öznesi koyutlanamayacağını, dolayısıyla bu fikri temellendirebilecek insan hak ve ödevleri listelerinin hiçbir dayanağı ya da normu olmadığından yola çıkıyor. Eğer insan bu haliyle ele alınsa, etik tarafından işkence ve zulme yani kötülüğe maruz kalan ya da kalma potansiyeli olan bir mağdur "kurban" olarak sadece etten kemikten oluşan iki ayaklı ölümlü bir insan-hayvan statüsüne indirgenir ki, günümüzde insan hakları etiğinin temelinde yer alan tam da budur: İnsanı sadece yaşayan ve ıstırap çeken, ölüme direnen bir organizma, bir kurban olarak hayvani yönüyle eşitlemek, dolayısıyla ona yapılan kötülüğün evrensel olarak tanınması için mutabakata varılmış bir "kötülük" listesi oluşturmak ve bu kötülüğe karşı harekete geçmek. Badiou ise insanın sıradan bir hayvan türü olduğunu, ölümlü ve yırtıcı olduğunu kabul etmekle birlikte, insanı hayvani doğasıyla yani sadece bu yönüyle ele almanın aslında tam da bu nedenden dolayı, cellat rolündeki insanı da, kurban rolündeki insanı da daha değerli kılmaya çağına işaret ediyor. Ona göre eğer insan, canlılar dünyasında ayrı bir yere konacaksa, eğer "İnsan"ı düşünmeye kararlıysak, onu bulacağımız yer, kurban kimliğiyle örtüşmeyen bir şeyin gösterdiği neredeyse anlaşılabilir bir dirençle, en kötü şartlarda bile (yazar bu konuda zindan ve kamplardaki işkenceleri örnek gösteriyor) neyse o kalma doğrultusundaki inatçı kararlılıktan gelen bir hayvan olmasını sağlayan şeyde bulunan İnsan olmalıdır (27).

Neyse o, yani tam da bir kurbandan başka bir şey, bir ölüm-için-varlıktan başka bir şey ve dolayısıyla "ölümlü bir varlıktan başka bir şey." Bir ölümsüz: İnsanın başına gelebilecek en kötü durumlar; O kendini hayatın karmakarışık ve zorbaca akışı içinde ayrı bir yere koyabildiği süreçte, onun böyle olduğunu, yani ölümsüz olduğunu gösterir. İnsanın herhangi bir

veçhesini düşünmek için, bu ilkedan yola çıkmamız gerekir. "İnsan hakları" varsa da, bunlar kesinlikle hayatın ölüme karşı hakları ya da sefaletle karşı hayatta kalmanın hakları değildir. Ölümsüz'ün kendi kendilerine dayanan haklarıdır ya da Sonsuz'un ıstırap ve ölüm denen olumsuzluğun üzerinde uygulanan haklarıdır. Sonuçta hepimizin ölecek olması, geride sadece tozun kalacak olması, İnsan'ın, koşulların onu maruz bırakabileceği hayvan-olma ayarına karşı koyabilen biri olarak kendini olumladığı anda sahip olduğu ölümsüzlük kimliğini hiçbir surette değiştirmez (28).

Bu bağlamda Badiou, olağan ve olağanüstü koşullarda insanın bu Ölümsüzlüğe muktedir olduğunu, insanı insan yapanın özleşmenin ölümsüzlüğü olduğunu, bunun ötesinde insanın yalnızca biyolojik bir tür, hiç de cazip sayılamayacak "tüysüz bir iki ayaklı" olduğunun altını çiziyor. Badiou'nun düşüncelerine bu açıdan bakıldığında, açıklık, sefillik, yoksulluk, hastalık vs. gibi bir "kurban" etiğine dayalı insan hakları etiği, ya da Badiou'nun deyişimiyle "etik ideoloji", insanın bu canlı varlık statüsünden hareketle, başka bir ifadeyle insanın sadece bu özelliğini temel alarak, bunların (yani yukarıda sayılan "kurban" kimliğinin bileşenlerinin), insanın başına gelmemesi gereken Kötü şey(ler) olduğunu tanımlar; ve bunlara karşı savaşıyor derken, elbette bu anlamda kötülüğün kol gezdiği sözgelimi Ortadoğu'ya -ki Kötü'nün kendisi bu anlamda üçüncü dünya olup çıkar- bu Kötülük'ten kurtulmak için seferler düzenlemeye başlar. İnsanı sadece hayvani yönüyle eşitleyerek bunun üzerinden politikalar yürüten ve bu politikalar sonucu sözde amacının tam tersi durumsallıklar yaratarak sürekli "Kötülük" üretmekten kaçamayan etik ideolojiye karşı Badiou temel tezlerini şöyle belirliyor: İnsan'ın hayvanların en

dirençlisi ve en paradoksalı kılan Ölümsüz'le tarif edilmesi gerektiği; Kötü'nün, varlığında sebat etmek için çıkarlarının peşine düşen insan-hayvanın şiddetinden ayrı tutulması; bütün insanlığın kökünün tekil düşünce içinde saptanmasına dayandığı, bu bağlamda genel olarak (yani evrensel insan hakları etiği, ya da kurumsallaşmış genel geçer etik vb.) etik diye bir şey olmadığı, sadece -son kertede- bir durumun imkânlarının sorgulandığı süreçlerin etiğinin olduğu (32-33). Badiou, son teziyle ilgili olarak sağlık/tıp kurumları ve doktorlar hakkında çarpıcı bir örnek verir: Etik ideoloji saflarındaki bir doktor, katıldığı toplantı ve komisyonlarda "kurban" olarak tanımlanan hastalar hakkında pek çok sorunu tartışacak, ancak aynı doktor hasta bir tekil şahısla karşılaştığında, yasal ikâmet belgeleri olmadığı ya da sosyal sigortalar kurumlarına bağlı olmadığı için hastanede tedavi görmemesini sağlamak için bütün önlemleri almakta bir beis görmeyecektir. Yazarın deyişimiyle, "kolektif bir etik anlayışının/sorumluluğunun gereğidir bu!" (30). Oysa Badiou'ye göre, bu süreçte silinen şey, ortada tek bir tıbbi durum, klinik bir durum olduğudur. Bu koşullarda bir doktorun kendisinden tedavi talep eden kişiyi, hiçbir müdahale kabul etmeden, bütün imkânlarını kullanarak tedavi etmesi için bir "etiğe" ihtiyacı yoktur. Bu tikel durumun "Ölümsüzlüğü" olmak demek, kendisini engelleyen bütün şartlara karşı sonuna kadar direnmek, sadece durumun tikelliğine sadık kalmak, bunu en uç sınırına kadar izlemektir (31). Aslına bakılırsa, etik ideolojinin temelinde, başka bir ifadeyle sözgelimi genel etik kurallara dayanarak bir hastayı geri çevirebilme gücünün altında, (tıpkı mahut Batının Ortadoğu'daki "kalabalıklar"ı gördüğü gibi) hastaların, yoksulların, yaşlıların, kimse-sizlerin, bağımlıların, akıl hastalarının vs. ne idüğü belirsiz "kurbanlar" olarak ya da

hastalık, yoksulluk, yaşlılık, ölüm vs. gibi çoğu kere sıradan sayılabilecek durumların "yok" sayılması, gizlenmesi, saklanması gereken utanç verici bir "kötülük kaynağı/ya da kötülük" olarak algılanması durumu vardır. Hastalığa, yaşlılığa, ölüme vs. bu egemen bakış, yani etik ideoloji ise gerçekte pek çok toplumun gerçeğidir.² Konunun biyo-politika/ya da biyo-etik ve Nazizm gibi bağlantıları ise kitabın ilerleyen bölümlerinde daha açık ve ayrıntılı bir biçimde analiz edilmektedir.

"Öteki Var mıdır?" başlıklı ikinci bölümde, Badiou, önemli bir saptamayla işe başlıyor: Levinas'ın Öteki etiğinin asıl içsel anlamlarının bastırılıp, yani öteki (psikanalitik yorumlandığında benimle-arasına-mesafe-konmuş kendim) ve "yüz"(ler)de yansıyan Bütünüyle Öteki (tarife gelmez bir Tanrıya verilen ad) gibi açılımlarının unutulup, ya da yok sayılıp, nihai olarak "bizimle aynı'ysan farklılığına saygı duyayım" gibi totalitarizme dönüşmekten kurtulamayan/ya da dönüştürülen bir "farklılıklar etiğine" indirgenişinin altını çiziyor. Yazarın, amentü gibi tekrarlanıp neredeyse dini bir çabaya dönüştürüldüğünü belirttiği farklılıklar etiği üzerine geliştirdiği karşı tezlerin temelinde basit bir çakarsama var: Her modern kolektif düzenlenişte, farklı yeme, içme, cinsellik tarzları, otoriteyi ya da düzensizliği tercih edenler, farklı dinlere mensup olanlar gibi her yerde birçok insan, sonsuz başlıklar/çokluklar vardır ve dünya zaten böyle bir yerdir; sonsuz çokluk/başlıklar zaten olan şeydir. Ötekini tanımak kavramı hiçbir somut durumu aydınlatmaz (39-40). Farklılıklar ve bunların çokluğu üzerine daha açıklayıcı bir örnek veriyor: "Bir Çinli köylüyle Norveçli genç bir işadamı arasında, benimle kendim de dahil başka herhangi biri arasındaki kadar çok fark vardır. Ama o kadar fark (vardır), ne daha fazla, ne daha az(dır)" (39). Bu durumda tek durma

noktasının boşluk olduğunu belirten Badiou'ye göre, bu boşluk, henüz olmayanın oluşması olan ve yeni boşluklar bırakan bir hakikattir. "Ölümsüz oluşumuz dediğimiz şey, hem çok, hem de önemsiz olan 'kültürel' farklılıkların içinde kalarak anlaşılabilir. Bu şey hakikat kapasitemizdir - bir hakikatin kendi 'aynılığına' davet ettiği o 'aynı' olma kapasitemizdir " (41). Bütün hakikatlerin ait olduğu evrensel kategoriler ve öznellik tipleri ise dört başlıkta toplanıyor: Bilim, siyaset, sanat ve aşk. Bu kategoriler arasında "ekonomi'nin ayrı bir kategori olarak düşünülmemesi ise özellikle dikkat çekici. Bu durum, ancak Badiou'nun etik kavrayışı daha bütünsel olarak düşünüldüğünde/ve kavrandığında daha açıklık/netlik kazanabiliyor. Yazar, insan-hayvanın, verili bir tekil hakikate katılarak, bu dört öznellik tipinden birine dahil olduğunu, etik diye bir şeyden bahsedilecekse, -ki bunun dışında genel etik diye bir şey yoktur/ya da etik nihilisttir- bu öznellik tipleri içinde gelişen bir şey'in etiği, bir tekil'in etiğinden bahsetmenin mümkün olacağını belirtiyor (41).

Bir yanıyla Öteki etiğiyle de örtüştürülen etiğin nihilistik karakterini aşmanın en önemli unsurunun ise, -ölüm için/ya da mutluluk için (ki yazar ikisinin aynı şey olduğunu belirtiyor) yaşayan bir insan yerine- yine ancak bir Ölümsüz olabileceği vurgulanıyor. Yazara göre, ancak hakikatleri olumlayarak (bir Ölümsüz olarak) nihilizmden kopulabilir: Her bilimsel yenden-kurma; her sanatsal icat; her özgürleştirici siyaset; aşkı doğuran her karşılaşmanın her anının açığa çıkardığı imkânsızın imkânı, bir hakikatler etiğinin tek ilkesidir (49).³ Badiou'nun, verilen örneklerin de işaret ettiği gibi bilimde, sanatta, siyasette ve aşkta bir olay 'a dayalı etiğinde, önsel olarak bir "İyi" perspektifi vardır ve her hakikat süreci ancak bir "İyi"den inşa edilebilir. Bu "İyi" ise, bilimde, siyasette,

sanatta ve aşkta olmayanın, çoklu varlık dışında (yani varolan farklılıklar dışında) bir olay'ın bir boşluğu adlandırması, ve bu olayla mevcut kanaatlerden bir kopuş olarak düşünülmelidir. Badiou, etiğinde özellikle üstadım dediği Lacan'ın "Arzundan vazgeçme!" (60) düsturundan yola çıkarak "arzu"nun yarattığı "boşluk" kavramından yararlanıyor. Bir olaya sadık kalmanın durum içinde ürettiği şey ise bir hakikattir ve bu hakikat kanaatlerin dilini değiştirir. Fransız Devrimi, Galileo'nun fiziği yaratması, Haydn'ın klasik müzik üslubunu icat etmesi; Çin'deki kültür devrimi; bir aşk karşılaşması ve bunun gibilerin her biri (51) birer olaydır; çünkü hepsi de bilinenden bir kopuştur. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Lacancı anlamda boşluk, Gerçek gibi kavramlar, Badiou'nün kuramının yönteminde önemli bir çıkış noktası sağlasa da, (kitabın sonsözünde İngilizceye çeviren Peter Hallward'ın 146-150'de irdelediği gibi) Lacancı anlamda ancak olumsuz açıdan değerlendirilebilecek bu kavramlar Badiou'de "boş görünen şey" ve "bu boşluğu dolduran bir olay" ama "İyi" niteliğiyle bir olay gibi olumsal bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla Badiou'nün etiğinde, Oedipus gibi simgesel olmayanın tikelliği açısından travmatik, indirgenemez deneyimlere, ya da kendi çizdiği bir "İyi"nin ötesindeki bu alana (yazara göre bir ölümlü olarak her sıradan insan, her zaman İyi'nin ve Kötü'nün aşağısındadır) -tıpkı kurban ve celladına olduğu gibi- kayıtsızlık söz konusudur. Buradan da anlaşılacağı gibi, gerçekte bu da bir tür farklılıktır ya da "istisna"dir; ve ancak son kertede bunlara kayıtsız/duyarsız kalınarak "İyi"den okunabilecek bir hakikat sürecine girilebilir. Kısacası Badiou'nün temel kaygısı, biri olma sıfatıyla, kendi varlığını aşmayı nasıl *sürdüreceğimidir* (58).⁴ Dolayısıyla Badiou'nün etiği, hem bir Gerçek etiği (60), ancak öte yan-

dan Gerçek'e kattığı yeni anlamlar ve kavramsallaştırmalar bakımından simgeselin etiğidir denilebilir; zira bilinmeyen olan, boşluk olan, yeni bir olayla -Barok tarzından sonra, müzikte klasik tarzın boşluğu adlandırması gibi- adlandırılır. Ancak bir boşluk, her zaman kalır/vardır. Bir hakikat, etkileri bakımından sonsuz ama asla "son" hakikat değildir. Yani bir hakikate vantuz gibi yapışmak söz konusu değildir. Yazara göre, boşlukların adlandırılması, bir ilerleme gibi de anlaşılmalıdır; sözelimi yeni bir müzik tarzının bir boşluğu adlandırması, onun önceki herhangi bir tarzdan üstün olduğu anlamına gelmez (74). Bu fikri sanat dışında diğer kategoriler, bilim, siyaset ve aşk için de düşündüğümüzde hayli ilginç ve düşündürücü olabilecek tartışmalar açabileceğini tasavvur edebiliriz.

Badiou'nün etik kavrayışına şöyle kabaca bakıldığında bile, yazarın kitabın giriş bölümünde de hatırlattığı gibi, etiğin, bilge kişiliğin, "kendi sorumluluğu olan şeyleri olmayanlardan ayırt edebildiği için, iradesini kendi sorumluluklarıyla sınırlandırıp geri kalan şeylere hiç etkilenmeden tahammül eden kişi"liğin (17) etiği olduğu, ve bir anlamda paradoksal olarak bu yolda, "kendini feda eden" -zira sonuçta sıradan bir ölümlüdür- bir kişiliğin etiği olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle İyi, bilimde, sanatta, aşkta ve siyasette bir boşluğu adlandırabilme kaygısı ve bu adlandırılana bağlılık, sebat ve en kötü şartlarda bile devam etme kaygısıdır. Yazar bu konuda "devam et!" düsturunun, bir hakikatler etiğinde, iyi bir varoluş tarzı için en önemli yöntemlerden biri olduğunun altını çiziyor. Peki kötünün ve kötülüğün bu kavrayışta yeri nedir, ve nasıl belirir? "Kötülük Sorunu" başlıklı beşinci bölümde bu konuyu hayli geniş ve açık bir biçimde gözler önüne seren Badiou'ye göre, Kötü, her şeyden önce ancak bir İyi'nin perspektifinden, yani "biri"nin bir hakikat süreci-

ne yakalanması, özneleşmesi perspektifinden kavranmalıdır. Kötü, insan-hayvana değil, özneye ait bir kategoridir ve insan ancak zaten olduğu Ölümsüz haline gelmeye muktedir olduğu sürece Kötü vardır (71). Bu bağlamda Kötü üç şekilde ortaya çıkar; ya da yazarın deyimiyle Kötü'nün üç adı vardır: Taklit ya da terör; Ölümsüz'e ihanet; hakikati totaliter güçle özdeşleştirmek, yani felaket (75-76). Yazar bu bağlamda, taklit ve teröre, özellikle, -aşırı/ya da radikal bir kötülük olduğu için-, evrensel bir hitap alanına sahip olmasıyla gerçek bir hakikat süreci olan Fransız Devrimi'nin, ya da 1917'deki Bolşevik Devrimi'nin gündeme getirdiği devrim, sosyalizm gibi adları ödünç alarak siyaset yapan Nazizmi örnek gösteriyor. Nazizm, durumdaki bir boşluğu değil, evrensel hitap alanından uzak "Alman ırkı" gibi dolu bir tikelliği adlandırmış, -ki dili, dini, ırkı, toprağı, kanı, âdetleri, topluluğu adlandırın her siyasal ya da düşünsel varoluş gibi- bir hakikat taklidi olarak ortaya çıkmıştır. Taklide sadakatin (yani devam et düsturunun) içeriği ise, her zaman savaş ve katliam; yani şiddettir (78) ve sonuç tam da böyle olmuştur. (Sanırım bu şiddetin izlerini farklı yönlerde de olsa, günümüzde Ortadoğu'da görebiliyoruz. Dolayısıyla yaratılan şiddetin ufku bazen görülemeyecek kadar "uzak" olabiliyor). Yazara göre, sözelimi bazı cinsel tutkular da aşk olayının taklidi olarak ortaya çıkabilir ve beraberinde terörü ve şiddeti getirir. Yine, kaba saba karanlıkçı vaazlar da kendilerini bilimin taklitleri olarak sunarlar ve bariz biçimde zararlı sonuçlar doğururlar (81). Kötü'nün bir diğer adı, ihanet ise, "kriz anlarıyla", sözelimi yazarın verdiği örneklerle bir militanın gevşemesi, bir sanatçının kısırlığı, bir araştırmacının cesaretinin kırılması, bir aşkın karşılaştığı kriz anlarıyla vs. ilgilidir ve bir ölümlü insan-hayvanın bayağı çıkaryıyla, bir Ölümsüz'ün çıkar-gözetmeyen-çıkır'ı arasında ve bunların birbirine karışmasını önlemek

için kullanılan kurgu çöktüğünde- tercih yapmak durumunda kaldığında ortaya çıkar. Ancak, hemen belirtmek gerekiyor ki, verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, krizden etkilenen hakikat sürecinin kendisi değil -zira bir hakikat süreci "kendisi içinde" krizden etkilenmez; bir olayla başlayan hakikat süreci ilkesel olarak sonuza kadar gider- hakikat sürecinin teşvi-kiyle özne oluşumuna giren "biri" ya da "birileri"dir (81). Yazara göre, bir hakikate ihanet etme ayartısıyla her zaman karşı karşıya kalınabilir ve "devam et" düsturu etkisini yitirdiği anda zararlı sonuçlar ortaya çıkabilir. Ancak burada belirtilmesi gereken, Badiou'ye göre bir hakikatten kolayca "vazgeçilemez" ya da hakikatin kolayca "terk edilemez" olduğudur. Çünkü (bilimde, siyasette, aşkta ve sanatta) bir hakikat sürecine yakalanmış Ölümsüz, varlığı fark edildiği anda özneyi devam etmeye çağırır. Hakikat süreci içkin bir kopuş olduğuna göre, hakikat süreci ancak bu kopuştan bir kopuşla terk edilebilir (83). Öyle sanıyorum ki Badiou burada, terkedişi "ciddi bir ihanet" olarak, yani ter-sinden (ya da olumsal anlamıyla) okuduğumuzda -ki sözcükler her zaman egemen algılayışın tam tersinden de okunduğu sürece çoklu anlamına/yaratıcı anlamına, belki de son kertede anlamsızlığına kavuşur- hakikat sürecindeki bir boşluğu adlandırma anlamında yeni bir hakikat sürecine yakalanma olarak değerlendiriyor. Üçüncü Kötü figüründe ise, hakikatin, nesnel durumun bütün unsurlarını, ya da gerçeğin bütününü hakikat süreci perspektifinden adlandırma ve böylece dünyayı değiştirme gücüne sahip olduğunu iddia etmenin, hakikati bütünselci, totaliter güçle özdeşleştirmenin, başka bir ifadeyle hakikatin gücünü mutlaklaştırmanın bir Kötülük örgütleyeceğine ve bir hakikat-felaketi yaratacağını belirten Badiou'ye göre, gerçekte hakikat asıl gücünü/ya da gerçek gücünü bir tür güçsüzlükten alır. Çünkü dünya dünya gibidir ve

doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün aşağısında kalır. İyi, ancak dünyayı İyi kılmaya heves etmediği sürece İyi'dir (87). Hakikatin gücünün mutlaklaştırılması, insan-hayvanın hayvanlığını, yani varlığını ortadan kaldırma istemi ile aynıdır; çıkar-gözetmeyen-çıkara ile bayağı çıkar ikiliğinin kurgusunu korumayı -zira özne olan "ben" ile, çıkarlarının peşine düşen ben özdeştir (62)- başaramaz. Yazara göre, örneğin Çin Kültür Devrimi'nin bazı Kızıl Muhafızları 1967'de öz çıkarın (insan-hayvanın bayağı çıkarının) bütünüyle bastırılması gerektiğini ilan ettiklerinde, muazzam hasarlar yaratmış, hapse atılmışlar, kurşuna dizilmişler ya da kendi hakikat süreçlerine sadakatın ihanetine uğramışlardır. Yine örneğin on dokuzuncu yüzyılın büyük pozitivistlerinin bilimin önermelerinin her şey hakkındaki kanaat ve inançları ikame edeceği yolundaki mutlak inançları, yüzyılımızda kendi mezarlarını hazırlamıştır (86). Kısacası, yazara göre, "hakiki/doğru adlandırmaların ulaşamadığı ve sadece kanaate, durumun diline özgü kalabilen en az bir gerçek unsur, durum içinde varolan en az bir çokluk olmalı; hakikatin zorlayamayacağı en azından bir nokta kalmalıdır" (88). Bu unsur bir hakikatin adlandırılmayandır ve Kötü, bir hakikat koşulu altında ve ne pahasına olursa olsun, bu adlandırılmayı zorla adlandırmak istemektir. Yazar bu konuda örnekler de veriyor: Sözelimi çelişkili olmayan matematik için tam da bu çelişkisizlik; ya da aşk söz konusu olduğunda cinsel haz; ya da siyaset söz konusu olduğunda cemaat ve topluluk adlandırılmayanlardır. Nazilerin "Yahudi" adlandırması gibi, sözelimi "Fransız" gibi bir kavram ya da adlandırma da -Fransa'da yaşayan bazı insanlara "yabancı"lık atfettiği için vs.- her zaman feci bir Kötülük'ün ortaya çıkmasına neden olur (88-89). Sanırım bu saptamayı, Boşnak, Kürt, Rus, Ermeni, Türk, Yunan vs. gibi başka adlandırmalar üzerinden

düşündüğümüzde, sırf bu adlandırmalar yüzünden dünya üzerinde ne kadar çok Kötülük'ün ortaya çıktığını ve hâlâ bu tür bir Kötülük'ün her yerde kol gezdiğini görmemek imkânsız hale geliyor.

Badiou'nün, İyi perspektifinden yola çıkılarak zuhur ettiğini, yani ancak öncesinde bir İyi varsa Kötü'nün varolabileceğini savlayan hakikatler etiğinin tek amacı ise yukarıda tanımlanmaya çalışılan Kötülükleri savmaya çalışan bitimsiz bir çaba olarak belirliyor. Yani Kötü, insan hakları etiğinde, ya da etik ideolojide olduğu gibi insan-hayvanın özelliğinden hareketle baştan verili ve orada, burada, tam karşımızda vs. duran ve savaşılmaya gereken Mutlak(a) bir Kötü/Kötülük ya da İyi-Kötü karşıtlığı olarak kavranmıyor. Badiou'nün etiği, özneleşme süreci içinde bir İyi'den yola çıkarak ortaya çıkan Kötü nasıl tekrar İyi'ye devşirilir -sonsuz/bitimsiz- çabası olarak belirliyor. Buradan da anlaşılacağı gibi, Badiou'nün etiğinde, ortaya çıkan Kötü, kuramının dışında kalan/bırakılan bir Kötü değildir -zira yazara göre, örneğin etik ideoloji tarafından Nazizmin siyasi bir düzen olduğunun genelde kategorik olarak inkâr edilmesi' gibi; organik kategorileri ve özel talimatları canice olan siyasi düzenlerin mümkün olduğunu tasavvur etmek reddedilirse, siyaset üzerine sağlıklı düşünmek imkânsızlaşır (90). Kısacası Badiou, son tahlilde hakikat sürecinin kesintiye uğrayabileceğini ve Kötü'nün ancak İyi'nin bir türevi olarak ortaya çıktığını ve çıkacağını ve bu bağlamda İyi olmadan Kötü'nün olamayacağını (dolayısıyla Kötü olmadan da İyi'nin olamayacağını) kabul eder. Bu bakış, tam da Bataille'in üzerinde derin bir kavrayış/düşünüş uzamı gerektiren kontrastlara dayalı bir sözünde olduğu gibidir: "Kötülük, İyiliğin saçtığı ışık ölçüsünde kavranabilir. İyilik ışığının kuvveti Kötülüğün gecelerinin ne kadar karanlık olduğunu göster-

meye yetmediğinde, Kötülük bütün çekiciliğini yitirir" (1997: 109).

Kitabın ekler bölümünde "Siyaset ve Felsefe: Alain Badiou'yle Söyleşi" (95-137) başlığı altında, bilimsel çalışmalarının yanında Fransa'daki yasadışı göçmenlere karşı yürütülen olumsuz politikalara karşı aktif bir oluşumun içinde yer aldığını da öğrendiğimiz ve Fransalı yazarın bütün bir düşünsel hayatının izlerinin ve militan kişiliğinin de içinden okunabildiği, siyasete, felsefeye, kültüre, sanata vs. dair çok yaratıcı, ufuk açıcı ve ilginç görüşleri yer alıyor. Kitabın ekler bölümünün ikinci kısmında ise, Badiou'nün etik kavrayışının Lacan, Kant, Levinas, Derrida, Spivak, Irigaray gibi düşünürlerin argümanlarıyla karşılaştırıldığı ve yeni soruların ortaya atıldığı ve bu bakımdan okurların hayli yararlı bulabileceği "İngilizceye Çevirenin Sonsözü"ne yer veriliyor. Kitabın "ekler" bölümü çıkarıldığında, Badiou'nün asıl denemesinin risale tadında -nitekim yazar önsözünde kitabın Fransa'da gördüğü ilgi üzerine "kitabım risale olup çıktı" diyor-, hacmi küçük (92 s.) ama etkisi büyük; yazarın kuramından hareketle durum içinde bir boşluk'u adlandırma çabası olarak önemli bir misyon yüklendiğini söyleyebiliriz.

Badiou'nün etik çalışması, kanımca, sadece bu alana ilgi duyanların değil, ele aldığı özne, hakikat, olay, varlık, farklılık gibi kavramlar üzerinden yürüttüğü ve kavranmasının hayli güç olduğunu belirtmek durumunda olduğum yeni tartışmalarla -İngilizceye çeviren P. Hallward da sonsözde, diğer eserleri de gözönünde tutulduğunda, Badiou'nün karmaşık ve sıradışı bir düşünce tarzı olduğunun altını çiziyor- pek çok alandan geniş bir okur kitlesinin ilgisini hak ediyor. Önümüzdeki süreçte, özellikle mevcut/ya da hâkim etik ideolojiye karşı tezleri, Öteki etiği ile nüfuz ve ayrışma noktaları, etiğin nihilist figürüne karşı geliştirdiği retorikler, etiğin

modern ya da postmodern düşün içinden okunması ve Nietzsche, Lacan, Deleuze, Derrida, Zizek, Bauman vb. gibi düşünürlerle daha yoğun karşılaştırmalara yol açması bakımından da çok tartışılacak ve yankı uyandıracak bu eserinin yanı sıra Badiou'nün henüz Türkçeye çevrilmemiş başta *Varlık ve Olay* olmak üzere diğer eserlerinin de okurlardan yoğun ilgi göreceğini kestirmek güç değil. Kısacası, kitabın önsözünde T. Birkan'ın, Badiou'nün düşüncelerinin, otuz kırk yıldır Batı düşüncesine ve kültür pratiğine hâkim olan postmodernizmin yerini ironik bir biçimde "Post-postmodernizm" gibi yeni bir şeye bırakmaya başladığı ve "zamanın ruhu"nda yavaş yavaş yaşanmakta olan bu değişim sürecinde daha da önem kazandığı (7) yolundaki temayülünü göz önüne alırsak, Türkiyeli okurun henüz yabancı olduğu Alain Badiou adının yakın gelecekte daha sıklıkla duyulan ve tartışılan düşünürler arasında olacağını belirtmek gerek.

Kaynakça

- Bataille, Georges (1997). *Edebiyat ve Kötülük*. Çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: Ayrıntı.
Gürbilek, Nurdan (2001). *Kötü Çocuk Türk*. İstanbul: Metis.
Türker, Yıldırım (2004). "Aslıhan'ın Çilesi." *Radikal* 31 Mayıs.

Notlar

- 1 Türker, yazısında Türkiye'deki hapishanelerde baskı ve işkencelere maruz kalan tutuklu ve tutuklu yakınlarının yaşadığı trajediyi konu ediyor.
- 2 Türkiye'de özellikle "ölüm" fenomeninin algılanışı konusunda önemli tespitler ve açıklamalar sunan bir makale için bkz. Gürbilek (2001).
- 3 Vurgular yazara ait.
- 4 Vurgu yazara ait.

Yazı Teslim Kuralları

Gönderilen yazıların, başka bir yerde yayınlanmamış olması ya da yayın için değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. Yayınlanmayan yazılar iade edilemez. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayınlanan yazıların da her türlü telif hakkı dergiye aittir.

Makaleler 8000 kelimeyi geçmemelidir. 6000-7000 kelimelik bir makale (notlar ve referanslar dahil) iyi bir hedefdir. 2000-3000 kelimelik daha kısa yorum yazıları da kabul edilmektedir. Yazılar, varsa tablo, şekil ve illüstrasyonları da içeren dört eş nüsha olarak teslim edilmelidir. Yazının bir nüshası da diskette gönderilirse (Word for Macintosh ya da Windows), yazıyla ilgili işlemler daha hızlı yürütülebilir.

Yazarlar, gönderdikleri yazının eş bir nüshasını kendilerinde bulundurmalarıdır. 100-150 kelimelik İngilizce ve Türkçe birer özet de yazılarla beraber gönderilmelidir. Yazılar, bir toplantıda tebliğ edilmiş ise, toplantının adı, tarihi ve yeri belirtilmelidir.

Yazıların ve özetlerin üzerinde, sadece yazının başlığı bulunmalıdır. Aynı bir kapak sayfasında yazarlar, isimlerini, tam ve aşık kurum posta adreslerini bildirmemelidir. Bu bilgiler, hakemlere gönderilmeyecektir.

Tüm metin, girintili (indent) paragraflar, notlar ve referanslar dahil, A4 boyutunda kağıda çift aralıklı olarak ve kağıdın sadece bir yüzüne yazılmalıdır. Başlıklar ve arabaşlıklar kısa ve belirgin olmalıdır. ABD, TRT gibi kısaltmalarda nokta kullanılmamalıdır.

Dergiye gelen yazıların yayınlanması hakemlerden alınacak değerlendirmelere bağlıdır. Dergiye ulaşan yazılar en kısa süre içinde hakemlere gönderilir.

Hakem değerlendirmesinin normal şartlarda 2-3 ay sürmesi beklenmelidir. Yazarlardan, hakemlerin görüşleri uyarınca yazılarını geliştirmeleri veya gözden geçirmeleri istenebilir. Yayın konusunda son karar Yayın Kurulu'na aittir. Yazıların kabul edilip edilmediğine dair bir mektup, hakem raporlarının fotokopileriyle birlikte, yazarlara gönderilir.

Yazıların gönderileceği adres

Kültür ve İletişim
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Çebeci 06590 Ankara

Kaynak Gösterme Formatı

Metin içinde kaynak belirtme

Tüm referanslar, ana metinde uygun yerlerde ve parantez içinde, yazarın adı, basım yılı ve gerekiyorsa sayfa numaraları ile belirtilir. "Ibid", "op.cit.", "a.g.e." vs. kısaltmalar kullanılmaz. Notlar ve referanslar ayrılmalıdır. Notlar, metnin içinde numaralandırılıp, metnin sonunda numara sırasına göre ve referanslardan önce yerleştirilmelidir. Notların içinde yer alan referanslar da metin için geçerli olan kurallara göre belirtilir.

- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve kitaba referans veriliyorsa, (Williams, 1988)
- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve belli bir sayfa söz konusuysa, (Williams, 1988: 26)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada birden fazla eseri varsa (1988: 26)
- Birbirini takip etmeyen belli sayfalar söz konusuysa, (Williams, 1988: 22-6, 45-8)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada bu yazarın yalnızca bir eseri mevcutsa sadece sayfa numarası verilir. Hawkes'a göre dil ve antropoloji...(32)
- İki yazar varsa, (Lash ve Urry, 1988)
- İki den fazla yazar varsa, (Bennett vd., 1986)
- Aynı yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine referans varsa, basım yılına a, b, c, gibi harfler eklenerek birbirinden ayrılır. (Foucault, 1979a)
- Aynı bahiste birden fazla kaynağa referans varsa, bunlar aynı parantezde noktalı virgülle ayrılarak belirtilmelidir, (Bourdieu, 1984; DiMaggio, 1987; Lamont, 1988)
- Metnin içindeki alıntılar için çift tırnak, alıntının içindeki alıntılar için tek tırnak kullanılmalıdır. 40 kelimedenden uzun alıntılar, tırnak kullanmadan girintili paragrafla verilmelidir.

Dergiden makale

Lawrence, Grossberg (1995). "Cultural Studies vs. Political Economy: Is Anybody Else Bored with this Debate." *Critical Studies in Mass Communication* 1(12): 72-81.

Editörlü bir kitaptan makale

Turow, Joseph (1991). "A Mass Communication Perspective on Entertainment Industries." *Mass Media and Society*. James Curran ve Michael Gurevitch (der.) içinde. London: Edward Arnold. 160-167

Bir yazarın seçilmiş yazılarından derlenmiş kitabından makale

Thomas, Lewis (1974). "The Long Habit." *Lives of a Cell: Notes of Biology Watcher* içinde. New York: Viking. 47-52.

Kitap

Lewis, Justin (1991). *The Ideological Octopus: An Exploration of Television and Its Audience*. London ve New York: Routledge.

Çeviri Kitap

Larrain, Jorge (1993). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. Çev., Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal.

Derleme Kitap

Balio, Tino (der) (1990). *Hollywood in the Age of Television*. Boston: Unwin Hyman.

İki Yazarlı Kitap

Gessell, Arnold ve Francis L. Ilg (1949). *Child Development: An Introduction to the Study of Human Growth*. New York: Harper and Row.

Üç ya da daha fazla yazarlı kitap

Spiller, Robert, vd. (1960). *Literary History of the United States*. New York: MacMillan.

Yazar olarak kurum adı

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (1996). *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları.